

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШІНСЬКОГО»

На правах рукопису

КАРАСУ ЛОКМАН

УДК 376.68+37.011.32+372.461

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ
В ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
Сакалюк Оксана Олександрівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент

ОДЕСА – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ В ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ	11
1.1. Мовна підготовка іноземних слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів України як об'єкт наукових досліджень	13
1.2. Концептуальні засади формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення	31
1.3. Педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення	54
Висновки з першого розділу	77
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА І МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ В ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ	80
2.1. Алгоритм визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення	82
2.2. Характеристика рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення	112
2.3. Етапи формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення	132
2.4. Порівняльна характеристика рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення	175
Висновки з другого розділу	187
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194
ДОДАТКИ	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВНЗ – вищий навчальний заклад
ЕК – експериментальна група
ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології
КГ – контрольна група
ММТ – мультимедійні технології
РЯІ – російська мова як іноземна
УЯІ – українська мова як іноземна

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство характеризується різновекторними взаємодіючими процесами уніфікації і глобалізації, диверсифікації та полікультуралізму. За таких умов стрімко розвивається інтернаціоналізація освіти, що виявляється у зростанні її міжнародного характеру, розвитку академічної мобільності і збільшенні кількості іноземних студентів у різних країнах. Важливим чинником становлення української держави як рівноправного партнера у створенні світового освітнього простору є успішне навчання іноземців в українських вишах, яке залежить насамперед від їхньої мовної підготовки на початковому (довишівському) етапі. Перебуваючи у статусі інкомуніканта, іноземні студенти з першого дня знаходження в українському суспільстві потрапляють у зону конфліктів соціокультурних інтересів – вихід із цієї зони потребує знань мовленнєвого етикету відповідно до загальновизнаних норм культури країни перебування та відповідно актуалізує проблему формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів України.

Аналіз теоретичних напрацювань і практичного досвіду свідчить, що у сфері навчання іноземних слухачів підготовчого відділення дослідження зосереджено переважно в таких основних напрямках: обґрунтування мовної підготовки іноземних слухачів на довишівському етапі навчання (Л. Богиня, Л. Гайдук, О. Ганіч, Г. Городилова, І. Давидова, Т. Дементьєва, Д. Дочинець, Т. Капітонова, О. Ковтун, Ю. Кузьменко, Г. Макарова, Л. Московкін, К. Мотіна, О. Ременцов, О. Суригін, Л. Хіль та ін.); виокремлення рівнів володіння іноземними (українською / російською) мовами та стандартизованої контрольної-оцінної діяльності в навчанні української / російської мов як іноземних (М. Грудок-Костюшко, В. Дубічинський, Н. Іванова, Ж. Ковалів, А. Лукашенко, Д. Мазурик,

О. Сакалюк, М. Торган, А. Тростинська, Н. Ушакова, Н. Черненко, І. Фоміна та ін.); лінгводидактичне тестування іноземних громадян (О. Антонів, Т. Балихіна, М. Блажко, В. Коккота та ін.).

Різні аспекти мовленнєвого етикету, його впливу на культуру висвітлено в чисельних наукових дослідженнях зарубіжних і вітчизняних учених (О. Аматыєва, А. Богуш, Л. Введенська, В. Гольдін, А. Коваль, О. Коломицева, Л. Мацько, Я. Радевич-Винницький, М. Стельмахович, І. Стернін, Н. Формановська, В. Шеломцев та ін.). Сучасні проблеми формування і виховання мовленнєвого етикету обґрунтовано в дисертаційних роботах О. Кузьмич, М. Огреніч, Г. Сукачової та ін. Проблеми навчання іноземних студентів мовленнєвого етикету відображено в наукових працях А. Акішиної, Ф. Брульової, О. Коновалової, Д. Попової, Н. Формановської, С. Шевцової та ін.

Незважаючи на широкий спектр досліджуваних питань, проблема формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів залишається недостатньо вивченою і потребує подальшого науково-практичного розв'язання. Очевидними є суперечності між: потребою слухачів підготовчих відділень ВНЗ України у швидкому адаптуванні до нових умов навчання в іншомовному соціокультурному середовищі та відсутністю спеціально розроблених програм «виживання інкомуніканта», які за європейськими стандартами є основою його адаптації та мотивації до подальшого навчання в країні перебування; зростаючими вимогами до якості мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення, розвитку їхньої культури мовлення і недостатньою розробленістю впорядкованого змісту, навчально-методичного забезпечення і педагогічних технологій формування мовленнєвого етикету.

Отже, актуальність проблеми та її недостатнє науково-методичне забезпечення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – *«Педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової теми «Теорія і практика формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців» (№ 0109U000212), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Тему затверджено вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 8 від 28.03.2013 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Завдання дослідження:

1. Визначити сутність і структуру феномена «формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення»; уточнити поняття «іноземні слухачі підготовчого відділення», «мовленнєвий етикет».

2. Розкрити специфіку мовної підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів в Україні.

3. Обґрунтувати педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

4. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

5. Розробити й апробувати експериментальну методику і модель формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Об'єкт дослідження – мовна підготовка іноземних слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів в Україні.

Предмет дослідження – методика формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Гіпотеза дослідження – формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення; використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у мовній підготовці іноземних слухачів підготовчого відділення; занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище.

Методи дослідження. Відповідно до визначених у роботі завдань було використано взаємопов'язаний комплекс теоретико-емпіричних методів дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної і навчально-методичної наукової літератури з проблеми дослідження для відбору й осмислення фактичного матеріалу, визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення; педагогічне моделювання, можливості якого було спрямовано на розробку моделі формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення; діагностувальні методи (спостереження, тестування, ранжування, аналіз результатів освітньої діяльності студентів) використано для визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи), проведення якого забезпечило можливість визначити вихідний стан досліджуваного явища в педагогічній практиці, експериментально перевірити науково обґрунтовані педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення; методи кількісної та якісної обробки експериментальних даних, засобами яких було перевірено достовірність результатів дослідження.

База дослідження. Експериментально-дослідну роботу було проведено на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса) і Харківського національного університету радіоелектроніки. Кількість іноземних слухачів, які взяли участь у формульованому етапі експерименту – 120 осіб. Загальна кількість учасників експериментального дослідження складає 180 осіб.

Наукова новизна дослідження: вперше визначено і науково обґрунтовано педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення; використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у мовній підготовці іноземних слухачів підготовчого відділення; занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище); визначено сутність і структуру феномена «формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення»; розкрито специфіку мовної підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів в Україні; визначено критерії (лексико-граматичний, мовленнєво-діяльнісний, соціокультурний) з відповідними показниками в межах кожного критерію; схарактеризовано рівні (високий, достатній, низький, незадовільний) сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення; розроблено й обґрунтовано експериментальну модель формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення; її реалізація передбачала три етапи (початковий, базовий і пороговий), у межах яких визначено мету, форми організації, методи і засоби навчання. Уточнено сутність понять «іноземні слухачі підготовчого відділення», «мовленнєвий етикет». Набула подальшого розвитку методика мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення, зокрема навчання української мови як іноземної.

Практична значущість дослідження полягає в розробці діагностувальної та експериментальної методик формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення; змісту, форм, методів і засобів формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, системи вправ і завдань. Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації можуть бути використані для подальших теоретичних і практичних досліджень процесу мовної підготовки іноземних слухачів та студентів ВНЗ України; у підготовці курсів української мови як іноземної, спеціальних навчальних дисциплін з формування культури мовлення інокомунікантів; у діяльності факультетів і відділень системи довишівської підготовки іноземних слухачів.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (акт про впровадження від 03 квітня 2015 р. № 854), Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса) (акт про впровадження від 01 квітня 2015 р. № 159/1), Харківського національного університету радіоелектроніки (акт про впровадження від 30 березня 2015 р. № 46.32-12/1), Чорноморського державного університету імені Петра Могили (акт про впровадження від 17 березня 2015 р. № 273/4), Київського університету імені Бориса Грінченка (акт про впровадження від 24 лютого 2015 р. № 116), Кишинівського державного педагогічного університету імені І. Крянге (акт про впровадження від 07 квітня 2015 р. № 01-12/367), Гомельського державного університету імені Франциска Скорини (акт про впровадження від 14 квітня 2015 р. № 071740).

Достовірність результатів дослідження забезпечено методологічним і теоретичним обґрунтуванням вихідних концептуальних положень; використанням комплексу методів дослідження, що адекватні об'єктові, предметові, меті та завданням дослідження; якісним і кількісним аналізом одержаних даних; експериментально-дослідною перевіркою висунутої гіпотези; статистичною обробкою результатів педагогічного експерименту.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження викладено на міжнародних: «Управління навчальними закладами: досвід, проблеми та перспективи» (м. Одеса, 2013; 2014), «Теорія та практика управління педагогічним процесом» (м. Одеса, 2014), «Актуальні проблеми дошкільної та вищої освіти» (м. Одеса, 2014), «Людина та соціум: сучасні проблеми взаємодії (психологічні та педагогічні аспекти)» (м. Львів, 2014), «Історія та сучасний стан педагогічних та психологічних наук» (м. Київ, 2014), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (м. Київ, 2014), «Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук» (м. Харків, 2015) науково-практичних конференціях.

Основні результати дослідження відображено у 13 публікаціях, із них – 5 статей у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному виданні (Молдова), 5 – апробаційного характеру, 2 – дотично розкривають зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 294 сторінки, із них 193 сторінки основного тексту. Дисертація містить 2 рисунки, 14 таблиць, що обіймають 2 самостійні сторінки тексту, 9 додатків подано на 68 сторінках. До списку використаних джерел увійшло 292 найменування.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ
В ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ

Однією з найхарактерніших особливостей розвитку освіти в сучасних умовах глобалізації на початку XXI ст. є її інтернаціоналізація (internationalisation), яка, за слушним узагальненням О. Суригіна, виявляється у важливому значенні функції міжнародного співробітництва в сучасній вищій освіті і пов'язана з поняттям «міжнародна освіта» [250]. Водночас міжнародна освіта (international education) включає весь спектр питань, пов'язаних з міжнародним переміщенням (академічною мобільністю) студентів і навчанням за кордоном, а також з освітніми програмами, присвяченими міжнародній тематиці, навчання іноземних мов [290]. Ці процеси в освіті є відображенням реалій сучасного світоустрою, для якого характерна складність і системність внутрішньосвітових зв'язків, взаємозв'язок і взаємозумовленість окремих частин, глобальність процесів. У сучасному світі освіта виходить на авансцену як одна з ключових умов подолання кризи цивілізації і зберігання стійкості цивілізаційного розвитку.

Створення необхідних умов для повноцінної участі України в процесі інтернаціоналізації освіти, і насамперед для значного збільшення контингенту іноземних студентів у вітчизняних вишах, є важливим напрямом державної політики України в галузі освіти. До того ж інтеграція та глобалізація інформаційних і культурних процесів зумовлюють потреби модернізації освітньої системи України за всіма напрямками, що вимагає розробки концептуальних засад у кожному з них. Так, у проекті Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України наголошено, що навчання іноземних студентів є одним із таких напрямів, важливим

чинником становлення української держави як рівноправного партнера у створенні світового освітнього простору [206].

В умовах зростаючої інтернаціоналізації світу, багатонаціональності та полікультурності оточуючого людського середовища, співіснування культурного, етнічного, релігійного розмаїття нагальною постала проблема надання більш широких можливостей іноземним громадянам у доступі і здобуванні мовної освіти. Навчання української (російської) мови як іноземної в Україні належать до актуальних, практично необхідних і важливих питань. Це зумовлює зосередження зусиль на проблемі мовної підготовки іноземних громадян, яка неодноразово виступала об'єктом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема: система навчання російської мови як іноземної на підготовчому факультеті докладно описувалася в методичній літературі радянського періоду (Г. Городилова, Г. Макарова, К. Мотіна та ін.) [68; 155; 169 та ін.]; представлена в роботах сучасних дослідників (Т. Капітонова, Л. Московкін, О. Ременцов, О. Суригін та ін.) [103; 213; 249; 250; 251 та ін.]. Українськими ж ученими проблематика та особливості мовної підготовки іноземців на довищівському етапі навчання у ВНЗ представлена дещо фрагментарно (Л. Богиня, В. Владимірова, Л. Гайдук, О. Ганіч, О. Гончаренко, І. Давидова, Т. Дементьєва, Д. Дочинець, Н. Куйда, Т. Малова, Г. Манаєва, І. Новикова, С. Турковський, Л. Хіль, В. Чугуєва та ін.) [28; 57; 66; 74; 81; 141; 217 та ін.].

Для побудови науково-практичного концепту формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення необхідно акцентувати дослідницьку увагу на питаннях специфікації мовної підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень ВНЗ України, визначенні концептуальних засад та педагогічних умов формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, а також розробці експериментальної методики і моделі формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

У розділі 1 дисертації розглянемо теоретичні аспекти зазначених питань.

1.1. Мовна підготовка іноземних слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів України як об'єкт наукових досліджень

Першим (початковим) етапом навчання в Україні для іноземних громадян є підготовчий факультет (відділення), який дослідники (Т. Капітонова, Л. Московкін та ін.) визначають як форму спеціальної довшівської підготовки [103], де вони вивчають українську (російську) мову та деякі загальноосвітні предмети українською (російською) мовою, здобуваючи знання для подальшого успішного вступу і навчання у вищому навчальному закладі.

Варто зауважити, що мовна підготовка іноземних слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів детермінується низкою організаційно-правових і методологічних питань. Щодо організаційно-правових питань мовної підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень ВНЗ України, то вони вимагатимуть оперування певними дефініціями («іноземний громадянин», «іноземні слухачі», «підготовчий факультет (відділення)», «довшівська підготовка»), що потребує визначення їх основного змісту.

Виходячи із чинних нині законів України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [92], «Про громадянство України» [91], можна дійти висновку, що основними ознаками іноземного громадянина є відсутність у нього українського громадянства та обов'язкова наявність громадянства чи підданства іншої держави, що повинно бути у всіх випадках підтверджено відповідними документами: національним паспортом чи документами, що його замінюють, а також існування визначеного юридичного зв'язку цієї особи з органами державної влади в Україні. Врахування цих ознак дозволяє в такий спосіб сформулювати дефініцію «іноземний громадянин»: це особа, яка є громадянином чи підданим іншої

держави, що підтверджено відповідними документами; яка не є громадянином України, але через постійне чи тимчасове перебування на території України, а також з інших причин, знаходиться у правовому зв'язку з Україною в особі її компетентних органів.

Оперування дефініцією «іноземні слухачі» зумовлено чітким визначенням Законом України «Про вищу освіту» учасників освітнього процесу у вищих навчальних закладах, серед яких – «особи, які навчаються у вищих навчальних закладах». Категорія «особи, які навчаються у вищих навчальних закладах» окрім здобувачів вищої освіти представлена й «іншими особами, які навчаються у вищих навчальних закладах». До них належать у тому числі й особи, які навчається на підготовчому відділенні вищого навчального закладу, або особи, які отримують додаткові чи окремі освітні послуги, у тому числі за програмами післядипломної освіти – слухачі [90].

Щодо терміна «довишівська підготовка», то в методичній літературі не існує єдиного погляду з питання етапів вишівського навчання української (російської) мови як іноземної. Більшість учених поділяє думку Г. Городилової, яка описала особливості таких етапів: початкового (I семестр підготовчого факультету), середнього (II семестр підготовчого факультету), просунутого (I-III курси) і завершального (IV-V курси) [68]. Таким чином, у вишівському курсі російської (української) мови як іноземної розрізняють чотири етапи і два з них – початковий і середній – співвідносять з тимчасовими рамками навчання на підготовчому факультеті.

Термін «етап довишівської підготовки» набув поширення у 90-ті роки ХХ ст., яким почали позначати період навчання на підготовчому факультеті [251]. Цей етап протиставляється етапу власне навчання у ВНЗ. Сучасні уявлення про етапи вивчення курсу російської мови як іноземної представлено в додатку А.

Водночас у проекті Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України наголошено, що мовна освіта іноземців відповідає основним етапам навчально-виховного процесу і має певну

структуру [206]. Зокрема, структура мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України представлена трьома етапами: початковим етапом (підготовчий факультет (відділення), навчання на якому є складовою вищої освіти для іноземних громадян в Україні, або початкова мовна підготовка іноземних магістрантів, стажистів, аспірантів); основним (поглибленим) етапом підготовки іноземних студентів (I–III курси навчання у ВНЗ); завершальним етапом (IV курс ВНЗ – останній рік навчання на рівень бакалавра і V-VI курс навчання – магістратура).

Слід звернути увагу на те, що навчально-виховний процес мовної підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень, організований у ВНЗ, забезпечує їм здобуття високоякісної мовної освіти, а це вимагає чіткого розуміння стандартів, мети та організаційної структури зазначеного процесу.

Наголосимо, що в період інтеграції освітніх систем різних країн світу в навчанні іноземних мов великого значення надається уніфікації змісту, встановленні спільних рівнів володіння як для однієї іноземної мови в різних країнах, так і для різних мов в одній країні. Це створює основу для забезпечення міжнародного визнання мовних сертифікатів, а також для досягнення певної єдності у формах і методах мовного контролю.

У проєкті Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України акцентується на необхідності оптимізації навчання іноземців мови, а це, у свою чергу, вимагає співвіднесення чинних програм з української (російської) мови із загальноєвропейськими компетенціями володіння іноземними мовами (Common European Framework of Reference – CEFR) [206]. За системою CEFR знання та вміння розподілено на три категорії, кожна з яких має три рівні (А – елементарне володіння, В – самостійне володіння, С – вільне володіння). Для кожного рівня описано мовленнєві дії, необхідні для участі в комунікації мовою, що вивчається.

Система рівнів CEFR, переконують учені (В. Дубічинський, А. Тростинська, Н. Ушакова), може бути запроваджена в практику діяльності вищих навчальних закладів України наступним чином [206]: А 1 – рівень

виживання (елементарний рівень), А 2 – передпороговий рівень (базовий рівень), В 1 – пороговий рівень (самостійне володіння), В 2 – пороговий поглиблений рівень (самостійне володіння), С 1 – рівень професійного володіння (вільне володіння), С 2 – рівень досконалого володіння (вільне володіння) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Співвідношення рівнів мовної підготовки іноземців в Україні
з Європейською системою тестування CEFR**

Рівні володіння мовою					
А – елементарне володіння		В – самостійне володіння		С – вільне володіння	
Загальноєвропейська шкала					
Break-through	Waystage	Threshold	Vantage	Effective Operational Proficiency	Mastery
A 1	A 2	B 1	B 2	C 1	C 2
Українська шкала (за В. Дубічинським, А. Тростинською, Н. Ушаковою) [206]					
Перший семестр, перший концентр підготовчого факультету (елементарний рівень)	Перший семестр, другий концентр підготовчого факультету (базовий рівень)	Другий семестр підготовчого факультету	Бакалаври-нефілологи	Бакалаври-філологи, аспіранти-нефілологи	Магістри-філологи, аспіранти-філологи
A 1 Рівень виживання	A 2 Передпороговий рівень	B 1 Пороговий рівень	B 2 Пороговий поглиблений рівень	C 1 Рівень професійного володіння	C 2 Рівень досконалого володіння
Українська шкала (за Н. Ніколаєвою, Н. Бондарєвою, А. Дем'янюк, М. Шевченко, В. Овдіюк та ін.) [89]					
Початковий рівень A 1	Базовий рівень A 2	I середній рівень B 1	II середній рівень B 2	Професійний рівень C 1	Вільне володіння C 2

Водночас у Загальноосвітньому стандарті з української мови як іноземної представлена уніфікована система визначення рівнів володіння українською мовою як іноземною, що побудована з урахуванням мети їх

використання, навичок і вмій у вживанні мовних засобів для реалізації певних тактик мовленнєвої поведінки в основних видах мовленнєвої діяльності – читанні, письмі, говорінні й аудіюванні, і яка передбачає виділення таких рівнів: початкового, базового, I середнього, II середнього, професійного, вільного володіння. Запропоновані рівні володіння українською мовою як іноземною, підкреслюють укладачі документу (Н. Ніколаєва, Н. Бондарєва, А. Дем'янюк, М. Шевченко, В. Овдіюк, М. Якубовська), відповідають рівням володіння іншими європейськими мовами (див. табл. 1.1). Науковцями Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (М. Грудок-Костюшко, О. Сакалюк, М. Торган, Н. Черненко, І. Фоміна та ін.) обґрунтовано необхідність уніфікації шкал рівнів володіння українською і російською мовами як іноземними у зв'язку з тим, що велика кількість іноземців бажають здобувати освіту в Україні, але російською мовою [254].

Співвідношення української системи рівнів володіння мовою (за проектом Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України) із загальноєвропейською та російською шкалою рівнів, а також можливості, які можуть надаватися сертифікатом з української мови як іноземної відображає таблиця, яка подана в додатку Б.

Наголосимо, що необхідною умовою прийому до українського вищого навчального закладу, як зазначається в проекті Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України, слід вважати володіння іноземцями мовою навчання (українською, російською, англійською тощо) не нижче рівня В 1, що має бути перевірено під час вступного тестування з відповідної мови за всіма видами мовленнєвої діяльності [206]. Таким чином, досягнення іноземцями рівнів володіння мовою А 1, А 2, В 1 забезпечується на підготовчому факультеті (відділенні) для іноземних слухачів згідно з навчальним планом (довузівська підготовка іноземних громадян), затвердженим МОН України 21 грудня 1999 року, та відповідними

програмами в обсязі від 720 до 838 годин залежно від профілю навчання [170; 171].

Початковий етап – важливий період, який визначає успішність усього навчання і є базою для подальшого вивчення мови. Навчання української (російської) мови на підготовчому відділенні є цілісним процесом, безпосередньо пов'язаним з якістю володіння українською (російською) мовою іноземними студентами під час здобуття ними професійної освіти.

Мовна підготовка іноземних слухачів на підготовчому факультеті (відділенні) має певну специфіку: власні цілі, зміст тощо.

Проблематика цілей навчання української (російської) мови як іноземної на підготовчому факультеті докладно обґрунтовується дослідниками (Н. Алексєєва, Н. Барабанова, Н. Власова, О. Ганіч, Т. Капітонова, Л. Московкін, О. Суригін, В. Чугуєва та ін.) [57; 202; 103; 250 та ін.]. Самі ці цілі як перелік комунікативних умінь, що мають бути сформованими у випускників підготовчих факультетів (відділень), описані зокрема в Загальноосвітньому стандарті з української мови як іноземної [89] та навчальних програмах довшівської підготовки іноземних громадян [170; 171].

Іноземці прибувають в Україну для здобуття вищої освіти переважно без знання української або російської мов, якими здійснюється навчання в Україні. Тому головним завданням довшівської підготовки іноземців є: вивчення української (російської) мови в обсягах, достатніх для навчання на першому і наступних курсах вищих навчальних закладів України. Водночас надзвичайно важливою вимогою є формування в іноземного студента мінімально потрібного лексичного запасу і професійних (залежно від обраного фаху) термінів українською або російською мовами, без чого неможливе успішне навчання [170].

Ці положення було підтверджено в результаті аналізу процесу розвитку системи довшівської підготовки іноземних громадян: фундаментальне завдання підготовчих факультетів і в період їх становлення, і на сучасному

етапі полягає у формуванні готовності іноземних громадян до подальшого навчання у вишах на основних факультетах як вирішальної умови швидкої адаптації до навчання й праці, подальшого професійного вдосконалювання [55; 63; 186 та ін.]. Однак О. Суригін наголошує, що сучасний етап характеризується ширшим розумінням і більш науковим формулюванням мети, зокрема як здатності іноземного слухача до навчально-пізнавальної діяльності засобами нерідної мови в нерідному соціокультурному середовищі [250].

За Т. Капітоною і Л. Московкіним, метою навчання мови як іноземної на підготовчому відділенні є формування комунікативних умінь (і мовленнєвих навичок, що входять до їх складу), характерних для навчально-професійної, соціально-побутової та соціально-культурної сфер спілкування [103]. Учені також зазначають, що реалізація комунікативної мети навчання неможлива без реалізації освітньої та виховної цілей. Неможливо оволодіти українською (російською) мовою без сформованого в іноземних слухачів позитивного ставлення до неї, без формування мовних та країнознавчих знань, тому іноді мету навчання мови на етапі довишівської підготовки трактують як комплексну, інтегративну.

Учені (Т. Балихіна, О. Ганіч, Т. Дементьєва, Т. Капітонова, Л. Московкін, Н. Немченко, В. Чугуєва, А. Щукін та ін.) доводять, що метою навчання у практичному курсі української (російської) мови як іноземної є комунікативна компетенція, тобто здатність (а також готовність, уміння) здійснювати спілкування іноземною мовою [12; 57; 74; 103; 175; 270 та ін.].

Таким чином, метою мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення є формування в них комунікативної компетентності з іноземної мови, яка стане підґрунтям для подальшого навчання в університеті за умови досягнення рівня В 1. Дослідження комунікативних потреб іноземних слухачів підготовчого відділення дало змогу встановити найбільш значимі для цієї категорії слухачів сфери спілкування, зокрема: навчально-професійну, соціально-побутову і соціально-культурну.

До зазначеного додамо: іноземні слухачі по завершенні навчання на підготовчому відділенні мають бути здатні продовжити навчання українською (російською) мовою у вишах України. У зв'язку із цим мета навчання мови як іноземної на підготовчому відділенні відповідає, з одного боку, загальним цілям довшівської підготовки, а з іншого – кінцевим цілям навчання мови як іноземної у виші [103, с. 62]. Конкретизуючи структуру цих цілей, можна виділити: 1) комунікативну мету, тобто мету навчання спілкуванню мовою, що вивчається (її також часто називають практичною, трактуючи її як мету навчання практичного володіння мовою); 2) освітню мету, тобто мету розширення когнітивної бази тих, хто навчається, через формування різного роду знань: а) метамовних (знань про мову взагалі і про мову, що вивчається, зокрема), б) країнознавчих, в) професійних, г) універсальних; 3) виховну мету, що полягає головним чином у формуванні в іноземних слухачів і студентів позитивного ставлення до української мови, історії, культури, народу.

У межах дослідження встановлено, що методологічні засади здійснення мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення важливо уявляти як дворівневу систему наукового пізнання вищезазначеної проблеми. Перший рівень (загальнонауковий) окреслює теоретико-методологічну базу, на якій ґрунтується мовна підготовка іноземних слухачів підготовчого відділення, а саме: лінгвістичний [25; 35; 56; 67; 215 та ін.], психолінгвістичний [8; 23; 94; 146; 277 та ін.], соціолінгвістичний [18; 46; 273 та ін.], особистісний [34; 197; 233 та ін.], діяльнісний [73; 147; 174; 218 та ін.], комунікативний [166; 191; 192 та ін.], педагогічний [168; 278 та ін.] аспекти.

У науково-методичних джерелах зазначається, що результатом оволодіння іноземцями державною або регіональною мовами навчання та / або соціокультурного спілкування повинна стати особистісна багатомовність, у складі якої вивчена мова відіграватиме роль рівноправного засобу особистісного професійного і культурного розвитку [56; 206 та ін.]. Отже, за слушним уточненням Н. Гальської, результатом будь-якої мовної

освіти має стати сформована мовна особистість як показник здатності людини брати повноцінну участь у міжкультурній комунікації [56, с. 65]. На думку Ю. Караулова, мовна особистість є наскрізною ідеєю, яка пронизує всі аспекти вивчення мови і одночасно руйнує кордони між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою. Учений вважає, що не можна і саму по собі пізнати мову, якщо не вийти за її межі і не звернутися до її носія, користувача – до людини, конкретної мовної особистості [122]. До складових поняття мовної особистості, за О. Шумейко, належать: 1) оволодіння мовними знаннями; 2) багатий інформаційний запас і бажання його розширювати; 3) володіння основами національно-мовного етикету відповідно до комунікативного задуму; 4) мовленнєва культура [274]. Вирішальну роль у становленні мовної особистості відіграє мовленнєва комунікація, комунікативна діяльність людини, що передбачає володіння мовцями нормами літературної мови, умінням застосовувати вербальні й невербальні мовні засоби, формули мовленнєвого етикету відповідно до мети й ситуації спілкування [139].

У цьому контексті доречно наголосити, що вичерпну картину спілкування особистості в колективі надає саме комунікативна компетентність, об'єднуючи в єдине збалансоване ціле всі аспекти функціонування мови. Комунікативна компетентність розглядається дослідниками (Т. Капітонова, Л. Московкін, А. Щукін та ін.) як складне багатокомпонентне утворення, до складу якого входять такі види компетенцій: 1) лінгвістична (знання явищ фонетики, лексики та граматики, а також уміння їх використовувати у своєму продуктивному мовленні й розуміти в мовленні інших людей); 2) соціолінгвістична (вміння враховувати соціолінгвістичний контекст комунікативного акту, специфіку ситуації спілкування, соціальний статус партнера), її також іноді називають прагматичною й іллокутивною компетенцією; 3) соціокультурна (знання етнокультурних особливостей країни, що вивчається, правил мовленнєвої і немовленнєвої поведінки в типових ситуаціях і вміння здійснювати свою

мовленнєву поведінку відповідно до цих знань); у вітчизняній науці до поняття соціокультурної компетенції близькі поняття країнознавчої, лінгвокраєзнавчої, культурологічної, лінгвокультурологічної і міжкультурної компетенцій; 4) дискурсивна (знання правил побудови зв'язного усного або письмового повідомлення – дискурсу, вміння будувати такі повідомлення з окремих пропозицій, використовуючи для цього різні синтаксичні та семантичні засоби когезії, а також уміння розуміти такі повідомлення в чужому мовленні); 5) стратегічна (уміння відбирати і використовувати найбільш ефективні стратегії для вирішення різних комунікативних завдань); з нею тісно пов'язане поняття компенсаторної компетенції; 6) предметна (знання предметної інформації, що дозволяє тим, хто навчається, породжувати або розпізнавати висловлювання) [103; 270 та ін.].

Таким чином, комунікативна компетентність передбачає вміння користуватися всіма видами мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо) як природним засобом спілкування з дотриманням мовних і стилістичних норм української (російської) мови. Водночас комунікація може здійснюватися лише в разі знання її учасниками екстралінгвістичної інформації, тому вивчення іноземної мови пов'язане із засвоєнням особливостей і понять, характерних для культури країни мови, що вивчається [175]. Формування та розвиток у студентів-іноземців комунікативної компетенції, наголошує Н. Немченко, забезпечить успішне спілкування на основі свідомого засвоєння мовної системи російської мови.

Отже, концепція комунікативної компетентності не тільки не суперечить концепції цілей навчання української (російської) мови як іноземної на етапі довшівської підготовки, але й значною мірою доповнює її.

Другий рівень (науково-методичний), представлений у контексті дослідження лінгводидактичним аспектом, – формулює концепт мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення та методи, що реалізуються в рамках цього концепту.

Зауважимо, що докладний опис форм і методів навчання іноземної мови взагалі й української та російської мов як іноземних зокрема представлено у словниках методичних термінів і дослідницьких роботах (Е. Азимов, А. Бронська, М. Вятютнев, Б. Глухов, Т. Капітонова, Л. Московкін, Л. Паламар, Б. Сокіл, О. Щукін та ін.) [2; 37; 54; 62; 104; 188; 168; 237 та ін.]. За висновками більшості вчених (Т. Капітонова, В. Костомаров, О. Митрофанова, Л. Московкін, Є. Пассов та ін.), у процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення повинні домінувати комунікативні методи навчання [103; 104; 137; 192; 204 та ін.]. Використання комунікативного методу, який було обґрунтовано у 80-ті рр. ХХ ст. Є. Пассовим, дозволяє організувати процес навчання адекватно до процесу реальної комунікації (тобто процес навчання є моделлю процесу комунікації) [191; 192; 204]. Його метою є розвиток у тих, хто навчається, вмінь розв'язувати комунікативні завдання засобами іноземної мови, вільно спілкуватися з її носіями. Таким чином, мова засвоюється під час природного спілкування, організатором і учасником якого є викладач. Водночас той, хто навчається, виконує роль суб'єкта цього спілкування, який постійно повинен діяти.

Комунікативні вправи були включені до найвідоміших підручників для підготовчих факультетів Г. Копилової, Т. Рамсіної, Н. Венедиктова, Г. Городилової, В. Костомарова, Р. Мартинової та ін. [45; 135; 203; 222 та ін.], комунікативно орієнтованого навчального комплексу «Старт» (Г. Галєєва, Л. Журавльова, М. Нахабіна, Т. Протасова, Л. Шипіцо та ін.) [242; 243 та ін.]. Серед сучасних комунікативних підручників для підготовчих факультетів – підручники М. Аксьонової, В. Антонової, І. Баранової, С. Волкова, М. Галєєвої, О. Городецької, Л. Журавльової, Г. Іванової, Т. Капітонової, М. Нахабіної, М. Софронової, Н. Соболевої, Г. Сучкової, Л. Шипіцо та ін. [6; 7; 78; 79; 80; 86; 205; 236; 225 та ін.].

Однак, за слушним зауваженням дослідників, не всі комунікативно зорієнтовані методи призводять до однакових результатів, тому важливо

знати, які вимоги в цій системі навчання висуваються до мовленнєвих навичок, що формуються [103, с. 46-48].

Зазначимо, що інші здобутки вчених-методистів з проблем мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення лише окреслимо. Так, наприклад, за висновками вчених (Т. Капітонова, Л. Московкін, О. Щукін та ін.), під час навчання мови як іноземної на підготовчому факультеті доцільним є застосування свідомо-практичного й оновленого свідомо-порівняльного методів [105; 278]. Аналіз сутності і розвитку зазначених методів дозволяє констатувати, що відмінності між ними пов'язані лише з використанням / невикористанням рідної мови іноземними слухачами на уроці мови, що вивчається. Але в цьому випадку не передбачається проведення занять з української (російської) мови рідною мовою іноземних слухачів. Адже таке викладання не має нічого спільного з комунікативно зорієнтованим навчанням. Досвід викладачів підготовчих факультетів вишів переконливо свідчить, що заняття з української (російської) мови слід проводити тільки українською (російською) мовою. У цьому випадку йдеться лише про можливість фрагментарного включення рідної мови або мови-посередника в процес проведення заняття з української (чи російської) як іноземної.

Для оновленого свідомо-порівняльного методу (методика національно-мовної орієнтації) є характерним принцип опори на рідну мову учнів. Цей принцип, за спостереженнями Т. Капітонової, Л. Московкіна, відображується в часткових принципах використання, зокрема: 1) міжмовних зіставлень під час введення нового фонетичного та граматичного матеріалу; 2) перекладу і розгорнутого тлумачення рідною мовою при семантизації слів; 3) вправ на переклад з рідної мови на мову, що вивчається, і з мови, що вивчається, на рідну; 4) перекладу як засобу контролю розуміння та засвоєння тих чи інших явищ мови, що вивчається, розуміння змісту прочитаних і прослуханих текстів [103, с. 85]. На основі методики національно-мовної орієнтації розроблено підручники російської мови для початкового етапу навчання

іноземних студентів (Т. Балихіна, В. Вагнер, І. Євстигнеєва, Т. Кортова, К. Майорова, Ю. Овсієнко та ін.) [42; 256; 183 та ін.].

Свідомо-практичний метод у тому його варіанті, який було запропоновано Б. Беляєвим [22; 23], був принципово неперекладним, тобто повністю виключав рідну мову з навчання іноземної. Однак практика показала, що опора лише на неперекладні прийоми навчання не завжди буває ефективною. Використання таких прийомів часто виявлялося неможливим, неекономним або недоцільним. У зв'язку з цим пізніші варіанти свідомо-практичного методу вже допускали використання перекладу як одного із способів семантизації слів.

Концепцію свідомо-практичного методу навчання було реалізовано в підручниках для навчання іноземних слухачів підготовчих факультетів (Є. Баш, Н. Венедиктова, Є. Владимирський, Г. Городилова, Т. Дорофєєва та ін.) [15; 16 та ін.]. Серед сучасних підручників для початкового етапу навчання, розроблених на основі свідомо-практичного методу, – підручники Н. Андрюшиної, В. Антонової, М. Будильцевої, Л. Белікової, Н. Виготської, Н. Кисельової, Н. Кухаревич, Л. Московкіна, Т. Новикової, О. Олейникової, Т. Распопової, С. Степанової, Т. Шутової та ін. [45; 47; 19; 20; 21; 53 та ін.]. На противагу принципу опори на рідну мову методисти висунули принцип урахування рідної мови в навчанні іноземної, відповідно до якого автори підручників на основі порівняння рідної мови і мови, що вивчається, прогнозують навчальний матеріал більш важкий або більш легкий для засвоєння. Ці прогнози беруться до уваги, коли визначається послідовність вивчення навчального матеріалу, кількість та обсяг тренувальних вправ, розробляються матеріали для контролю. Водночас на навчальних заняттях рідна мова використовується мінімально.

Зазначимо, що ставлення науковців і методистів до ролі рідної мови під час навчання іноземної, і зокрема до міжмовних зіставлень та перекладу, в методиці викладання мови як іноземної неоднозначне. Так, В. Вагнер позитивно оцінює опору на рідну мову учнів [41]. Тоді як інші методисти,

спираючись на роботи О. Леонтьєва, Б. Бєляєва та інших психологів, заперечують використання перекладу в практичному курсі мови як іноземної, вважаючи, що мовлення іноземною мовою та її розуміння, з одного боку, і переклад, з іншого, – це процеси, що мають різну структуру, й, отже, використання перекладу не сприятиме оволодінню комунікативними вміннями [103].

Крім того, практика показує, що в групах, де викладач володіє рідною мовою іноземних слухачів або мовою-посередником, він використовує переклад найчастіше за інші способи семантизації (переклад – найбільш легкий і досить ефективний спосіб семантизації). У результаті рідна мова іноземців на навчальних заняттях використовується занадто часто. Важливо наголосити, що зловживання перекладом особливо небезпечно на початкових стадіях навчання, тому деякі викладачі вважають за краще протягом перших днів роботи з іноземними слухачами приховувати, що вони володіють їх рідною мовою, забороняють іноземним слухачам використовувати рідну мову на заняттях, самі використовують переклад лише в тих випадках, коли інші способи семантизації виявляються неефективними.

Отже, свідомо-практичний і оновлений свідомо-порівняльний методи мають свої позитивні й негативні аспекти. Так, свідомо-практичний метод більш універсальний. Він може застосовуватися як у багатомовних, так і в одномовних навчальних групах, тоді як свідомо-порівняльний метод лише в одномовних. Однак свідомо-порівняльний метод може використовуватися з першого дня навчання, тоді як свідомо-практичний метод на початкових стадіях навчання застосовуватися не може: іноземні слухачі підготовчого відділення ще не володіють іноземною мовою в такій мірі, щоб розуміти пояснення викладача. До того ж, сприяючи навчання іноземних слухачів правильного іноземного мовлення, свідомо-практичний і оновлений свідомо-порівняльний методи мають суттєвий недолік – в умовах їх застосування іноземні слухачі починають вільно спілкуватися мовою, яка вивчається, не відразу після початку навчальних занять, а через деякий час. Так, цей

«мовчазний період», констатують Т. Капітонова, Л. Московкін, в одних студентів триває місяць, а в інших – цілий рік [103, с. 32]. У цих умовах викладачі використовують методи, які дозволяють інтенсифікувати процес навчання (інтенсивні методи) та спираються не на свідомість, а на інтуїцію іноземних слухачів (інтуїтивні методи).

Слід підкреслити, що в науковій літературі, присвяченій проблемам навчання мови як іноземної на етапі довшівської підготовки, відсутня єдина назва інтуїтивного методу, який використовується на початкових стадіях роботи в багатомовних навчальних групах. У науковому дискурсі називають цей метод прямим, так як він характеризується основними рисами прямого методу, розробленого європейськими методистами для навчання усного іншомовного мовлення. Інтуїтивні методи (прямий, натуральний, усний метод Г. Палмера, аудіовізуальний), за Т. Капітоною, Л. Московкіним, розроблялися для навчання головним чином усного іншомовного мовлення [103]. Зазвичай їх прихильники вважали письмо графічною фіксацією усного мовлення і тому відводили йому другорядну роль. В одних варіантах інтуїтивних методів була реалізована ідея усного випередження: спочатку в учнів формують уміння і навички слухання та говоріння і лише через якийсь час (від двох тижнів до двох місяців) – уміння і навички читання й письма. В інших варіантах цих методів дістала відображення ідея усної основи навчання. Передбачалося паралельне навчання всіх видів мовленнєвої діяльності, але робота над будь-якою одиницею навчання здійснювалася в такій послідовності: слухання – говоріння – читання – письмо. Навчання проводилося в основному на матеріалах усного мовлення, читання ж і письмо розглядалися не як мета, а як засіб навчання [103].

Орієнтація інтуїтивних методів головним чином на усне мовлення відповідає специфіці початкових стадій навчання української (російської) мови на підготовчому факультеті. У перший місяць пріоритетним є навчання усного мовлення, письмо ж виступає як додатковий вид мовленнєвої діяльності: передбачається, що іноземні слухачі повинні вміти записати все

те, що вони можуть сказати. Однак, враховуючи, що письма необхідно навчати з першого дня роботи, для цих цілей більшою мірою підходить ідея не усного випередження, а паралельного навчання всіх видів мовленнєвої діяльності на усній основі.

При цьому слід враховувати, що прямий метод, застосовуваний у наш час на підготовчому факультеті, істотно відрізняється від його початкового варіанту, так як він увібрав у себе риси аудіовізуального, аудіолінгвального, комунікативного та інших методів. Характерними рисами сучасної модифікації прямого методу, який використовується на початкових стадіях навчання мови на підготовчих факультетах, є такі: 1) імітативне навчання фонетиці; 2) семантизація лексики переважно наочним способом; 3) введення нової граматики на основі мовленнєвих зразків, які засвоюються іноземними слухачами глобально, цілком, без аналізу; 4) використання комунікативних вправ діалогічного характеру; 5) навчання будь-якого виду мовленнєвої діяльності з самого початку навчальних занять здійснюється через практику в цьому виді мовленнєвої діяльності (відсутній підготовчий етап, пов'язаний з аналізом досліджуваних одиниць мови та виконанням мовних вправ) [103, с. 88].

Зауважимо, що за багатьма своїми характеристиками прямий метод подібний до свідомо-практичного. Обидва методи реалізують принципи комунікативності і неперекладу. Однак прямий метод орієнтується не на свідомість, а на інтуїцію учнів. Опора на інтуїцію, глобальне засвоєння мовленнєвих зразків, переважно наочну семантизацію, призводить до не завжди точного розуміння студентами досліджуваних мовних явищ, нечіткого знання або, навіть, незнання слів і граматичних правил, до появи помилок. Цей недолік добре відомий викладачам підготовчих факультетів. Працюючи в багатомовній навчальній групі і не маючи можливості на початкових стадіях пояснювати навчальний матеріал українською (російською) мовою або рідною мовою іноземних слухачів, викладач змушений використовувати прямий метод, приймаючи всі його переваги і

недоліки, але як тільки іноземні слухачі зможуть розуміти пояснення мовою, що вивчається, викладачі переходять до свідомо-практичного методу.

У класифікації методів навчання іноземної мови до групи інтенсивних методів відносяться суггестопедичний метод Г. Лозанова і його модифікації, що були представлені в дослідженнях Г. Китайгородської, розробившої метод активізації; І. Шехтера, запропонувавшого емоційно-смысловий метод; Л. Гегечкорі – інтенсивний метод навчання усного мовлення дорослих [58; 124; 125 та ін.].

Інтенсивні методи навчання, узагальнюють учені (Т. Капітонова, Л. Московкін, О. Щукін), спрямовані головним чином на оволодіння усним іншомовним мовленням у стислі терміни при значній щоденній концентрації навчальних годин і створенні обстановки «занурення» в іншомовне середовище. Усі названі інтенсивні методи прагнуть до активізації психологічних резервів особистості учня, які вже не використовуються при традиційному навчанні, від якого інтенсивне навчання відрізняється способами організації та проведення занять: приділяється значна увага різним формам педагогічного спілкування, створенню особливого соціально-психологічного клімату в групі, підтримці навчальної мотивації, усуненню психологічних бар'єрів під час засвоєння навчального матеріалу і його активізації у мовленні [104; 278].

Забезпечення інтенсивними методами засвоєння максимального обсягу навчального матеріалу за мінімальні терміни відповідає специфіці довшівського навчання: іноземним слухачам необхідно за максимально короткий час навчитися спілкуватися мовою, що вивчається. Водночас інтенсивність навчання не означає його високу якість. Ті, хто вивчають іноземну мову інтенсивними методами, швидко опановують усне мовлення, але при цьому в якісному відношенні їх мовлення часто не досконале (іноземні слухачі припускаються багатьох помилок, особливо граматичних). У зв'язку з цим деякі методисти (Г. Китайгородська, Л. Гегечкорі) включають у систему роботи за інтенсивними методами прийоми навчання, які є

характерними для свідомих методів, і таким чином забезпечують міцність мовленнєвих навичок, що формуються.

Отже, інтенсивні методи (наприклад, суггестопедичний) як цілісну методичну систему на підготовчому факультеті застосовувати не можна. Однак можливе успішне використання певних принципів і прийомів у системі роботи за іншими методами, зокрема: глобальне використання всіх засобів і каналів впливу на психіку ноземних слухачів; створення на заняттях сприятливого емоційного клімату; використання музичного фону; застосування колективних форм роботи; свобода у виборі партнера спілкування; поєднання активізації лексико-граматичного матеріалу з наступним аналізом і узагальненням тощо [103].

До зазначеного додамо: на підготовчих факультетах сучасних вишів інтенсивні методи майже не використовуються, хоча, на нашу думку, вони могли б більш ширше застосовуватися в процесі навчання української (російської) мови як іноземної, а не лише окремі їх елементи і прийоми, які включають у систему роботи за свідомо-практичним, свідомо-порівняльним і прямим методами. До того ж інтенсивні методи докладно описані в науковій літературі і навіть підготовлені навчальні посібники для етапу довишівської підготовки, що реалізують ідеї цих методів [27; 126 та ін.].

Отже, проведений аналіз проблем мовної підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень ВНЗ України дозволяє стверджувати, що сьогодні в Україні існує потужна система довишівської мовної підготовки іноземців, яка зумовлена організаційно-правовими і методологічними аспектами. У межах правових аспектів уточнюється сутність феноменів «іноземний громадянин», «іноземні слухачі», «довишівська підготовка»; організаційних – стандарти, мета і організаційна структура мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення; методологічних – вихідні теоретико-методичні положення щодо мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення.

1.2. Концептуальні засади формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення

Однією з основних характеристик якості мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення є їхня здатність до вияву культури спілкування, наявність якої дозволяє їм долати комунікаційні бар'єри, що виникають у процесі освоєння незнайомих і складних лінгвістичних і паралінгвістичних особливостей державної та регіональних мов країни перебування, культурного співвіднесення звичних і придбаних цінностей, адаптації до нових соціокультурних умов життєдіяльності.

Учені (О. Амацьєва, А. Богуш, О. Зирянова, О. Нікітіна, Н. Формановська та ін.) однозначні у твердженні, що невід'ємною складовою культури спілкування (культури мовленнєвого спілкування) є мовленнєвий етикет, який значно сприяє їй [29; 177; 263 та ін.]. Як один із показників міжособистісних відносин у мові, мовленнєвий етикет, підсумовує О. Старостенко, є важливим компонентом культури та невід'ємною частиною загальної системи етичної поведінки в суспільстві [241]. Цілковито очевидним є те, що володіння мовленнєвим етикетом сприяє набуттю авторитету, породжує довіру і повагу. Знання правил мовленнєвого етикету, їх дотримання дозволяє людині відчувати себе впевнено і невимушено, не відчувати незручності і труднощів у спілкуванні.

Оволодіння мовою, особливо на початковому етапі, переконують учені (Ф. Брульова, О. Коновалова, Н. Формановська, С. Шевцова та ін.), передбачає вивчення основ мовленнєвого етикету, без якого неможливе повноцінне спілкування з жителями певної країни, адже, як слушно наголошує Ф. Брульова, мовленнєвий етикет є важливою частиною національної мови і культури, й до того ж існують розбіжності в національних мовленнєвих етикетах [38; 133; 266 та ін.]. На наш погляд, необхідність формування мовленнєвого етикету зумовлена важливістю для іноземних слухачів підготовчого відділення орієнтуватися в ситуації

спілкування; в рольових ознаках партнера; відповідати власним соціальним ознакам і задовольняти очікування інших людей; прагнути до «зразка», котрий склався у свідомості носіїв мови; діяти за правилами комунікативних ролей того, хто говорить, чи того, хто слухає; будувати текст відповідно до стилістичних норм; володіти усними та письмовими формами спілкування; володіти всією гамою невербальних засобів комунікації; вміти спілкуватися контактено і дистантно тощо.

Проведений аналіз зарубіжних і вітчизняних наукових фондів свідчить про те, що вивченню мовленнєвого етикету як окремої проблеми й розкриттю проблематики етикету у зв'язку з іншими питаннями присвячено низку досліджень зарубіжних і вітчизняних учених (А. Акішина, А. Богущ, В. Гольдін, Г. Джихангір, А. Доганчай, Ч. Ерол, С. Камишли, М. Озозен, Я. Радевич-Винницький, Н. Формановська та ін.) [5; 29; 65; 212; 262; 263; 267; 268; 283; 285; 286; 287; 292 та ін.]. Сучасні проблеми формування і виховання мовленнєвого етикету обґрунтовано в дисертаційних роботах О. Кузьмич, М. Огренич, Г. Сукачової та ін. [140; 184; 248 та ін.]. Проблеми навчання іноземних студентів мовленнєвого етикету відображено в наукових працях А. Акішиної, Ф. Брульової, О. Коновалової, Д. Попової, Н. Формановської та ін. [3; 38; 133; 199; 266 та ін.].

Зауважимо, що комплексний підхід до питання мовленнєвого етикету вимагає аналізу основних положень, сформульованих з урахуванням специфіки його формування. Так, розгляд питання формування мовленнєвого етикету як наукової проблеми потребує насамперед уточнення сутності таких базових понять, як: «етикет», «мовний етикет», «мовленнєвий етикет». Це нам надасть змогу більш чітко оперувати термінологічним інструментарієм.

Аналіз довідково-енциклопедичних джерел засвідчив, що: етикет – це усталені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві; правила чемності у дипломатичних колах [179, с. 652; 235, с. 208]; сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішні вияви людських відносин (ставлення до навколишніх, форми звертання і вітання, поведінку в

громадських місцях, манери, одяг); складова зовнішньої культури людини і суспільства [253, с. 40] і т. ін.

Багаторівнева будова етикету, на яку вказують З. Мацюк, Н. Станкевич, виділяючи кілька його рівнів: 1) вербальний (словесний) (етикетні вислови привітання, прощання, подяки, вибачення тощо); 2) паралінгвістичний (темп мовлення, гучність, інтонація); 3) кінетичний (жести, міміка, пози); 4) проксемічний (стандартні дистанції спілкування, почесне місце для гостей тощо) [162], дозволяє стверджувати, що етикет функціонує у двох основних тісно пов'язаних і взаємозалежних формах поведінки: вербальній і невербальній.

Етикет – це кодекс встановлених у суспільстві правил, що регулює поведінку людей відповідно до соціальних вимог. В усіх визначеннях поняття «етикет» об'єднані загальні правила поведінки і правила мовленнєвої поведінки. Водночас мовленнєвий етикет, наголошує Н. Формановська, – це мовленнєві правила [265]; мовленнєвий вияв етикетних відносин [267]. Мовленнєвий етикет, стверджує вчена, є широкою зоною одиниць мови і мовлення, яка словесно виражає етикет поведінки [265, с. 47]; зоною стійких стереотипних комунікативних одиниць мови [165, с. 48].

Таким чином, етикет і мовленнєвий етикет – це прийняті в певному суспільстві, колі людей правила, норми поведінки, зокрема і мовленнєвої поведінки (відповідно до розподілу соціальних ролей в офіційній і неофіційній обстановках спілкування), які, з одного боку, регулюють, а з іншого – виявляють, показують стосунки між членами суспільства (за такими векторами: свій – чужий, старший – молодший, далекий – близький, знайомий – незнайомий тощо) [265, с. 48-49]. Своєрідним стрижнем етикету є словесний рівень [162].

До зазначеного додамо: хоча мовний етикет є складовою частиною загального етикету і являє собою правила мовної поведінки, що встановлені серед носіїв мови в національному колективі, а також у невеликих

соціальних групах залежно від соціального стану, віку, ситуації спілкування тощо, він відрізняється від інших складників загального етикету своїми властивостями, сутність яких, зазначає О. Шумейко, полягає насамперед у невідворотності, обов'язковості виконання норм [274].

Зауважимо, що наш науковий пошук ускладнюється одночасним застосуванням ученими в науковому дискурсі двох термінів: «мовний етикет» і «мовленнєвий етикет». Одні вчені (Г. Кузнецова, Л. Кулішенко, Я. Радевич-Винницький, Т. Чечота та ін.) чітко розмежують ці поняття, інші – використовують лише одне з них («мовний етикет»; «мовленнєвий етикет» – М. Копчак, Л. Попова, О. Старостенко та ін.) чи оперують ними як синонімами (Л. Анохіна, Т. Гриценко, Т. Іщенко, Т. Мельничук, Н. Чуприк, О. Шумейко та ін.) [84; 139; 134; 142; 212; 241; 274 та ін.].

Зокрема, це стосується поглядів відомих учених (З. Мацюк, Н. Станкевич, Н. Формановська та ін.), на думку яких, мовленнєвий етикет це: правила, що регулюють мовленнєву поведінку, система національно-специфічних стереотипних, стійких формул спілкування, прийнятих і приписаних суспільством для встановлення контакту співбесідників, підтримання і переривання контакту в обраній тональності [267, с. 9]; національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і висловів, що рекомендуються для висловлення подяки, прощання тощо в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співрозмовником, зокрема, під час привітання, знайомства, звертання тощо [162] і т. ін.

Українські дослідники (Л. Кулішенко, Я. Радевич-Винницький, Т. Чечота та ін.) переконують у доцільності розрізнення трьох близьких, але не однакових за обсягом і змістом понять: «мовний етикет», «мовленнєвий етикет» і «спілкувальний етикет» [212; 142 та ін.]. Так, мовний етикет учені (А. Коваль, Я. Радевич-Винницький та ін.) трактують як сукупність «словесних форм ввічливості, прийнятих у певному колі людей, у певному суспільстві, у певній країні» [127, с. 12]; систему «стандартних,

стереотипних словесних формул, уживаних у ситуаціях, що безліч разів повторюються в повсякденні: вітання, прощання, вибачення, запрошення, побажання тощо» [212, с. 5] і т. ін.

Розуміючи мовний етикет як функціональну підсистему мови із набором знаків (слів, стереотипних фраз) і граматику (правилами поєднання знаків), Я. Радевич-Винницький наголошує, що кожен знак цієї підсистеми має свою значеннєву й етикетну вартість, яка впливає з його співвіднесеності з іншими знаками. Для кожної стандартної етикетної ситуації існує впорядкована сукупність знаків, або по-іншому парадигма, яка дає можливість мовцеві вибрати один із цих знаків, узявши до уваги його вартість, що визначається відмінністю цього знака від інших знаків у цій мікросистемі [212]. Так, наприклад, в українській мові для ситуації вітання є певні одиниці («Доброго ранку!», «Доброго вечора!», «Вітаю!», «Привіт!» і т. ін.). У межах наведеної парадигми відношення між одиницями, що входять до її складу, ґрунтуються на тотожностях-відмінностях: усі ці одиниці є вітальними, але відрізняються часом використання («Доброго ранку!» і «Доброго вечора!»), віковими уподобаннями («Моє шанування!» і «Привіт!») і т. ін.

Кожна така мікросистема етикетних знаків, зазначає Я. Радевич-Винницький, упорядковує міжособистісні контакти, «кодує» і зберігає відповідну стандартну ситуацію в різних її варіантах, пов'язаних зі стандартами поведінки, мовно засвідчуючи, що така ситуація є у свідомості людей і в реальних взаєминах між людьми, належними до певної (української) спільноти [212].

Сучасні дослідники (Я. Радевич-Винницький, Л. Кулішенко, Т. Чечота та ін.) здебільшого сходяться на думці, що мовленнєвий етикет є застосуванням мовного етикету в конкретних актах спілкування [212; 142]. Відтак є підстави стверджувати: якщо мовний етикет – це набір засобів вираження, то мовленнєвий етикет – це вибір цих засобів, засоби в реалізації. Отже, мовленнєвий етикет – це вибір мовних засобів вираження, засоби їх реалізації, застосування мовного етикету в конкретних актах спілкування; це

спосіб ведення розмови, манера говорити, вміння слухати і розповідати. Таким чином, поняття мовленнєвий етикет ширше за поняття мовний етикет.

Наголосимо, що сучасні вчені-лінгвісти (Т. Гриценко, Л. Кравець, Л. Мацько та ін.) [70; 161 та ін.], оперуючи поняттям «мовний етикет», визначають його як систему стійких мовних формул, рекомендованих суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування у виразній тональності відповідно до їх соціальних ролей і рольових позицій стосовно один одного в офіційних і неофіційних обставинах [161]. За слушним спостереженням Г. Кузнецової, таке трактування мовного етикету дещо перегукується з думкою Ф. Бацевича, який подає дефініцію мовленнєвого етикету як систему «усталених форм спілкування, прийнятих відповідно до соціальних ролей комунікантів і моральних норм поведінки людей у суспільстві» [14, с. 198]. Зауважимо, що вчені (Л. Мацько, Ф. Бацевич) у формулюванні семантики поняття «мовно-мовленнєвий етикет» акумулювали ознаки етикету за ступенем ритуалізації поведінки (повсякденний, святковий, діловий) та його багаторівневу будову: вербальний (словесний рівень: етикетні вислови-формули привітання, прощання, подяки, вибачення тощо); паралінгвістичний (темп мовлення, тональність, гучність); кінетичний рівень (жести, міміка, пози); проксемічний рівень (стандартні дистанції спілкування, почесне місце для гостей тощо) [139].

Погоджуємося з висновками вчених (Т. Кочеткова, Г. Кузнецова та ін.), що мовленнєвий етикет є основним критерієм оцінювання рівня розвитку мовної особистості в процесі комунікації [138; 139 та ін.], а мовна особистість – це передусім продукт мови, культури, мовно-мовленнєвого етикету. Зокрема, ми поділяємо думку, що оцінювання рівня розвитку мовної особистості в комунікації можливо здійснювати за такими критеріями: володіння системою мови, її граматичними і лексичними нормами; системою мовлення на текстовому і стилістичному рівні; соціальними нормами вживання мовленнєвих творів на рівні сфери спілкування, теми, стилю,

жанру; уміннями і навичками побудови і сприйняття складних текстів; ролями мовця і слухача, соціальними і психологічними ролями партнерства у спілкуванні; етичними й етикетними нормами статусних і рольових позицій.

За дослідницькою позицією Г. Кузнецової, мовний етикет – це сукупність мовних засобів (фонетичних, морфологічних, граматичних, лексичних, фразеологічних, синтаксичних, інтонаційних, невербальних), які регулюють поведінку в процесі мовлення; мовленнєвий етикет – сукупність словесних форм увічливості, прийнятих у певному колі людей певного суспільства, певної країни, без яких не обходиться жоден народ; це національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і висловів, що рекомендуються для висловлення подяки, прощання, привітання тощо в різних стандартних (нових) ситуаціях контакту зі співрозмовником [139].

Отже, результати аналізу сучасного наукового фонду засвідчують, що не всі аспекти проблеми мовленнєвого етикету достатньо досліджені, зокрема немає однозначної назви терміна (трапляються два його варіанти «мовний етикет» і «мовленнєвий етикет»).

Водночас явища мовного і мовленнєвого етикету можливо розглядати як єдиний феномен за умови відсутності пізнавальної чи операціональної потреб у їх розрізненні (протиставленні). У такому разі, наголошує Я. Радевич-Винницький, це явище матиме назву лінгвоетикету [212]. У контексті дослідження необхідно врахувати, що в усному спілкуванні важлива роль належить невербальним засобам вираження: поглядів, виразу обличчя, позі, жестам тощо. Етикетне використання мовних і позамовних засобів спілкування є спілкувальним етикетом (за Я. Радевич-Винницьким). Таким чином, можемо констатувати, що спілкувальний етикет вбирає в себе і лінгвоетикет (мовний, мовленнєвий), і невербальний комунікативний етикет.

Дослідження основних аспектів мовленнєвого етикету дали підстави О. Кузьмич дійти висновку щодо сутності поняття «мовленнєвий етикет» у вузькому і широкому розумінні. Так, у вузькому значенні «мовленнєвий

етикет» – це словесні формули і невербальні засоби, які забезпечують прийнятне у відповідному середовищі, серед певних людей і в певній ситуації входження у мовленнєвий контакт, підтримку спілкування у визначеній тональності. У широкому розумінні – це всі правила мовленнєвої поведінки, усі мовленнєві дозволи і заборони, пов’язані із соціальними ознаками мовців, з одного боку, та зі стилістичними ресурсами мови, – з іншого [140].

Зауважимо, що ґрунтовним дослідженням сутності питання мовленнєвого етикету є праці академіка М. Стельмаховича, який український мовленнєвий етикет розглядає як «національний кодекс словесної добропристойності та правила ввічливості, що він сформувався історично в культурних верствах українського народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності й честі, української шляхетності й аристократизму духу» [244, с. 21]. Акцент на національній специфіці мовленнєвого етикету спостерігається і в роботах інших учених: Н. Формановської, яка трактує його як важливий елемент певної національної культури [265, с. 151-152]; Я. Радевич-Винницького, який наголошує на притаманності йому етнічних особливостей, національної своєрідності, що спричинено не лише специфікою природно-кліматичних умов, контактами з іншими народами, впливом релігії тощо, а й темпераментом, ментальністю, національним характером народу [212, с. 6] і т. ін. Таким чином, національна специфіка мовленнєвого етикету визначається множиною факторів, основний із яких – культурний. Особливості культури, небезпідставно зазначають Г. Байгутова, М. Шингарьова, визначають норми мовленнєвого етикету і впливають на специфіку національної етикетної мовленнєвої поведінки [10].

Отже, мовленнєвий етикет є, за слушним узагальненням О. Коломицевої, особливою функціонально-семантичною мікросистемою, зміст якої становить соціально детермінована універсалія як у лінгвістичному плані, так і в комунікативних об’єднаннях та утвореннях у різних сферах спілкування [131].

Звернемося до особливостей мовленнєвого етикету (сфери застосування мовленнєвого етикету й використання його одиниць, функціональне і семантичне поле мовленнєвого етикету), які докладно узагальнені вченими й усвідомлення яких дозволить з'ясувати лінгвістичну природу цього явища для використання в комунікативній практиці в умовах навчання.

За дослідницькою позицією Н. Формановської, сфера застосування мовленнєвого етикету (явище нелінгвістичне) зумовлена тими вимогами, які суспільство пред'являє членам соціуму в певних мовленнєвих ситуаціях (використовувати для спілкування в певних ситуаціях конкретні форми мовленнєвої поведінки) [267]. Отже, сфера застосування мовленнєвого етикету розглядається як етикет поведінки (в його вербальній формі). Сферу використання одиниць мовленнєвого етикету, що конкретизує сферу їх застосування, можна представити як «сукупність ситуацій (екстралінгвістика), які обслуговуються комунікативними одиницями, що утворюють суму тематичних (і синонімічних) груп (інтралінгвістика)» [267, с. 11].

Зазначимо, що тематичні групи не утворюють кінцевого ряду, є незамкненою сферою, що переходить у більш широку сферу узуальних стереотипів спілкування. Однак учені (А. Акішина, Я. Радевич-Винницький, Н. Формановська та ін.), перераховуючи тематичні групи одиниць чи відмежовуючи сферу їх вживання, все ж таки виділяють загальні групи, що підлягають аналізу: «Звернення й привертання уваги», «Знайомство», «Вітання», «Прощання», «Привітання», «Побажання», «Подяка», «Вибачення», «Прохання», «Згода», «Дозвіл», «Відмова», «Заборона», «Запрошення», «Порада», «Пропозиція», «Розрада», «Співчуття», «Комплімент», «Схвалення» і т. ін. [3; 212; 268 та ін.]. Слід підкреслити, що кожна із ситуативно-тематичних груп становить синонімічний ряд етикетних одиниць, які різняться за семантичними і стилістичними ознаками. Наявність синонімічних рядів зумовлює можливість вибору одиниці в комунікативному

акті, оскільки особистість характеризується не лише тим, що вона робить, але й тим, як вона це робить.

Вибір етикетних одиниць комунікантами передусім залежить від визначальних екстралінгвістичних чинників, які узагальнено вченими (Т. Гриценко, Т. Іщенко, Т. Мельничук та ін.), зокрема: 1) соціальна роль; 2) вік; 3) місце проживання; 4) стать; 5) культурно-освітній рівень адресата й адресанта, соціальна дистанція між ними; 6) характер ситуації спілкування; 7) специфіка взаємин між комунікантами; 8) меншою мірою вибір потрібної етикетної одиниці зумовлений особистісними характеристиками мовця, його психологічними настановами (наприклад, схильність до руйнування мовленнєвого шаблону, намагання виявити свою індивідуальність у ситуаціях-стереотипах) [84].

Таким чином, поняття сфери застосування мовленнєвого етикету і сфери використання його одиниць, що виступають особливим об'єктом лінгвістичного та методичного дослідження, тісно пов'язані з екстралінгвістичними характеристиками комунікантів і обставин спілкування, «які визначаються і як переважний вибір одиниць та особливості їх функціонування у мовленні, і як внутрішні властивості таких одиниць [267, с. 9].

Слід звернути увагу, що мовленнєвий етикет як соціально-лінгвістичне явище детермінований з функціонального боку, тобто виконує низку важливих функцій як фундаментальних, так і спеціалізованих. Так, до фундаментальних функцій відносять: 1) функцію спілкування (комунікативну), що дозволяє спілкуватися в рамках заздалегідь відомих правил); 2) функцію пізнання, відображення світу і вираження думок (дозволяє відрізнити вітання від прощання, побажання від подяки тощо та вибрати відповідну одиницю в певній ситуації спілкування). До спеціалізованих функцій, які існують на базі комунікативної функції мови, і набір яких, стверджує Н. Формановська, створює специфічне функціональне поле мовленнєвого етикету, що не виявляється у такій сукупності і в такій

взаємодії ні в якій іншій мікросистемі комунікативних одиниць, належать [262, с. 14-164; 267, с. 13-16;]: 1) контактостановлювальна (контактна, соціативна, фатична) функція (найважливіша спеціалізована функція мовленнєвого етикету) полягає в призначенні мовних засобів для встановлення і підтримання індивідуального чи соціально-масового контакту, який певною мірою визначає поведінку адресата; виявляється в таких мовленнєвих актах, коли той, хто говорить, звертає на себе увагу співрозмовника, готує його до власне повідомлення інформації. Отже, поняття «контактна функція» розуміється як встановлення, збереження чи закріплення, підтримання зв'язків і стосунків індивідуальних чи соціально-масових на певному комунікативному рівні (дружньому чи офіційному) й однаково стосується всіх тематичних груп одиниць мовленнєвого етикету (як ситуації звернення, вітання, так і фінальної ситуації прощання). Важливо зазначити, що контактостановлювальна функція конкретизується в апелятивній (привертанні уваги співрозмовника, закликанні його до подальшої розмови) і вокативній підфункціях; 2) функція орієнтування на адресата (конативна) пов'язана з підфункцією ввічливості і передбачає реалізацію одиниць мовленнєвого етикету для прийнятої в суспільстві ввічливої поведінки, тобто пов'язана з виявами ввічливого поводження членів колективу один з одним; 3) регулююча (регулятивна) функція мовленнєвого етикету полягає в регулюванні у мовних формах стосунків учасників діалогу (старший / молодший, керівник / підлеглий і т. ін.), тобто теж стосується усіх виявів мовленнєвого етикету, оскільки вибір певної формули під час встановлення контакту регулює характер стосунків адресата й адресанта. Вплив на адресата здійснюється за допомогою підфункцій волевиявлення (волонтактивної) (від «я») і впливу (до «ти»), які є характерними для мовленнєвого етикету в цілому, оскільки будь-яка одиниця передбачає (викликає, має викликати) реакцію співрозмовника – вербальну, невербальну чи діяльнісну. Особливо спеціалізовано ці підфункції виявляються в ситуаціях прохання, поради, запрошення, наказу, вимоги,

пропозиції і т. ін.; 4) емоційно-модальна (емотивна) функція виявляється під час реалізації комунікантами вибраної тональності спілкування; передбачає вираження емоцій у відповідності із загальноприйнятими очікуваннями (деякі вигуки і стійкі вирази); є факультативною функцією, оскільки вона властива не всім одиницям мовленнєвого етикету.

Отже, всі спеціалізовані функції мовленнєвого етикету на основі комунікативної функції мови утворюють функціональне поле, що обслуговується в кожній типізованій тематичній групі системою тематично об'єднаних синонімічних одиниць, які створюють семантичне поле [267]. Існування вказаних функцій доводить, що мовленнєвий етикет не є якимось випадковим чи несуттєвим явищем, а навпаки – своєрідний механізм, лише з допомогою якого може відбуватися ефективна комунікація.

Таким чином, можемо констатувати, що: 1) сфера застосування мовленнєвого етикету: вербальний етикет поведінки; 2) сфера використання його одиниць: сума типізованих ситуативних тематичних груп; 3) функціональне поле: сукупність спеціалізованих функцій мовленнєвого етикету; 4) семантичне поле: система синонімічних, тематично пов'язаних одиниць у кожній із типізованих ситуативних тематичних груп.

Аналітична робота, проведена на базі вітчизняного і зарубіжного наукових фондів свідчить, що на сучасному етапі вченими досліджено різні характеристики мовленнєвого етикету, зокрема: антропоцентричність, діалогічність, ритуалізованість та ситуативність. Мовленнєвий етикет антропоцентричний за природою, оскільки відображає аспект реальної дійсності, пов'язаний з індивідом у його ставленні до інших людей та етикетно значущих речей [9]. Діалогічність мовленнєвого етикету виявляється в контексті діалогічних відносин як універсального явища, що наскрізь пронизує мовлення та усі вияви людського життя. У ситуаціях мовленнєвої взаємодії в процесі мовленнєвого акту реалізується мовленнєва поведінка особистості та її вираження у фігурах мовленнєвого етикету. Разом з антропоцентричністю та діалогічністю мовленнєвому етикету властива

ритуалізованість (передбачає стандартність та стереотипність етикетних фігур) і ситуативність, змінність, динаміка, гнучкість та дискурсна варіативність [134].

Через багаторазове повторення в типових ситуаціях, наголошують учені (Л. Анохіна, Т. Гриценко, Т. Іщенко, Т. Мельничук, Я. Радевич-Винницький, Н. Формановська, Н. Чуприк та ін), мовленнєвий етикет, вислови мовленнєвого етикету, закріплені за певними ситуаціями ввічливих взаємин між комунікантами, втілилися у стійких вираженнях, формулах спілкування, стереотипах – типових, стійко повторюваних конструкціях, що використовуються практично в усіх ситуаціях спілкування і є готовими формулами не лише з погляду їх морфолого-синтаксичної структури, а й з позиції їх лексичної наповненості [84; 212; 265 та ін.]. Ми погоджуємося з науковою позицією вчених, що без таких стереотипних виразів, механічно відтворюваних у типових мовленнєвих ситуаціях ввічливості, обійтися неможливо. Вони вмотивовані стилістично, функціонально, оскільки забезпечують точність, однозначність й економність процесів спілкування. Формули мовного етикету як одиниці повсякденного використання в процесі мовлення не створюються, а відтворюються, і це полегшує спілкування: мовці не будують по-новому щоразу, коли їм необхідно вжити, а використовують готові словесні штампи, кліше, які відповідають типовій ситуації і які відклалися у їхній мовній свідомості. Водночас в етикетному мовленні дуже важливим є вибір мовних одиниць з їх мікросистеми, закріпленої за певною спілкувальною ситуацією, адже етикетні формули суттєво відрізняються одна від одної своїми лексико-граматичними і стилістичними властивостями.

У цьому контексті зазначимо, що мовленнєвий етикет (як сукупність правил, що регулюють мовленнєву поведінку, широка зона одиниць мови та мовлення, яка словесно виражає етикет поведінки, дає нам ті мовні багатства, що накопичилися у кожному суспільстві для вираження неконфліктного, доброзичливого ставлення до людей (за Н. Формановською), уможлиблює й регулює складний вибір найбільш доречних мовленнєвих засобів у

конкретній ситуації, конкретному випадку, пов'язаному з конкретними індивідами. У використанні одиниць мовленнєвого етикету поєднується шаблонність і творчий вибір найбільш доцільних в етикетній ситуації мовних засобів з числа синонімічних відповідників.

Зауважимо на тому, що формули мовленнєвого етикету, реалізуючись у певній ситуації, відображають цю ситуацію, її компоненти, які втілюються в семантичній і граматичній структурах одиниць, у стилістичних конотаціях. Так, Н. Формановська мовленнєву ситуацію розглядає як засіб зв'язку, контакт / дистантний стан тих, хто спілкується, характер взаємовідносин комунікантів, офіційність / неофіційність умов спілкування, а також ситуацію, компоненти якої можна звести до формули: «хто – кому – про що – де – коли – чому – навіщо», тобто «той, хто говорить – адресат – тема – місце – час – мотив – мета» тощо [267]. Учена виділяє три типи ситуацій, що розрізняються за ступенем абстракції: ситуація мовленнєвого етикету як сума тематичних груп; ситуація тематичної групи (наприклад: «Прощання»); ситуація кожної із одиниць (наприклад, «Бувай!» і «Бувайте здорові!» у тематичній групі «Прощання»). Таким чином, ситуація мовленнєвого етикету – це ситуація безпосереднього спілкування комунікантів, яка обмежується прагматичними координатами я – ти – тут – тепер, що організують ядро поля мовних одиниць мовленнєвого етикету.

Зазначимо, що мовленнєвий етикет не обмежений лише використанням певних стійких виразів. Навпаки, мовленнєвий етикет включає в себе кілька мовних рівнів. Опишемо основні рівні мовленнєвого етикету: 1) на рівні лексики і фразеології мовленнєвий етикет представлений спеціальними словами і стійкими виразами (наприклад: «Дякую!», «Будь ласка!», «Вибачте!», «До побачення!» тощо), а також спеціалізованими формами звертання («Шановний, пане!» тощо); 2) на граматичному рівні мовленнєвий етикет реалізується через використання форми множини для ввічливого звертання (наприклад, займенник «Ви»); використання питальних речень замість спонукальних (наприклад: «Чи не могли б Ви підказати, як пройти до

кінотеатру?»), «Чи не могли б Ви передати мені сіль?» тощо); 3) на стилістичному рівні мовленнєвий етикет передбачає дотримання певних комунікативних правил: використання грамотного, культурного мовлення (правильні наголоси та вимова слів, логічна побудова речень тощо); відмова від вживання жаргонних і навіть літературних слів, які прямо називають непристойні об'єкти і явища, заміна їх евфемізмами (наприклад: «конфліктна ситуація» замість «бійка», «лікарська залежність» замість «наркоманія» тощо); 4) на інтонаційному рівні мовленнєвий етикет виявляється у використанні ввічливої інтонації (наприклад, фраза «Будьте ласкаві, зачиніть вікно!» звучатиме по-різному, залежно від того, з якою інтонацією вона вимовлена. В одній ситуації це може бути ввічливе прохання, в іншій – нахабна вимога); 5) на рівні орфоєпії мовленнєвий етикет виражається у використанні правильно виголошених і повних слів («Здрастуйте!» замість «Здрасте!» тощо); 6) на організаційно-комунікативному рівні мовленнєвий етикет представлений такими нормами, як: заборона перебивати співрозмовника, втручатися в чужу розмову, викрикувати репліки із залу, голосно розмовляти по телефону в присутності інших людей тощо.

Сучасні дослідники (Н. Формановська, С. Шевцова та ін.) сходяться на думці, що використання будь-якої мови передбачає дотримання правил мовленнєвої поведінки, які безпосередньо пов'язані з мовленнєвим етикетом – «національно специфічними і соціально закріпленими стереотипами спілкування» [266, с. 3], що дозволяють вибрати форми спілкування ти-, чи Ви-, доречні в певній ситуації (вітання, прощання, вибачення, подяки, привітання, побажання тощо), різного характеру вияви ввічливого, доброзичливого ставлення до співрозмовника. Вибір найбільш доречного стереотипу, підсумовують учені, визначається соціальним статусом і соціальною роллю того, хто говорить, і його партнера, застосуванням відповідного офіційному чи неофіційному спілкуванню реєстра мовних засобів, особистісними стосунками комунікантів та іншими чинникам.

Отже, проведений аналіз наукових праць (Л. Введенська, Л. Павлова, О. Катаєва, Н. Формановська та ін.) дозволяє сформулювати загальні чинники, які визначають специфіку формування мовленнєвого етикету та його використання. По-перше, мовленнєвий етикет будується з урахуванням особливостей партнерів, які вступають у спілкувальні відносини: соціального статусу суб'єкта й адресата спілкування, їхнього місця в службовій ієрархії, їхньої професії, національності, віросповідання, віку, статі, характеру і т. ін. По-друге, мовленнєвий етикет визначається ситуацією, в якій відбувається спілкування. По-третє, основу мовленнєвого етикету становлять мовленнєві формули, характер яких залежить від особливостей спілкування. Будь-який акт спілкування має початок, основну і заключну частини. У зв'язку із цим формули мовного етикету поділяються на 3 основні групи: 1) мовленнєві формули для початку спілкування; 2) мовленнєві формули, що застосовуються в процесі спілкування; 3) мовленнєві формули для завершення спілкування. Крім того, мовленнєвий етикет має національну специфіку.

Урахування чинників, які формують і визначають мовленнєвий етикет (знання і дотримання норм мовленнєвого етикету, особливостей національного етикету, його мовленнєвих формул, урахування і розуміння особливостей кожної ситуації спілкування, усвідомлення характеру міжособистісної дистанції) сприяє ефективності, результативності комунікативних відносин партнерів.

За результатами аналізу наукового фонду з'ясовано, що мовленнєвий етикет виявляється в найчастотніших повсякденних ситуаціях, на самих початкових стадіях спілкування і є особливо важливим при встановленні контакту зі співрозмовником, підтримці цього контакту. Таким чином, вибір найбільш доречних формул мовленнєвого етикету під час спілкування з іношомовним партнером – це ті знання в іноземній мові, які насамперед прагне набути кожний, хто починає вивчати іноземну мову.

На сучасному етапі формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення в українських вишах здійснюється під час вивчення української/російської мов як іноземних, що передбачено навчальними програмами підготовчого відділення для іноземних слухачів [170; 171]. Проаналізуємо навчальні програми з української та російської мов для іноземних слухачів підготовчого відділення вищих навчальних закладів України.

Так, поділяючи думку Я. Проскуріної щодо аналізу навчальних програм мовних курсів для іноземних студентів підготовчих факультетів [207], підсумуємо: структурно навчальні програми з мов («Українська мова», «Російська мова») для іноземних слухачів підготовчого відділення містять пояснювальні записки, якими визначено цілі навчання, власне зміст предмета – мовний матеріал, поданий у вигляді лексичного, фонетичного, морфологічного, словотворчого мінімумів та синтаксичних структур, а також вимоги до рівня володіння основними видами мовленнєвої діяльності на різних етапах навчання [170; 171]. Основною метою мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення є комунікативна, яка досягається завдяки формуванню в них необхідних мовних і мовленнєвих умінь читання, аудіювання, усного та писемного мовлення [170, с. 13; 171, с. 79]. Загальна мета конкретизується перерахуванням вимог до знань та вмінь іноземних слухачів підготовчого відділення і представлена переліком лексичного, фонетичного, морфологічного, словотворчого мінімумів і синтаксичних структур.

Водночас спостерігається певна неоднорідність структур програм. Наприклад, у програмі з російської мови окремо виокремлено додаток, у якому представлено перелік комунікативно-значимих тем спілкування випускника підготовчого відділення, зокрема: комунікативно-цільові настанови соціально-побутових сфер спілкування, ситуативно-тематичний мінімум соціально-культурної сфери спілкування і перелік стандартних

ситуацій соціально-побутової сфери спілкування [171, с. 129-131]. Програма з української мови такого матеріалу не містить.

Наголосимо, що в програмі з російської мови соціально-побутова сфера спілкування представлена такими комунікативно-цільовими настановами:

1. Звернення.
2. Вітання.
3. Зустріч.
4. Прощання.
5. Знайомство.
6. Привітання.
7. Подяка.
8. Вибачення.
9. Прохання.
10. Відмова.
11. Заборона.
12. Запрошення.
13. Порада.
14. Пропозиція допомоги.
15. Попередження.
16. Спонування до висловлювання.
17. Розрада.
- Співчуття.
18. Комплімент.
19. Уточнення.
20. Згода, незгода.
21. Захоплення.
22. Радість.
23. Задоволення.
24. Схвалення, несхвалення.
25. Невдоволення.
26. Образа.
27. Упевненість, неупевненість.
28. Припущення.
29. Здивування.
30. Сумнів.
31. Жалкування.
32. Тривога

[171, с. 129]. Перелік комунікативно-цільових настанов соціально-побутової сфери спілкування, по суті, відображає типові комунікативні (етикетні) ситуації, що мають стандартний, типізований характер, а їх мовне «забезпечення» є стереотипним, тобто, як наголошує Я. Радевич-Винницький, узвичаєним, усталеним [212, с. 122]. Наявність «комплектів» готових фраз, словесних формул для кожної із типових ситуацій значно полегшує мовленнєве життя іноземного слухача підготовчого відділення, адже мовцеві необхідно лише зробити вдалий вибір із цього набору. Однак ці комплекти й особливості їх застосування іноземний слухач має добре знати, тоді як у програмі вони окремо не представлені. Натомість докладний аналіз програм з мов («Українська мова», «Російська мова») дозволяє констатувати наявність лише поодиноких таких конструкцій, характерних для розмовного мовлення, які лексично і стилістично є обмеженими. Наприклад, «Мене (тебе, його) звати Олег!», «Як Ви почуваетесь (почуваете себе)?» [170]; «Как Вас (тебя) зовут? – Меня зовут ...» («Як Вас (тебе) звати? – Мене звати ...») [171]; складнопідрядне речення, яке може бути включеним на лексичному рівні «Я рад, что ...» («Я радий, що ...») [171]. Усі вони представлені в програмі серед синтаксичних структур, що презентовані моделями речень як

конкретними синтаксичними зразками, на основі яких можна побудувати багато інших речень з тією самою синтаксичною структурою, але з іншим лексичним наповненням.

До зазначеного додамо ще й таке: володіння іноземними слухачами підготовчого відділення нормами мовленнєвого етикету – це, по-перше, знання норм відповідних певній ситуації, по-друге, адекватне використання цих норм, по-третє, вміння змінити свою комунікативну поведінку, перейти до інших норм мовленнєвого етикету у зв'язку зі зміною комунікативної ситуації (за І. Стерніним).

Слід зауважити, що за способом вираження мовленнєвий етикет репрезентований мовленнєвим актом, у якому відбувається реалізація етикетних формул, а учасники мовленнєвого акту – адресант і адресат – є носіями визначених узгоджених соціальних ролей, володіють спільною мовленнєвою компетенцією та фондом знань і уявлень про світ. Взаємодія між комунікантами, підсумовують дослідники (М. Копчак, С. Тупікова та ін.), встановлюється завдяки комунікативному наміру мовця (ілокуції), що виявляється у правильному виборі мовних засобів мовленнєвого етикету та реалізації цих засобів (локуції), завдяки чому досягається потрібний результат (перлокуція) [134; 255 та ін.]. Так, оформлюючи висловлення, адресант звертається до особистого тезаурусу базових знань та етикетних норм, репрезентуючи на їх основі репліку-стимул, що супроводжується реплікою-реакцією, яка, у свою чергу, виступає стимулом для подальшої репліки, тобто, адресант та адресат постійно міняються ролями. Відтак мовленнєвий етикет відображає рівень інформації, якою обмінюються інокомуніканти в системі координат мовленнєвої ситуації: «я» – «ти», «тут» – «тепер».

Говорячи про національну специфіку мовленнєвого етикету, необхідно зазначити таке: незважаючи на те, що параметри, які визначають соціальний статус людини, є однаковими в різних соціумах, особливість національного мовленнєвого етикету полягає у виборі тієї ознаки, відмінність якої є

основою етикету. Наприклад, на думку В. Гольдіна, головний вимір, який відображається в російському етикеті, – різниця у віці [65].

Зауважимо на тому, що формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення передбачає і специфічні вміння та навички спілкування, зокрема, які ґрунтуються на таких принципах, як: ввічливість, тактовність, делікатність, поважність, доброзичливість, терпимість, люб'язність. Іноземним слухачам підготовчого відділення важливо знати, що не всі ці принципи можуть бути реалізовані в одному мовленнєвому акті: не завжди необхідно погоджуватися зі співрозмовником, виявляти йому симпатію, але бути тактовним, коректним, поважати співрозмовника необхідно.

Ураховуючи, що одна із функцій мовленнєвого етикету – функція орієнтування на адресата (конативна) – пов'язана з підфункцією ввічливості, особливо важливо наголосити саме на вияві іноземними слухачами ввічливості. Так, ввічливість, констатують учені (Я. Радевич-Винницький, Н. Формановська та ін.), як моральна якість, що характеризує людину, для якої повага до людей стала повсякденною нормою поведінки і звичним способом звернення до оточуючих, є виявом поваги і готовністю надати послугу тому, хто її потребує; делікатність, такт [263]; це чемність, дотримання правил пристойності у вчинках і в мовленні, вияв вихованості [212] тощо. Зрозуміло, що своєчасний і доречний мовленнєвий вияв – мовленнєвий етикет – невід'ємний елемент ввічливості.

Отже, категорія ввічливості як функціонально-семантична універсалія є формою вияву поваги до іншого (співрозмовника, партнера), водночас повага передбачає визнання гідності особистості, а також чуйність, делікатність стосовно іншого. Вона передбачає розуміння ситуації, врахування віку, статі, службового і суспільного становища партнера у спілкуванні.

У цьому контексті доцільно наголосити, що поняття мовленнєвого етикету, який учені розглядають в аспекті категорії мовленнєвої ввічливості, не тотожні, хоча взаємопов'язані. Ввічливість, уточнюють дослідники

(М. Копчак, Н. Формановська та ін.), як система комунікативних стратегій і тактик для максимального взаєморозуміння та гармонії і як функціонально-семантична категорія з прагматичними ознаками вираження ставлення адресанта до адресата, ширша за етикет, як сукупність комунікативних норм і правил. Мовленнєвий етикет входить у зону функціонально-семантичного поля ввічливості як традиції та ритуали соціальної взаємодії, як комунікативно-семантичні групи висловлень – мовленнєвих актів, що виражають етикетні інтенції, а також як інші мовленнєві вияви ввічливості [134; 264 та ін.].

Ураховуючи, що кожна з національних мов виявляє свою специфіку, іноземним громадянам важливо знати, що в українській / російській мовах немає спеціального граматичного показника ввічливості, але способів її вираження багато. Так, ученими (О. Гойхман, Л. Гончарова, Н. Формановська та ін.), було узагальнено мовні засоби, що утворюють функціонально-семантичне поле ввічливості (наприклад, лексичні засоби: слово «будь ласка»; граматичні категорії особи, числа, дієслівного способу тощо; безпосередньо вислови мовленнєвого етикету; протиставлення ти- і Ви- форм і т. ін.) [223; 263]. До зазначеного додамо: функціонально-семантичне поле ввічливості охоплює широке коло лексем з інтенціональним та емоційним значенням поваги, шани, галантності, коректності, що виступають «характеризаторами прямого мовлення і мовленнєвої поведінки (вербальної і невербальної)» [264, с. 187]; окремі граматичні категорії у прагматичному аспекті (особи, способу), які відіграють суттєву роль, а також стратегічні і тактичні мовленнєві кроки, закріплені у мовній свідомості, комунікативній та прагматичній компетенції носіїв мови.

Вербальні й невербальні компоненти, підсумовують О. Гойхман, Л. Гончарова, що супроводжують комунікативну ситуацію, повинні бути погодженими між собою й відповідати правилам поведінки, встановленими певним суспільством [223].

Установлення контакту зі співрозмовником, підтримання з ним спілкування передбачає вибір у мовленнєвий акт ти- чи Ви- форм. У зв'язку із цим, на особливу увагу заслуговує доречне, адекватне комплексу ситуативних і соціальних, у тому числі і психологічних, умов використання іноземними слухачами підготовчого відділення ти- / Ви- форм, що належить до правил мовленнєвого спілкування, мовленнєвого етикету і ввічливості. Системність ти- / Ви- форм в українській / російській мовах узагалі і ти- / Ви- форм у мовленнєвому етикеті дозволили встановити закономірності їх використання. За уточненням Н. Формановської, вибір зазначених форм зумовлений: визнанням соціального статусу і соціальної ролі співрозмовника відносно власних відповідних ознак (рівністю / нерівністю рольових позицій партнерів); ступінню знайомства комунікантів; характером їх взаємовідносин; офіційністю / неофіційністю обстановки спілкування і т. ін. [267]. Ці ознаки, об'єднуючись одна з одною, утворюють складний комплекс причинно-наслідкових залежностей, що визначають появу в мовленні іноземних громадян ти- чи Ви- форм. Таким чином, іноземним слухачам підготовчого відділення важливо орієнтуватися в умовах вибору ти- / Ви- форм.

Окрім ввічливості особливу цінність в українському суспільстві становлять і такі якості, як: тактовність (етична норма, що вимагає від того, хто говорить, уникати недоречних запитань, не обговорювати теми, що можуть виявитися неприємними), яка визначає найбільш делікатну лінію поведінки стосовно кого-небудь; терпимість або толерантність (полягає в здатності миритися з можливими розбіжностями в думках, у прагненні уникати зайвої категоричності і різкої критики поглядів співрозмовника), яка декларує необхідність поважати думку інших людей, намагатися зрозуміти, чому в них склався той чи той погляд; витриманість (пов'язана з якістю терпимість) є вмінням спокійно реагувати на несподівані або нетактовні запитання і висловлювання співрозмовника; доброзичливість (необхідна як щодо співрозмовника, так і в усій побудові розмови) у ставленні до

співрозмовника дозволяє досягти вершини спілкування і за формою, і за змістом, якщо правильно підбирати слова та інтонацію і т. ін.

Підсумовуючи, наголосимо, що в поєднанні з максимами прагматичного принципу ввічливості Дж. Ліча (бути тактовним, великодушним, скромним, виявляти симпатію, згоду і схвалення) мовленнєвий етикет попереджує та знімає конфлікти, забезпечуючи неконфліктну зону спілкування. Порушення чи недотримання максимумів ввічливості і принципу співробітництва може призвести до комунікативних невдач.

Крім того, для іноземних слухачів підготовчого відділення важливо пам'ятати, що на процес спілкування також впливають соціальний статус адресата й адресанта, їхнє службове становище, національність, професія, віросповідання, характер, тобто норми етикетного мовлення тісно пов'язані зі статусними, рольовими та навіть біологічними характеристиками комунікантів. Усі ці чинники належать до параметрів етикетної варіативності [151], що визначають процес мовленнєвої взаємодії. Таким чином, мовленнєвий етикет охоплює словесні форми вираження ввічливих стосунків, що зумовлені ситуацією, культурним рівнем, статтю, віком, ступенем спорідненості, знайомства учасників комунікації.

Суттєвим зауваженням є думка Я. Радевич-Винницького, що дуже часто мовлення орієнтоване одночасно на двох адресатів – безпосереднього (2-га особа, власне адресат) і дальшого (3-тя особа, особи). Подвійна орієнтованість, констатує дослідник, змушує адресанта роздвоюватися в поведінці [212]. У зв'язку із цим зазначимо, що іноземні слухачі підготовчого відділення повинні, обираючи комунікативну тактику, брати до уваги різні спілкувально важливі (релевантні) ознаки безпосереднього і віддаленого адресантів: вік, стать, ступінь знайомства з ним, етнічну і соціальну приналежність і т. ін. Чим більшою кількістю суттєвих ознак відрізняються співрозмовники, то вищий рівень етикетності ситуації й обов'язковість дотримання правил доброго тону.

Зважаючи на це, іноземні слухачі підготовчого відділення мають орієнтуватися в усьому багатстві формул вітання, прощання, вибачення, подяки, привітання й побажання, згоди, відмови, схвалення й компліментів, співчуття, розради тощо. Це все дозволить їм, будуючи тексти для передання інформації, орієнтуватися на адресата й регулювати свої взаємовідносини з партнерами в комунікативній діяльності.

1.3. Педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення

Сутність педагогічних умов щодо формування мовленнєвого етикету розглядали Г. Сукачова (у майбутніх інженерів-педагогів), М. Огренич (у майбутніх економістів в англomовному діловому спілкуванні), О. Кузьмич, О. Нікітіна, О. Зирянова (у дітей молодшого шкільного віку) та ін. [140; 184; 248; 177 та ін.]; сукупність педагогічних умов, що забезпечують ефективність процесу розвитку культури комунікації іноземних студентів у процесі професійно орієнтованої підготовки, докладно представлено в дисертаційному дослідженні О. Сальникової [228] і т. ін.

Зазначимо, що у словниках-довідниках умови трактуються як необхідні обставини, особливості реальної дійсності, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь [44; 252 та ін.]. Умова як філософська категорія відображає універсальні відношення речі до тих чинників, завдяки яким вона виникає та існує. Отже, умови є важливим чинником результативності, оскільки вони створюють саме те середовище, в якому досліджувані явища, процеси формуються і реалізуються.

Дослідники (О. Бойцун, Н. Бугаєць, З. Курлянд, В. Манько та ін.) по-різному підходять до трактування поняття «педагогічні умови»: як необхідні і достатні обставини, від яких залежить ефективність навчально-виховного процесу (Н. Бугаєць) [39]; обставини, чинники, зовнішні впливи, за яких найефективніше відбувається навчально-виховний процес (О. Бойцун) [33];

зовнішні і внутрішні обставини, які впливають на методи і форми організації навчально-виховного процесу у ВНЗ (З. Курлянд); взаємопов'язану сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечують високу результативність навчального процесу і відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності (В. Манько) [159] і т. ін.

Поширені підходи до визначення поняття «педагогічні умови» як обставин процесу навчання, від яких залежить його ефективність (Ю. Бабанський, О. Бойцун, Н. Бугаєць, Н. Логутіна, Т. Новаченко, О. Чубарук та ін.), сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів (З. Курлянд, Н. Пархоменко, Р. Серьожнікова, Л. Яковицька та ін.) надали змогу визначити педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення як обставини успішного навчання іноземних слухачів, що впливають на рівень сформованості їхнього мовленнєвого етикету.

Проведений аналіз наукового фонду дозволив виділити сукупність таких педагогічних умов: забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення; використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у мовній підготовці іноземних слухачів підготовчого відділення; занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище. Зазначені педагогічні умови забезпечують формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення. Опишемо запропоновані умови докладніше.

У процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення значна роль відводилася забезпеченню міжпредметних зв'язків. Наголосимо, що мовленнєвий етикет у наукових дослідженнях розглядається не тільки як проблема лінгвістична, а й морально-етична. Зважаючи на це, – його вивчення має знайти своє гідне місце не лише на заняттях

української / російської мов, але й інших навчальних дисциплін, які вивчають іноземні слухачі підготовчого відділення.

Зазначимо, що міжпредметні зв'язки – багатоаспектне, поліфункціональне поняття. Питання історичного розвитку ідеї міжпредметних зв'язків, їх ролі в процесі навчання відображено в дослідженнях багатьох зарубіжних і вітчизняних учених (І. Зверев, Н. Лошкарьова, В. Максимова, Н. Самарук, В. Федорова та ін.) [93; 150; 158; 229; 257 та ін.]. Проблема міжпредметних зв'язків цікавила прогресивних педагогів (Я. Коменський, Дж. Локк, М. Скаткін, К. Ушинський та ін.) ще в далекому минулому, які підкреслювали необхідність взаємозв'язків між навчальними предметами для відображення цілісної картини природи «в голові учня», для створення істинної системи знань і правильного світорозуміння. У дослідженнях відомих учених-педагогів (Н. Лошкарьова, В. Максимова, Н. Самарук, В. Федорова та ін.) міжпредметні зв'язки виступають як умова єдності навчання і виховання, засіб комплексного підходу до предметної системи навчання. Визначення ролі міжпредметних зв'язків під час викладання окремих навчальних дисциплін іноземним слухачам на довшівському етапі навчання окреслено в роботах І. Жовтоніжко, Н. Ворони та ін. [50; 87 та ін.]. Досліджуючи цю проблему з різних позицій, учені визнали, що міжпредметні зв'язки забезпечують формування у свідомості студентів системи знань.

У розвитку ідеї міжпредметних зв'язків дослідники (І. Зверев, Т. Єліна та ін.) виділяють два взаємопов'язані напрями – інтеграцію і координацію предметних знань [85; 93 та ін.]. Так, успіх у здійсненні міжпредметного навчання залежить насамперед від координації взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу. Розглядаючи координацію як узгодження навчальних програм із суміжних дисциплін у трактовці загальних понять і в часі їх навчання (за В. Максимовою) [158], наголосимо, що в мовній підготовці іноземних слухачів на довузівському етапі навчання недостатньо лише такого узгодження за змістом, методичними прийомами та

послідовністю викладання. Недостатньо також актуалізації опорних знань і формування узагальнених умінь, констатує Т. Єліна, особливо в сучасних умовах швидкісного зростання теоретичного матеріалу (курс української / російської мов на підготовчому відділі дуже інтенсивний) [85]. За таких обставин необхідно не тільки зміцнювати зв'язки різних навчальних дисциплін, але й забезпечити взаємопроникнення окремих навчальних предметів, тобто їх інтеграцію з метою формування цілісної узагальненої системи знань і вмінь нового рівня.

Якщо інтеграція представляє собою процес і результат створення нерозривно зв'язаного, єдиного [129], то інтеграційний процес означає новостворення цілісного, наділеного системними якостями загальнонаукової, міжнаукової, а отже, і міждисциплінарної взаємодії, відповідними механізмами взаємозв'язку, а також змінами в елементах і функціях об'єкта навчання. У процесі навчання інтеграція, наголошує Т. Єліна, може здійснюватися шляхом злиття в одному синтезованому курсі елементів різних навчальних предметів, сумації основ наук у розкритті комплексних навчальних тем і проблем [85].

Забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення вимагало звернення до основних їх типів. Зважаючи на те, що склад міжпредметних зв'язків визначається змістом навчального матеріалу, а також навичками, вміннями та розумовими операціями, які формуються, то ми акцентували увагу на таких типах міжпредметних зв'язків, що були визначені вченими в результаті узагальнення структур навчальних предметів та процесу навчання: змістово-інформаційних, операційно-діяльнісних й організаційно-методичних [150; 157; 257]. Так, кожен навчальний предмет – це дидактично перероблена система наукових знань, що містить відомості із суміжних наукових галузей. Міжпредметні зв'язки на основі змісту знань складають змістово-інформаційний тип. Операційно-діяльнісний тип міжпредметних зв'язків об'єднує зв'язки різних способів навчально-пізнавальної діяльності і вмінь

студентів навчатися. Міжпредметні зв'язки, що функціонують у процесі навчання та реалізуються за допомогою тих чи тих методів і організаційних форм, створюють організаційно-методичний тип.

Міжпредметні зв'язки – це комплексна проблема сучасної дидактики і як дидактичне явище «міжпредметний зв'язок» має структуру, що складається з трьох елементів: 1) знання і вміння з першої предметної сфери; 2) знання і вміння з другої предметної сфери; 3) інтеграція цих знань і вмінь у процесі навчання [101]. Отже, за слушним узагальненням учених (І. Жовтоніжко, І. Світловська та ін.), міжпредметні зв'язки – це педагогічна категорія на позначення синтезуючих, інтегративних відношень між об'єктами, явищами і процесами реальної дійсності, що знайшли своє відображення у змісті, формах та методах навчального процесу [87; 231 та ін.].

Наголосимо, що навчання на етапі довшівської підготовки здійснюється в умовах поступового оволодіння іноземними слухачами українською (російською) мовою, чим і визначається специфіка їх підготовки. Тому викладення навчального матеріалу окремих дисциплін було скоординовано з навчальною програмою з української і російської мов та адаптовано з урахуванням поетапного оволодіння іноземними слухачами лексикою і лексичними конструкціями.

Для досягнення позитивного результату викладачі окремих навчальних дисциплін та української й російської мов працювали у постійному контакті. Для розв'язання низки проблем, пов'язаних із реалізацією міжпредметних зв'язків (неузгодженість за змістом та аудиторним часом робочих програм, відсутність специфічних навчальних посібників та наочно-технічної бази), вони інтегровано застосовували свої наукові знання, були націлені на формулювання проблеми, питань, задач, завдань для іноземних слухачів, орієнтованих на застосування та синтез знань, умінь і навичок із різноманітних галузей знань. Викладачі, окрім аудиторних занять, використовували й комплексні форми навчання (екскурсії, свята, фестивалі, в

основі яких лежав міжпредметний зміст), а також спрямовували іноземних слухачів на розв'язання завдань міжпредметного характеру, ураховуючи при цьому їхній пізнавальний інтерес.

До того ж, у контексті дослідження видається важливим те, що міжпредметні зв'язки мають можливості реалізації не тільки на рівні змісту навчання, але і насамперед організації мовленнєвої діяльності на міжпредметному змісті навчання. При цьому виступають найважливішим чинником оптимізації процесу говоріння, розвитку вербальних здібностей іноземних слухачів, оскільки сукупність усіх знань про довкілля становить предметний зміст комунікативного спілкування, монологічного висловлювання. Так, робота на заняттях передбачала використання різних форм спілкування, що сприяли співробітництву викладача й іноземних слухачів, спрямованого на спільний аналіз процесу навчальної роботи. Основний задум занять полягав у тому, щоб розкрити зміст суб'єктивного досвіду іноземних громадян з певної теми, узгодити його із заданим знанням, перевести у відповідний науковий зміст і тим самим домогтися засвоєння матеріалу. Викладачі на заняттях допомагали іноземним слухачам подолати обмеженість їхнього суб'єктивного досвіду у вигляді розрізнених уявлень. Засвоєння соціального досвіду в його цілісності дозволяло іноземним слухачам підготовчого відділення не тільки успішно функціонувати в суспільстві, бути хорошими виконавцями, але й діяти самостійно; не просто «вписуватися» в соціальну систему, а змінювати її і себе. Через різні групові й індивідуальні форми здійснювалася робота з мовленнєвим етикетом, у результаті якої іноземці долучалися до ввічливого поводження і вчилися за допомогою доброго слова знаходити вихід із проблемних і конфліктних ситуацій, правильному спілкуванню з людьми з позиції мови добра, поваги думки іншої людини, управлінню своїми почуттями та емоціями.

Одним із завдань усіх викладачів підготовчого відділення (факультету) було показати, як у мовленнєвому етикеті відбилися етичні норми, правила соціального життя і поведінки в суспільстві, ставлення нації через її культуру

і мову до світу, інших народів і культур. Робота була націлена на те, щоб іноземні слухачі підготовчого відділення відчули внутрішню необхідність у використанні етикетних формул свого мовлення, добре усвідомлюючи їх функціонування, у володінні достатньою кількістю цих формул для підвищення своєї компетенції, що, безсумнівно, важливо і є одним із завдань вивчення українського / російського мовленнєвого етикету на етапі довшівської підготовки.

При визначенні основних методів навчання мовленнєвого етикету іноземних слухачів підготовчого відділення, ми ґрунтувалися на положеннях про те, що це система послідовних взаємодій викладача й слухачів, які забезпечують засвоєння змісту навчання і детерміновані характером організації процесу викладання й учіння, специфікою побудови змісту навчального матеріалу, а також форм і засобів навчання. У цьому контексті важливо розуміти, що у навчанні мовленнєвого етикету іноземних слухачів підготовчого відділення важливо враховувати саме методи навчання іноземної мови, які детально описані в науково-методичній літературі [54; 103; 104; 137; 168; 192; 204; 278 та ін.], зокрема: комунікативний, свідомо-практичний і оновлений свідомо-порівняльний методи, інтуїтивний, прямий, інтенсивний і т. ін.

Щодо засобів навчання мовленнєвого етикету, то основними з них, на погляд учених-лінгводидактів (А. Богущ, Л. Паламар, О. Ковтун та ін.), повинні бути вправи [30; 31; 128; 187 та ін.]. Дослідниками (Е. Азимов, М. Семениста, А. Щукін та ін.) підсумовано, що оволодіння мовленнєвою діяльністю іноземною мовою можливо тільки за допомогою різноманітних вправ, які представляють собою цілеспрямовані взаємопов'язані дії, що виконуються в порядку появи мовних і операційних труднощів з урахуванням послідовності становлення мовленнєвих навичок і вмінь та характеру реальних актів мовлення [2; 232 та ін.]. Аналіз типових помилок, допущених іноземними слухачами підготовчого відділення під час виконання тестового завдання на констатувальному етапі експерименту, дозволив

розробити і впровадити в практику навчання комплекс вправ, які використовувалися на формувальному етапі.

Зазначимо, що вченими (М. Ільїн, Є. Пассов, Е. Сосенко, Н. Формановська, А. Щукін та ін.) розроблено різні класифікації вправ [100; 193; 238 та ін.]. Традиційною є класифікація вправ, запропонована М. Львовим: 1) за метою: навчальні і контрольні; 2) за характером розумової діяльності: аналітичні і синтетичні; 3) за дидактичним матеріалом, який пропонується для їх виконання (дидактичний матеріал може складатися з окремих слів, окремих речень, текстів); 4) за характером роботи над дидактичним матеріалом; 5) за ступенем самостійності при їх виконанні: за зразком, який пропонується викладачем або в підручнику; такі, що вимагають самостійного рішення; 6) за формою мовлення: усні і письмові; 7) за ступенем закріплення матеріалу: однієї теми, декількох тем. Спираючись на класифікацію методів навчання (І. Лернер, М. Скаткін), Н. Фоміною було запропоновано шість основних видів вправ за характером пізнавальної діяльності учнів: демонстраційні, навчальні, тренувальні, розвивальні, аналітичні і контрольні [260]. Ці види вправ відображають цілі та завдання певного етапу оволодіння навчальним матеріалом: сприйняття досліджуваного явища, його осмислення, засвоєння знань, закріплення знань, повторення і застосування набутих знань, формування та вдосконалення вмінь і навичок на практиці.

Розроблюючи комплекс вправ, ми спиралися на запропоновану класифікацію вправ А. Щукіна (мовні, мовленнєві, умовно-мовленнєві), Е. Палихатої (мовно-мовленнєві, умовно-мовленнєві, власне-мовленнєві) і безпосередньо класифікацію вправ з мовленнєвого етикету для студентів середніх та вищих навчальних закладів Н. Формановської [189; 190; 278 та ін.]. Відповідно до класифікації Н. Формановської, було використано три групи вправ: 1) лексико-семантичні (під час виконання таких вправ у іноземців формувалося вміння виділяти формули мовного етикету в потоці мовлення; найбільше вправ такого типу використовувалося на перших етапах

роботи з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення); 2) вправи комбінованого характеру (виконуючи завдання цієї групи вправ, іноземні слухачі отримували основні лексико-граматичні знання, а також у них формувалися і закріплювалися вміння і навички з мовленнєвого етикету; більшість вправ комбінованого характеру було використано на другому й третьому етапах формування мовленнєвого етикету); 3) виконання вправ третьої групи дозволяло з'ясувати ступінь знань, умінь і навичок у сфері мовленнєвого етикету в цілому, а також рівень знань за кожним напрямом у роботі з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів.

Наголосимо, що з одного боку, система вправ була спрямована на розвиток таких видів мовленнєвої діяльності, як аудіювання, говоріння, читання і письмо (як цього вимагає процес вивчення мови), а з іншого – комунікативні вправи сприяли виробленню вмінь і навичок використовувати формули мовленнєвого етикету. Узагальнено комплекс розроблених вправ подано в додатку В.

Отже, зазначені форми організації, методи і засоби навчання дозволили комплексно вирішувати проблему формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення. До того ж комплексний характер міжпредметних зв'язків у процесі навчання забезпечувався за загальними рекомендаціями щодо шляхів їх реалізації (за Н. Самарук): 1) чітке планування процесу реалізації міжпредметних зв'язків: відбір змісту матеріалу, що відбиває міжпредметність; 2) установлення хронологічної відповідності матеріалу, що вивчається; 3) понятійна узгодженість дисциплін: єдність підходів до використання однакових термінів, формул і позначень при вивченні різних навчальних дисциплін; 4) відмова від епізодичного застосування міжпредметних зв'язків; 5) поступове збільшення обсягу та рівня складності міжпредметного матеріалу; б) організація постійної роботи викладачів з метою виявлення міжпредметних зв'язків, складання структурно-логічних схем, у яких відображено точки дотику між

матеріалами різних навчальних дисциплін; 7) відповідна підготовка педагогічних кадрів до реалізації міжпредметних зв'язків: проведення семінарів з питань використання міжпредметних зв'язків, розробка методик проведення занять із використанням міжпредметних зв'язків, розробка методичних рекомендацій міжпредметного характеру; 8) підбір адекватних форм навчання: проведення інтегрованих, бінарних, комплексних, міжпредметних занять; організація факультативів, на яких розглядаються завдання прикладного змісту [230].

Відтак є підстави стверджувати, що урахування міжпредметних зв'язків, впливаючи на відбір та структуру навчального матеріалу цілої низки початкових предметів, активізує методи навчання, орієнтує на застосування комплексних форм його організації, забезпечує єдність навчального процесу, посилюючи тим самим узагальненість та систематизацію знань іноземних слухачів підготовчого відділення. Здійснення зв'язку між навчальними предметами через загальні поняття сприяє розширенню і поглибленню знань, перетворенню їх у світоглядну систему, створює певний міжпредметний зміст для розвитку та стимулювання мовленнєвої діяльності іноземних слухачів підготовчого відділення.

Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у мовній підготовці іноземних слухачів підготовчого відділення як педагогічна умова було зумовлено тим, що завдяки цим технологіям стало можливим вирішення багатьох проблем, які досі не вирішені традиційними засобами: забезпечення комплексного, інтегрованого підходу до навчання мови (й формування мовленнєвого етикету зокрема), справжньої (а не штучної) комунікативності дидактичних матеріалів на будь-якому етапі навчання, повноцінної індивідуальної і групової самостійної роботи іноземних слухачів, функціонування гнучких моделей навчання.

Зважаючи на те, що сьогодення вимагає нових підходів в освіті, використання нових технологій, у тому числі і комп'ютерних або

інформаційно-комунікаційних (ІКТ), стало особливо важливим при вивченні іноземної мови взагалі й української (російської) як іноземної зокрема.

Погоджуючись із думкою сучасних дослідників (Л. Подопригорова, Н. Порожняк, Н. Фоміних та ін.) щодо визначення ІКТ як сукупності різноманітних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, передання, поширення, збереження й управління інформацією [196; 200; 261 та ін.], зауважимо, що під цими технологіями мають на увазі широкий спектр цифрових технологій (комп'ютерне обладнання, програмне забезпечення, телефонні лінії, сотовий зв'язок, електронна пошта, сотові та супутникові технології, мережі бездротового і кабельного зв'язку, мультимедійні засоби, а також Інтернет).

Ураховуючи, що ІКТ, за слушним уточненням А. Дзюбенко, є сукупністю програмних, технічних, комп'ютерних і комунікаційних засобів, а також способів та новаторських методів їх застосування для забезпечення високої ефективності й інформатизації освітнього процесу [76], звернемося до основних засобів ІКТ, які були використані в процесі формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Засоби інформаційно-комунікаційних технологій – це програмні, програмно-апаратні та технічні засоби і пристрої, що функціонують на базі мікропроцесорної, обчислювальної техніки, а також сучасних засобів і систем транслявання інформації, інформаційного обміну, що забезпечують операції зі збирання, продукування, накопичення, зберігання, обробки, передання інформації і можливість доступу до інформаційних ресурсів локальних і глобальних комп'ютерних мереж [227]. Зазвичай сучасні дослідники (А. Зубов, Н. Фоміних та ін.) використовують типізацію за технічними ознаками, тому засоби ІКТ були представлені двома групами: апаратними (персональний комп'ютер і його основні складові, локальні та глобальні мережі, сучасне периферійне обладнання) і програмними (системні, прикладні, інструментальні) [98; 261 та ін.].

Зазначимо, що використання ІКТ розкриває величезні можливості комп'ютера як ефективного засобу навчання. Адже комп'ютерні навчальні програми, наголошує Н. Порожняк, сприяють розвитку різних видів мовленнєвої діяльності, усвідомленню мовних явищ, створенню комунікативних ситуацій, автоматизації мовних і мовленнєвих актів [200]. Зокрема, як відомо, основною метою навчання української / російської мов як іноземних є формування і розвиток комунікативної культури іноземних слухачів підготовчого відділення, навчання практичного оволодіння мовою. Провідним компонентом змісту навчання української / російської мов як іноземних є навчання різних видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, письма і говоріння. Розв'язання цих основних лінгводидактичних завдань, формування навичок і вмінь у різних видах мовленнєвої діяльності можливе завдяки комп'ютеру. Він дозволяє тренувати різні види мовленнєвої діяльності і поєднувати їх у різних комбінаціях, допомагає усвідомити мовні явища, сформулювати лінгвістичні здібності, створити комунікативні ситуації, автоматизувати мовні та мовленнєві дії.

Використання комп'ютера дозволяло організувати на заняттях індивідуальну, парну і групову форми роботи, викладати матеріал більш дохідливо, заощаджуючи час для мовленнєвої практики, робити заняття більш наочними, забезпечувати ментальний зворотний зв'язок, підвищувати інтенсивність навчального процесу, об'єктивно оцінювати дії іноземних слухачів, привчати їх до самостійної роботи з матеріалом, активізувати пізнавальну активність, робити зміст курсу нестандартним і привабливим, забезпечуючи повторення раніше пройденого матеріалу. Отже, сучасний комп'ютер є технічним засобом, який сприяє ефективному навчанню.

Однією із сучасних і перспективних ІКТ є мультимедійна технологія (ММТ), яка, за точним зауваженням Ж. Безцінної, окреслює порядок розробки, функціонування і застосування засобів обробки інформації різних модальностей [17]. Ми погоджуємося з науковою позицією Н. Порожняк, що

інтерактивне навчання на основі мультимедійних програм дозволяє більш повно реалізувати комплекс методичних, дидактичних і психологічних завдань, роблячи процес навчання цікавим і креативним [200]. Наприклад, знайомити з культурознавчими аспектами, такими як: етикет, особливості мовленнєвої поведінки, особливості культури, традицій країни мови, що вивчається, формувати навички і вміння читання текстів різного ступеня складності, удосконалювати навички аудіювання і вміння письмового мовлення, поповнювати свій вокабуляр лексикою сучасної іноземної мови, що вивчається.

Ураховуючи багатоаспектність використання ММТ в освіті, ми обмежилися використанням її як технічного або комп'ютерно-зорієнтованого засобу навчання «нового» покоління, якому притаманні такі характерні ознаки: можливість об'єднання інформації, представленої в різних формах (текст, звук, графіка, відео, анімація) та інтерактивний режим роботи з інформацією [17]. Причому акцентувалося на можливості діалогового режиму. Оскільки інформація надається в різних формах, це підвищує досвід користувача і дозволяє швидше засвоювати інформацію [123]. Наприклад, навчання аудіювання передбачає роботу над двома функціональними видами мовленнєвої діяльності: аудіювання в процесі безпосереднього (діалогічного) спілкування й аудіювання зв'язних текстів в умовах опосередкованого спілкування. Мультимедійні можливості дозволяли прослуховувати іноземну мову, адаптуючи її у відповідності зі своїм рівнем сприйняття, а регулювання швидкості звучання дозволяло розбивати фрази на окремі слова, паралельно зіставляючи вимову і написання слів. У результаті спостерігався позитивний результат використання презентацій у навчанні аудіювання.

Водночас зазначимо, що основні види роботи з персональним комп'ютером на уроках української / російської мов можна розділити на дві групи: 1) використання навчальних і пізнавальних програм на CD і 2) створення програм у різних додатках самим викладачем з подальшим

застосуванням їх на уроках при поясненні матеріалу або при його відпрацюванні та перевірці навичок і вмінь [60; 172].

Сучасні дослідники (Г. Гетманець, І. Назаренко та ін.), здебільшого сходяться на думці, що використання навчальних програм є найбільш доступним способом застосування комп'ютера як на заняттях, так і в позаурочний час [60; 172]. Зокрема, різноманітні сучасні мультимедійні курси сприяють розширенню словникового запасу, знайомлять з граматикою мови, вчать розуміти мовлення на слух, правильно писати. Сучасний широкий вибір мультимедіа продуктів (комп'ютерних програм) дозволяє відзначити такі, що допомагають, наприклад, викладачеві російської мови та студентам в оволодінні російською мовою: програми «Російська без акценту» («Русский без акцента!»), «Російська для всіх. 1000 завдань» («Русский для всех. 1000 заданий»), комп'ютерний і мережний підручник «Вперед», on-line курс «Час говорити російською» («Время говорит по-русски»), а також Інтернет-ресурси: курс «Голоса», мережний підручник «Початок» 1 і 2 («Начало» 1 и 2) тощо [51; 52; 64; 173; 219; 220 тощо].

Щодо традиційних навчальних посібників, що містять письмові діалоги та тексти-зразки для спостереження з набором умовно-комунікативних вправ, то їх недостатньо і вони потребують доповнення яскравими і динамічними засобами ситуативної наочності, що активізують і мотивують реальну комунікативну діяльність іноземних слухачів підготовчого відділення, залучають їх до діалогових форм спілкування. У цьому контексті на окрему увагу заслуговує мультимедійний комплекс «Російський мовленнєвий етикет» [221], а також мультимедійні тренажери «Азбуки ввічливості» [1], фрагменти яких використовувалися під час занять. Так, використання комплексу на заняттях дозволяло познайомити зі специфікою російського мовленнєвого етикету, спираючись, зокрема, на лінгвокультурологічні тлумачення тих чи тих етикетних формул, зумовлених традиційною російською культурою; правила (і порушення) російського мовленнєвого етикету проілюстровані в епізодах фільмів і мультфільмів,

російській літературі. Мультимедійне представлення цих навчальних матеріалів забезпечувало їх ефективність і доступність.

Отже, у процесі мовної підготовки іноземних слухачів найбільш часто використовувалися такі елементи ІКТ: мультимедійний проектор, інтерактивна дошка, електронні енциклопедії та довідники, освітні ресурси Інтернету, відео та аудіотехніка, тренажери і комп'ютерні програми, електронні підручники та посібники тощо. Застосування ІКТ на заняттях дозволяло в будь-який момент «витягти» з пам'яті і використовувати мовний матеріал, що відноситься до різних розділів досліджуваної іноземної мови, проводити поглиблене структурування цього матеріалу, розташовувати його в будь-якій прийнятній формі, використовувати колір, анімацію, графічні і звукові можливості, регулювати динамічну послідовність їх пред'явлення. На наше переконання, інформаційно-комунікаційні технології не тільки полегшують доступ до інформації, відкривають можливості варіативності навчальної діяльності, її індивідуалізації та диференціації, але і дозволяють по-новому організувати взаємодію всіх суб'єктів навчання, побудувати систему викладання як комунікативну, в якій студент є активним і рівноправним учасником освітньої діяльності. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у мовній підготовці іноземних слухачів підготовчого відділення засвідчило, що інтерактивність призводить до більш інтенсивної участі в процесі навчання самого індивіда, а це сприяє підвищенню ефективності сприйняття і запам'ятовування навчального матеріалу.

Щодо педагогічної умови «занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище», зазначимо, що дослідження в теорії і практиці педагогічної та психологічної наук останніх років засвідчують необхідність урахування особливостей організації освітнього простору й освітнього середовища зокрема, без чого неможливе продуктивне становлення і розвиток особистості іноземного студента в умовах сучасного українського вищого навчального закладу [96; 198; 276 і

т. ін.]. У зв'язку з цим доречним вважаємо висновок, що успішний розвиток усієї системи мовної підготовки іноземних громадян в Україні і формування в них мовленнєвого етикету зокрема, можливий за умови занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище як основи взаємодії особистості з елементами культур інших народів.

Організація освітнього середовища, в якому навчаються іноземні слухачі, вимагає особливого підходу і зокрема дотримання принципів полікультурності. Учені (О. Грива, О. Гукаленко, В. Долженко, В. Макаєв, З. Малькова, Л. Супрунова, Д. Порох та ін.) полікультурність розуміють як: можливість побачити і почути Іншого, допустимість існування відмінностей, надання можливості представникам різних культур реалізувати себе в контексті співіснування [69]; здатність сприймати розмаїття культур, умови для формування толерантності, що, у свою чергу, сприяє формуванню національної свідомості, патріотизму, інтеркультурної комунікації особистості [77]; сукупності різних ідеалів, цінностей, вірувань, стосунків між людьми, норм поведінки, етикету, характерних для певної соціальної групи або суспільства в цілому [154]; наявності у суспільстві різноманітних культур, пов'язаних з історично сформованими формами спільнот людей – етнічних груп і національних меншостей [201]. Полікультурність – це не просто акт визнання іншості й терпимого ставлення до неї, підсумовує Л. Новікова, але багатий ресурс, що забезпечує включення соціокультурної цінності й унікальності в суспільні процеси і в освіту [181].

Іноземні слухачі підготовчого відділення, прибуваючи на навчання до України, на погляд С. Калашникова, Б. Олехнович, І. Олехнович та ін., створюють «концентроване» полікультурне й поліетнічне освітнє середовище – мікромодель Земної кулі [102]. Учені констатують, що ця мікромодель, очолювана адміністрацією підготовчого відділення і колективом викладачів, є найважливішою ланкою у формуванні особистості іноземного слухача, який навчається на підготовчому відділенні, –

адаптогеном, що дозволяє іноземцеві легко пережити стрес аккультурації в чужій для нього країні й адаптуватися до нових соціальних умов [102]. Головні функції полікультурного освітнього середовища вищого навчального закладу (гуманітарна, комунікативна, аккультурації й інтернаціоналізації, адаптивна й профорієнтаційна; сприяє поліаспектній адаптації іноземних студентів) [102] зумовлюють його головне завдання – зробити максимально безболісним перехід студента-іноземця зі своєї країни в чужу, зняти можливу міжетнічну напруженість.

У контексті нашого дослідження доцільним буде звернутися до досліджень О. Гукаленко, яка визначає полікультурний освітній простір як територіально позначений простір, який відображає специфічні характеристики етнічного розмаїття і служить універсальним освітнім середовищем соціалізації людей різних національностей, що включає в себе як формальні (дитячі садки, школи, училища, виші), так і неформальні (сім'я, друзі, сусіди, спільності і т. ін.) структури [71].

Наголосимо, що хоча поняття «освітній простір», описуючи конфігурацію границь, у межах яких здійснюється освітня діяльність, ширше, ніж «освітнє середовище», яке може розглядатися як змістове наповнення освітнього простору, специфіка їх окремих характеристик буде ідентичною. До того ж існує певна синонімічність понять «полікультурне середовище», «полікультурний освітній простір» (за О. Гукаленко) та «полікультурне мовленнєве середовище» (за А. Богуш) [32].

Так, А. Богуш, акцентуючи на тому, що мовленнєве середовище може бути багатомовним, яке прийнято називати полікультурним середовищем або «полікультурним освітнім простором» (за термінологією О. Гукаленко), розуміє його як обмежений, соціокультурний, комунікативно-багатомовний простір, на території якого спільно проживають і співпрацюють мовці різних національностей, які володіють рідною мовою, і водночас об'єднані однією (чи декількома) державною мовою, які підпорядковуються основним

комунікативним законам і правилам міжкультурного і міжнаціонального спілкування [32].

Таким чином, полікультурний освітній простір є локальним соціальним утворенням, не просто як інститут формування знань, умінь, навичок, а як простір спільної життєдіяльності педагогів і вчителів, батьків, у якому здійснюється поєднання загальнокультурного, соціального, власне освітнього та особистісного початків та який сприяє створенню різних культурних середовищ, де здійснюються адаптація особистості і придбання нею досвіду поведінки, культурної самоідентифікації і самореалізації своїх творчих задатків і здібностей. Відтак полікультурний освітній простір характеризується у двох аспектах: як система, що розкриває об'єктивні потреби суспільства в інноваційних технологіях полікультурної освіти і відображає його сутнісну, змістову та методологічну характеристики, і як середовище, в якому задовольняються потреби в освіті, адаптації, підтримці і захисті різних етнічних спільнот і окремої особистості на основі діалогу, взаємозбагачення і взаємодії культур [71].

Важливо наголосити, що лише присутність в освітньому просторі представників різних культур не може забезпечити його виховну і розвивальну роль. Досвід роботи з іноземними слухачами підготовчого відділення показав, що дуже часто, знаходячись в освітньому просторі університету, іноземний слухач залишається поза культурою України. Особливо це стосується іноземних громадян, які, приїжджаючи на навчання в український університет великим колективом, ходять на заняття монокультурними групами, проживають у гуртожитках в умовах своєї культурної діаспори, зводять до мінімуму спілкування з носіями мови і залишаються практично вимкненими із соціокультурного простору країни, в якій перебувають на навчанні.

У зв'язку із цим принципово важливим є створення у вищому навчальному закладі цілісного полікультурного простору, заснованого на принципах гуманізму, орієнтованого на кожного суб'єкта освітнього

процесу. Іншими словами, освітній простір складається не сам по собі і не на основі вказівок, положень або навчальних програм, для його виникнення необхідна спеціально організована людська діяльність. Тому створення полікультурного освітнього середовища передбачало дотримання основних принципів (за І. Харіною) [269]:

– принципу цілісності (єдність процесів навчання, виховання і розвитку, коли у всіх сферах студентського життя реалізується модель полікультурного суспільства, в якому основним засобом взаємодії є міжкультурний діалог). Досягався вказаний принцип шляхом злиття до єдиної системи всіх сфер життєдіяльності іноземного слухача підготовчого відділення: процесу навчання, позанавчальної творчої діяльності, їхньої повсякденної життєдіяльності тощо. Це припускало навчання іноземних слухачів підготовчого відділення у полікультурних групах, розселення в гуртожитку «на загальних підставах», а не за принципом «китайських», «корейських», «в'єтнамських», «турецьких» кімнат-блоків, участь іноземних громадян у всіх культурних заходах, організовуваних у вищому навчальному закладі, активне залучення іноземних слухачів підготовчого відділення до системи студентського самоврядування тощо;

– принципу відкритості, що припускав розімкнутість освітнього простору в ширші структури соціокультурного простору. Втілювався цей принцип у результаті використання інтерактивних технологій навчання, де навчальні ситуації перепліталися з реальними умовами довколишнього життя (наприклад, іноземним слухачам підготовчого відділення пропонувалися такі завдання: знайомство і взаємодія з українським сім'ями, що виявляють інтерес до турецької, китайської (чи іншої) мов і культур; проведення опитування громадської думки тощо);

– принципу індивідуалізації, який припускав наявність умов для реалізації особистісного потенціалу кожного суб'єкта освітнього простору. Так, наприклад, є іноземні слухачі, яких захоплює художня самодіяльність. Через участь у концертах, конкурсах, відвідування гуртків вони мають

можливість успішно інтегруватися до культурного простору країни, в якій навчаються. Інша частина іноземних слухачів більше схильна до наукової діяльності, третя – захоплена спортом. Бачення індивідуальної траєкторії іноземного слухача підготовчого відділення і надання всіх можливостей для її реалізації дозволяло формувати розвиваючий полікультурний освітній простір;

- принципу багатоаспектності, який виражався в можливості взаємодії його суб'єктів у різноманітних видах навчальної, творчої, професійної діяльності, за умови збереження єдиного цільового орієнтиру розвитку і становлення особистості в полікультурному напрямі;

- принципу гнучкості структурних зв'язків, який виражався в рухливості структурних зв'язків освітнього простору, можливості зміни індивідуальної освітньої траєкторії в часі, що задається варіативністю методів і технологій навчання, виховання і розвитку.

Особлива роль, коли іноземні слухачі підготовчого відділення починають входити в нове мовне, соціокультурне й навчальне середовище, засвоюють основні норми життя в інтернаціональному колективі, виробляючи власний стиль поведінки, долаючи психологічний, мовний та інші бар'єри, відводиться викладачам мови, які є кураторами таких груп. Правильно організована робота кураторів, наголошує Т. Шуховцова, значно пом'якшує культурний шок, який переживає кожен студент-новачок [275]. Так, аналіз взаємовідносин іноземних слухачів підготовчого відділення у полікультурному освітньо-мовленнєвому середовищі вищого навчального закладу України засвідчив необхідність їх виховання в Україні у дусі миру за такими напрямми (за І. Зозулею): формування позитивного і дружнього ставлення до довколишнього світу; розвиток самостійності та формування навичок взаємодії з іншими людьми; виховання в дусі діалогу, підготовка до діалогічного спілкування; виховання почуття національної належності; виховання міжнародної солідарності; виховання толерантності у ставленні до різних етнічних, релігійних і соціальних угруповань [96].

Наголосимо, що зміст полікультурного виховання, який докладно представлено науковцями (О. Гукаленко, І. Зозуля, Н. Терентьєва, Т. Якадіна та ін.), будувався навколо чотирьох орієнтирів: соціокультурна ідентифікація особистості, засвоєння системи понять та уявлень про полікультурне середовище, виховання позитивного ставлення до диверсифікованого культурного оточення, розвиток навичок міжнаціонального спілкування [96; 216 та ін.].

Не менш актуальною проблемою, яка постає в полікультурному середовищі, є подолання непорозумінь, що виникають під час спілкування людей різних національностей, пошук шляхів для зближення культур. Міжнародна практика визначила толерантність необхідною умовою спілкування людей різних культур, етнічних і міжконфесійних груп.

Уникненню етнічної напруженості в полікультурному середовищі, за слушним зауваженням Н. Якси, сприяє культура міжнаціонального спілкування і толерантність іноземних слухачів підготовчого відділення, відкритість до сприйняття чужих культур і повага до інших світоглядних моделей [279].

Відтак є підстави стверджувати, що одним із шляхів зближення культур є виховання толерантної особистості, орієнтованої на конструктивний діалог з представниками різних спільнот, соціальних груп, особистостей. Толерантність як важлива частина взаємодії з людьми різних позицій та орієнтацій, виявляється у бажанні зрозуміти і прийняти іншу культуру у всіх її виявах [144, с. 99]. А виховання толерантної свідомості на індивідуально-значеннєвій основі, констатують учені (І. Абакумова, С. Белих, І. Демченко, В. Фоменко та ін.), ефективно здійснюватися може саме в моделі полікультурного освітнього простору [24; 259 та ін.].

Зауважимо, що в контексті мовної освіти толерантність означає повагу до розмаїття інших культур, правил мовленнєвої поведінки, самовираження, способу мислення і вчинків [176]. На початковому етапі мовної освіти, доводять учені (О. Зирянова, О. Нікітіна, І. Плужник ін.), толерантні

характеристики поведінки особистості «дискретні», розмиті, не пов'язані між собою, тоді як для стійкої толерантної поведінки необхідне формування всіх ознак толерантності в їх інтегративній єдності [176; 194 та ін.]. У цьому випадку іноземний слухач підготовчого відділення зможе демонструвати своєю поведінкою прийняття культурних відмінностей і здійснювати безконфліктне спілкування.

Аналіз ознак толерантної особистості, визначених ученими (В. Гудикунст, І. Кім, М. Беннет, Дж. Мартін, В. Хауел), – гнучкість (відсутність жорсткості й догматичності у поведінці, безконфліктність), емпатія (інтерес до іншої людини – здатність усвідомлювати інтерес до іншої культури з позиції її носіїв); здатність не засуджувати інших (унікати категоричних суджень, упередженості й негативних стереотипів) [282; 288; 289; 291 та ін.], дозволяє констатувати, що їх комплекс виступає як уміння правильно ставитися до відмінностей та передбачає здатність безконфліктно й ефективно спілкуватися в незнайомих ситуаціях.

В організації роботи з іноземними слухачами підготовчого відділення було враховано особливості вияву ознак толерантної особистості в ситуаціях міжкультурної комунікації, які докладно описані в дослідженнях І. Плужник [194; 195], зокрема: 1) гнучкість виявляється в умінні використовувати варіативні комунікативні стратегії і тактики та відповідні мовленнєві засоби, коригувати свою поведінку з урахуванням різнопланових ситуативних чинників; 2) емпатійна поведінка втілюється в «підтримуючій комунікації» – виборі схвалювальних фраз, перепитувань, зверненні до емоцій, почуттів партнера, використанні лексики з позитивною семантикою; 3) некатегоричність суджень під час вираження своєї думки полягає в здатності замість словесної оцінки фактів, явищ, людей характеризувати їх дії. Ця ознака реалізується через використання в мовленні непрямих способів вираження думки, а також у позитивній модальності висловлювань.

Доречним у контексті нашого дослідження є звернення до комунікативного аспекту толерантності, який учені (І. Стернін, К. Шиліхіна

та ін.) визначають як «комунікативну поведінку особистості, в якій дотримується принцип ввічливості, домінують недирективні мовленнєві акти, що відображають уважне, тактовне ставлення до співрозмовника, а також переважають мовленнєві стратегії і тактики, характерні для безконфліктного спілкування» [245].

Наголосимо, що в процесі навчання іноземних слухачів на підготовчому відділенні формування в них толерантної свідомості й поведінки здійснювалося через створення різних проблемних ситуацій, які змушували їх виявляти певні якості толерантної свідомості, а також використовувати тактики толерантної комунікативної поведінки. Сучасними дослідниками (О. Волкова, І. Плужник, І. Стернін, К. Шиліхіна та ін.) представлено низку стратегій і тактик толерантної поведінки, зокрема: 1) встановлення контакту; 2) врегулювання конфліктів і досягнення згоди (консенсусу); 3) резюмування на основі аргументування і контраргументування [49; 195; 245 та ін.]. Такі стратегії і тактики можна вважати транснаціональними, тому необхідно надавати особливого значення в їх освоєнні лінгвосоціокультурного аспекту іншомовних засобів. Водночас для формування міжкультурної толерантності іноземних слухачів підготовчого відділення застосовувалися технології і методи, адекватні пізнавальним процесам. Це інтерактивні й ігрові технології, що вимагають розвитку мислення й оволодіння поведінковими зразками, які адекватні світогляду іноземних слухачів; рольові ігри, методи аналізу ситуацій, метод кейсів, метод аналізу інцидентів, групова рефлексія, взаємоаналіз міжкультурних вітагенних ситуацій (тих, що ґрунтується на актуалізації життєвого досвіду особистості), груповий консенсус тощо.

Таким чином, занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище здійснювалося шляхом включення їх до активного процесу пізнання і творення цінностей загальнолюдської національної й індивідуальної культури, через діалогове спілкування, співпрацю і самореалізацію суттєвих сил і здібностей

особистості у її культурній ідентифікації на основі виховання в іноземних громадян толерантної поведінки по відношенню до інших культур. Можемо констатувати, що забезпечення розвитку полікультурного освітньо-мовленнєвого середовища в системі довишівської підготовки іноземних слухачів дозволяє цілеспрямовано впливати на процес формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Висновки з першого розділу

За результатами аналізу літератури з теми дисертації визначено ступінь досліджуваності проблеми, її джерельну базу, конкретизовано категоріально-понятійний апарат, на основі чого доведено, що специфіка мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення ВНЗ України зумовлена низкою організаційно-правових і методологічних проблемних питань.

У межах аналізу організаційно-правових питань констатовано, що іноземними слухачами підготовчого відділення є іноземні громадяни, які зараховані наказом ректора до навчання на підготовче відділення вищого навчального закладу відповідно до попередньо укладеної з ними угоди. Базовими детермінантами мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення визначено: право іноземного слухача підготовчого відділення обирати мову навчання (здобуття освіти) із переліку, що пропонується вищим начальним закладом; відповідність національної шкали визначення рівнів володіння українською (російською) мовою як іноземною загальноєвропейським стандартам; здійснення мовної підготовки іноземних слухачів відповідно до затверджених програм у межах навчання на підготовчому відділенні, що відповідає початковому (А 1, А 2) та середньому (В 1) рівням. Досягнення іноземцями рівнів володіння мовою А 1, А 2, В 1 забезпечується в межах підготовчого факультету (відділення).

Загальними цілями мовної підготовки іноземців на етапі довишівської підготовки є: комунікативна, освітня і виховна.

Методологічні засади здійснення мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення розкрито як дворівневу систему наукового пізнання. Перший рівень (загальнонауковий) окреслює теоретико-методологічну базу, на якій ґрунтується мовна підготовка іноземних слухачів підготовчого відділення, а саме: лінгвістичний, психолінгвістичний, соціолінгвістичний, лінгводидактичний, особистісний, діяльнісний, комунікативний, педагогічний підходи. Другий рівень (науково-методичний) – формулює концепт мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення і методи, що реалізуються в рамках цього концепту (комунікативний, свідомо-практичний, свідомо-порівняльний, інтуїтивний, прямий, інтенсивний і т. ін.).

Установлено, що в основі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення – комунікативна компетентність, що представлена як складне багатокомпонентне утворення, до складу якого входять такі види компетенцій: лінгвістична, соціолінгвістична, соціокультурна, дискурсивна, стратегічна, предметна і т. ін.

Виокремлено наукові позиції, що визначають особливості формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення та його використання, зокрема: поняття мовленнєвого етикету тісно пов'язане з поняттям етикету як сукупності правил поведінки в певному суспільстві; подальше поглиблення і розширення категорії «мовленнєвий етикет» як органічної частини культури мовленнєвого спілкування та сукупності норм і правил мовленнєвої поведінки особистості, системи мовленнєвих формул спілкування, встановленої суспільством чи соціальною групою; сфери застосування мовленнєвого етикету й використання його одиниць виявляються, відповідно, у вербальному етикеті поведінки і сумі типізованих ситуативних тематичних груп; функціональне поле мовленнєвого етикету зумовлене комунікативною функцією мови і складає сукупність спеціалізованих функцій мовленнєвого етикету; семантичне поле визначене системою синонімічних, тематично пов'язаних етикетних одиниць як

стилістично маркованих, так і нейтральних у кожній із типізованих ситуативних тематичних груп; вибір етикетної одиниці зумовлений екстралінгвістичними чинниками, на нього впливає соціальний статус мовця, його вік, стать, ступінь освіченості, національна приналежність. Основними характеристиками мовленнєвого етикету є антропоцентричність, діалогічність, ритуалізованість і ситуативність. Мовленнєвому етикету притаманна національна специфіка.

У контексті дослідження поняття «мовленнєвий етикет» застосовано у вузькому значенні – як система мовних засобів, у яких виявляються етикетні відносини, що можуть бути реалізовані на різних мовних рівнях: лексичному, фразеологічному, граматичному, інтонаційному, організаційно-комунікативному.

Визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, а саме: забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення; використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у мовній підготовці іноземних слухачів підготовчого відділення; занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище.

Отже, проведений аналіз дозволяє констатувати достатню науково-теоретичну обґрунтованість феномена, що вивчається – формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, який розуміємо як процес засвоєння ними загально визнаних етикетних формул мовленнєвої поведінки в україномовному соціокультурному середовищі шляхом утворення в мовній особистості інокомуніканта стійких зв'язків у системі «мова – мислення – мовлення – поведінка».

Основні положення розділу відображено в таких працях автора: [108; 109; 110; 114; 115; 116; 118; 119; 121].

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА І МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ
МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ
В ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ

На формувальному етапі експерименту було розроблено експериментальну методику та побудовано модель формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення відповідно до вимог педагогічного моделювання. Зазначимо, що моделювання, за висновками вчених (В. Корнєшук, В. Маслов, Н. Островецьова, О. Почуєва та ін.), є вихідним методом наукового дослідження пізнання і його центральним методологічним засобом, суть якого полягає в заміщенні об'єкта спеціальною моделлю, що відтворює головні особливості оригіналу, та проведенні за її допомогою необхідних досліджень [160]. Щодо педагогічного моделювання, то це, за ствердженнями вчених (О. Борисова, Л. Карасьова, Є. Лодатко, О. Мещанінов, А. Остапенко, В. Ясвін та ін.), насамперед дослідження педагогічних об'єктів (явищ) засобом моделювання понятійних, процесуальних, структурно-змістових і концептуальних характеристик навчально-виховного процесу в межах топічно визначеного соціокультурного простору на загальноосвітньому, професійно-зорієнтованому або іншому рівнях [36; 148; 149; 165; 185; 281 та ін.]. Таким чином, можна стверджувати, що в процесі моделювання відбувається відтворення характеристик одного об'єкта на іншому, що зумовлено раніше визначеною метою й орієнтоване на практичне застосування результатів. У процесі моделювання було враховано сутність явища, що моделюється (в контексті дослідження – це формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення), а також поставлену мету – визначення, теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних

умов формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Ґрунтуючись на основних положеннях педагогічного моделювання, визначених сучасними дидактами, а саме: 1) входження в процес і вибір методологічних засад для моделювання, якісний опис предмета дослідження; 2) обґрунтування задач моделювання; 3) конструювання моделі з уточненням залежності між основними елементами досліджуваного явища, визначенням параметрів об'єкта і критеріїв оцінки змін цих параметрів, вибір методик діагностики; 4) дослідження валідності моделі; 5) використання моделі у педагогічному експерименті; б) змістова інтерпретація результатів моделювання [36; 272 та ін.], було виокремлено процесуальні складові моделі формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення. Це процеси, що безпосередньо здійснювалися, а саме:

– підготовка до проведення педагогічного експерименту з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, що передбачала обґрунтування організаційно-технологічних процедур з визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення;

– констатувальний етап – проведення оцінювання вихідних даних за результатами тестування і характеристика рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення;

– формувальний етап – здійснення процесу формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення на засадах реалізації визначених педагогічних умов;

– контрольний етап – визначення динаміки основних показників, що характеризують рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, розробка висновків.

2.1. Алгоритм визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення

Для визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення необхідно було мати чітке уявлення про: а) критерії і показники сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення; б) інструменти і процедури оцінювання; в) засоби обробки первинних даних і підтвердження достовірності результатів.

Так, у визначенні критеріїв і показників сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення науковий пошук було зорієнтовано на положення Міжнародних стандартів з мовної освіти [284], проекту Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України [206], а також досвід відомих учених і методистів-практиків (А. Акішина, Т. Балихіна, А. Богуш, О. Зирянова, О. Нікітіна, Н. Формановська та ін.) [4; 11; 177; 268 та ін.] тощо. Необхідним виявилось виокремлення змісту комунікативно-мовленнєвої компетенції рівнів володіння мовою А 1, А 2, В 1, у межах яких здійснюється мовна підготовка іноземних слухачів підготовчого відділення. Зміст комунікативно-мовленнєвої компетенції цих рівнів у контексті дослідження представлено: 1) інтенціями, які інокомунікант повинен уміти вербально реалізовувати під час розв'язання певних комунікативних завдань; 2) ситуаціями спілкування, в яких інокомунікант повинен уміти реалізовувати елементарні комунікативні наміри; 3) темами спілкування, у межах яких інокомунікант повинен уміти здійснювати елементарне мовленнєве спілкування в усній формі, а також вимогами до мовленнєвих умінь в основних видах мовленнєвої діяльності – читанні, письмі, говорінні й аудіюванні (додаток Д).

Так, Н. Формановська, досліджуючи питання мовленнєвої ситуації та мовленнєвого етикету, поняття «мовленнєвий етикет», «ситуація мовленнєвого етикету» й «одиниця мовленнєвого етикету» приймає у

вужькому і широкому значенні. Трактування мовленнєвого етикету як незамкненої мікросистеми, що вільно переходить у більш широку сферу стійких формул спілкування, дозволяє певні вербальні ситуації мовленнєвої поведінки й обслуговуючі їх одиниці як способи вираження комунікативних намірів, мовленнєвих інтенцій тих, хто говорить, у межах узуальної мовленнєвої поведінки також включати в мовленнєвий етикет, але вже в ширшому розумінні (наприклад, «Несхвалення», «Докір», «Заперечення», «Сумнів», «Відмова» і т. ін.) [267, с. 21-22]. До того ж, стандартизовані, типізовані способи включення формул у контекст подальшого спілкування доцільно вважати одиницями мовленнєвого етикету в широкому значенні (наприклад, власне вітання й одиниці, що його обслуговують, складають вузьке коло понять, а типові після нього інформування про життя, справи, здоров'я, вираження радості при зустрічі, здивування при неочікуваній зустрічі тощо складають широке коло стереотипів) [267].

Зазначимо, що використання іноземними слухачами підготовчого відділення різних формул мовленнєвого етикету сприяє тому, що їх мовлення стає більш точним, виразним і емоційним. А це є необхідною умовою встановлення гармонійних взаєностосунків між людьми, оскільки у мовленнєвому етикеті передається соціальна інформація про того, хто говорить і його адресата; про те, знайомі вони чи ні; про стосунки рівності / нерівності за віком, службовим станом; загальні особистісні відносини (якщо вони знайомі); про те, в якій обстановці (офіційній / неофіційній) відбувається спілкування тощо.

За слушним узагальненням Ф. Брульової, організовуючи систему навчання мовленнєвого етикету, необхідно враховувати, що в житті мова завжди включається в діяльність спілкування, а отже, іноземний студент повинен знати, до кого, навіщо і за яких обставин він звертається і до якої мовної мети прагне [38]. Це свідчить про доцільність створення, як методичної основи, різних мовленнєвих ситуацій.

Загально визнаним є факт, що успішне оволодіння іноземною мовою (у нашому випадку українською (російською) як іноземною можливе лише в тому випадку, коли іноземний слухач підготовчого відділення активно володіє вміннями та навичками з усіх чотирьох видів діяльності – аудіювання, читання, говоріння і письма. У пояснювальній записці програми з української мови для студентів-іноземців підготовчих факультетів України зазначено, що комунікативна мета, яка є основною, досягається формуванням у студентів потрібних мовних і мовленнєвих умінь читання, аудіювання, усного та писемного мовлення [170]. Формування навичок і умінь за кожним видом мовленнєвої діяльності має певну специфіку, що враховує тісний взаємозв'язок усіх видів мовленнєвої діяльності. Так, дослідники (Л. Богиня, В. Владимірова та ін.) наголошують, що якісне формування навичок в одному з видів мовленнєвої діяльності тісно пов'язане зі сформованістю навичок в інших видах. Наприклад, навчання письма неможливо уявити без формування навичок читання й аудіювання [28].

Учені і методисти-практики (А. Акішина, О. Каган та ін.) однозначно стверджуючи, що важливою темою методики навчання іноземної мови є вчення про види мовленнєвої діяльності, наголошують, що кожний вид діяльності потребує розвитку особливих, необхідних саме для цього виду умінь. При цьому два види мовленнєвої діяльності пов'язані з усним мовленням, два – з письмовим. Це значить, що вони будуть відрізнятися один від одного набором слів, організацією тексту і синтаксичними конструкціями. До того ж два види мовлення є продуктивними (студенти самостійно конструюють своє мовлення і можуть обирати слова і фрази, які вони знають), два – репродуктивні (студент залежить від того, хто говорить (пише), і який буде користуватися своїм набором слів і фраз) [4].

Традиційно мовленнєву діяльність поділяють на активну й пасивну. Залежно від матеріальної форми реалізації активна мовленнєва діяльність поділяється на говоріння й писання, а пасивна – на слухання й читання. Зрозуміло, що терміни «активна – пасивна діяльність» належить розуміти

тільки в тому сенсі, хто є суб'єктом створюваного мовленнєвого «продукту», а хто його «споживачем» або реципієнтом [212].

Мовленнєва діяльність усіх видів – складний процес, у якому беруть участь особливі психологічні й мовленнєві механізми, їх вивчає теорія мовленнєвої діяльності [266, с. 6].

Ураховуючи вищезазначене, опишемо докладніше кожен із видів мовленнєвої діяльності (читання, письмо, говоріння, аудіювання), а також схарактеризуємо вимоги до кожного з них та навички й уміння, якими мають володіти іноземні слухачі в результаті досягнення певного рівня (В 1) володіння мовою і які необхідні для кожного виду мовленнєвої діяльності. Вимоги до рівнів володіння основними видами мовленнєвої діяльності, представлені в програмах з української і російської мов для студентів-іноземців підготовчих відділень (І середній рівень, В 1) [89; 170; 171].

Так, учені (А. Акішина, О. Каган, О. Кузіна, Л. Московкін, А. Щукін та ін.) мету навчання іноземних студентів читання як письмового репродуктивного виду мовленнєвої діяльності, в результаті якої вони отримують необхідну інформацію, емоції чи дізнаються авторську позицію, вбачають: у розкритті смислових зв'язків (розуміння) мовленнєвого твору, представленого в письмовому вигляді; формуванні навичок і вмінь, що дозволяють сприймати текст на мові, що вивчається, як джерела інформації [4; 270 та ін.]. Для іноземних слухачів підготовчого відділення це один із шляхів знайомства з країною, культурою, мова якої вивчається. Водночас читання може виступати і як засіб спілкування, оскільки завдяки йому іноземні слухачі отримують матеріал для формування навичок і вмінь у сфері інших видів мовленнєвої діяльності.

Загальні проблеми навчання іноземних слухачів підготовчого відділення читання текстів розглянуто в спеціальних роботах учених і методистів-практиків (Л. Журавльова, М. Зінов'єва, Е. Ісаєва, Т. Протасова, Н. Соболева, С. Фоломкіна та ін.), а також в оглядових працях з методики навчання української (російської) мови як іноземної (Т. Капітонова,

І. Карташова, І. Лисакова, Л. Московкін, В. Хімік, А. Щукін та ін.) [88; 103; 182; 208; 224; 258; 270 та ін.].

Зазначимо, що в програмах з української і російської мов для іноземних слухачів підготовчого відділення вказано, що в них на етапі довшівської підготовки мають бути сформовані вміння як читання з повним розумінням тексту, так і ознайомлювального читання (читання з охопленням загального змісту) (розуміти під час читання про себе загальний зміст тексту, його окремі факти, положення і зв'язки між ними) [170; 171]; читання із загальним охопленням змісту, навчального [89].

Учені (Т. Капітонова, Л. Московкін, С. Фоломкіна та ін.) наголошують, що під час ознайомлювального читання (читання без спеціальної настанови на подальше використання або відтворення отриманої інформації), іноземні читачі рідко перечитують фрагменти тексту: їх цікавить розгортання головної ідеї тексту, а не його деталі [103; 258 та ін.]. І хоча в результаті ті, хто читають, можуть не розуміти деяких несуттєвих фактів, що містяться в тексті, і не запам'ятовувати їх, але це не впливає на розуміння всього тексту. Саме тому цей вид читання іноді називають читанням із загальним охопленням змісту.

Основна мета читання з повним розумінням тексту (читання з настановою на наступне використання або відтворення отриманої інформації) – точно і повно зрозуміти інформацію, що міститься в тексті, критично її осмислити, співставити з уже наявними відомостями і запам'ятати [103]. Читання з повним розумінням тексту є одним із найважливіших видів діяльності іноземних слухачів, які отримують більшу частину навчальної інформації з письмових джерел, запам'ятовують цю інформацію, а потім використовують її.

У Загальноосвітньому стандарті I середнього рівня (B 1) володіння українською мовою як іноземною виділено такі вміння у сфері читання, які мають бути сформовані у випускників підготовчих відділень: використовувати різні стратегії читання відповідно до визначеної

комунікативної ситуації; визначати тему тексту, розуміти його основну ідею; розуміти її основну, і додаткову інформацію, що міститься в тексті, із достатньою повнотою, точністю і глибиною; інтерпретувати інформацію, викладену в тексті, висновки й оцінки автора [89].

Для перевірки цих умінь іноземним слухачам підготовчого відділення пропонуються тексти певного характеру, зокрема: адаптовані тексти описового й оповідного характеру країнознавчої тематики, адаптовані та спеціально відібрані неадаптовані тексти зі спеціальності (науково-популярні, наукові із загальноосвітніх навчальних дисциплін) [171, с. 35]; спеціально складені й адаптовані тексти описового й оповідного характеру; монологічного, діалогічного й діалого-монологічного характеру навчально-побутової й країнознавчої тематики; навчальні художні тексти (ступінь адаптації – переказ подій); тексти з навчальних дисциплін, що вивчаються, й неадаптовані газетні повідомлення; адаптовані й спеціально відібрані неадаптовані тексти зі спеціальності (науково-популярні й наукові) суспільно-політичного характеру [171, с. 82]. У стандарті з української мови як іноземної уточнено: тематика тексту має бути актуальною для соціально-культурної сфери спілкування; тип тексту – повідомлення, текст описового й розповідного характеру з елементами роздуму; автентичні тексти чи тексти з мінімальним рівнем адаптації на лексико-граматичному матеріалі, що відповідає цьому рівню.

Таким чином, для визначення рівня сформованості навичок і вмінь читання пропонуються тексти зі спеціальності, а також газетні повідомлення, художні тексти, тексти країнознавчого та суспільно-політичного характеру.

Обсяг текстів найточніше визначено в стандарті з української мови як іноземної (900-1000 слів) і кількість незнайомих слів у тексті може міститися до 5-7%; у програмі з української мови вказано, що обсяг тексту і час читання встановлюється залежно від характеру, настанови на глибину розуміння і характер відтворення – від 1 сторінки до 3-4 (тексти вміщують до 5% невідомих іноземним слухачам мовних одиниць); у програмі з російської

мови зазначено, що для визначення рівня сформованості навичок і вмінь читання передбачаються тексти обсягом 1-2 сторінки (тексти містять від 3% до 5% невивчених мовних одиниць). Важливо, що додатково в програмі з російської мови визначено час читання – 15-20 хвилин [89; 170; 171]. При цьому об'єктивними показниками задовільного рівня володіння навичками і вміннями читання є: повнота, глибина і точність розуміння; ступінь адекватності розуміння структурно-змістовної організації тексту; самостійність і обґрунтованість інтерпретації основного змісту тексту.

Проблеми навчання аудіювання докладно розкрито в дослідженнях Н. Гез, Н. Єлукіної, О. Мусницької, Г. Колосніциної, Т. Протасової, Н. Соболевої та ін., а також у спеціальних розділах з навчання аудіювання в оглядових роботах з методики викладання мови як іноземної (Н. Алексєєва, Н. Барабанова, Н. Власова, Т. Капітонова, І. Лисакова, Л. Московкін, А. Щукін та ін.) [48; 59; 82; 83; 103; 132; 209; 210; 224; 270 та ін.].

Погодимось з висновками дослідників (Л. Московкін, А. Щукін та ін.) про те, що аудіювання є активним мисленнєвим процесом, тому що спрямоване на сприйняття, впізнавання і розуміння кожного разу нових мовленнєвих повідомлень [270]. Це передбачає творче комбінування навичок й активне їх застосування відповідно до ситуації, що змінилася. Відповідно, аудіювання як діяльність засноване на вміннях та спирається на певні навички.

Вимоги до рівня володіння аудіюванням – усним репродуктивним видом мовленнєвої діяльності, в результаті якої отримують інформація від партнера чи дізнаються про його цільову настанову – наводяться насамперед у стандарті з української мови як іноземної. Зокрема, інокомунікант повинен уміти: сприймати на слух інформацію, що міститься в монологічному висловлюванні: тему, основну ідею, головну і додаткову інформацію кожної змістової частини повідомлення з достатньою повнотою, глибиною, точністю [89]. Це означає, що у випускників підготовчого відділення мають бути сформовані вміння зрозуміти на слух і основний зміст, і окремі факти, положення і зв'язки між ними в монологічному, діалогічному і діалого-

монологічному висловлюванні, що пропонуються вербально та зображувально-вербально.

Для перевірки цих умінь іноземних слухачів підготовчого відділення представляються тексти різного характеру і типу. У програмах з української і російської мов встановлено характер висловлювань, що сприймаються на слух, зокрема: текст-монолог пояснювального типу з елементами опису й оповідання зі спеціальності; адаптовані тексти-повідомлення країнознавчої тематики; навчальні художні тексти; тексти-радіопередачі [170]; спеціально складені й адаптовані описові та розповідні тексти монологічного, діалогічного і діалогу-монологічного характеру навчально-побутової та країнознавчої тематики; навчальні художні тексти; спеціально складені й адаптовані тексти із загальноосвітніх навчальних дисциплін (з урахуванням особливостей наукового стилю); діалогічні й діалогу-монологічні висловлювання навчально-побутового, країнознавчого і наукового характеру в діалозі, учасником якого є студент; тексти радіопередач і телепередач [171].

У тексті може вміщуватися до 3% невідомих іноземним слухачам мовних одиниць, які не заважають розумінню ідеї та основного змісту висловлювання і дають можливість встановити їх значення за визначеними опорами розуміння. Темп мовлення, залежно від характеру тексту і настанови на глибину розуміння, – 180-240 складів за хвилину [170; 171].

Для визначення рівня сформованості навичок і вмінь аудіювання пропонуються: тексти обсягом 1-1,5 сторінок, що представляються вербально чи зображувально-вербально, один раз чи, залежно від цільової настанови, два рази; навчальні лекції зі спеціальності пропонуються обсягом до 3 сторінок; обсяг тексту, що звучить по радіо чи у фонозапису – 0,5-1 сторінки. Об'єктивними показниками задовільного рівня володіння навичками та вміннями аудіювання є повнота, точність і глибина розуміння тексту [170; 171].

Зазначимо, що лише в стандарті з української мови як іноземної окремо представлено вимоги до аудіювання монологічного й діалогічного мовлення [89], які схарактеризовано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Вимоги до аудіювання монологічного й діалогічного мовлення

Характеристики	Аудіювання монологічного мовлення	Аудіювання діалогічного мовлення
Тематика тексту (діалогу)	актуальна для соціально-побутової та соціально-культурної сфер спілкування	
Тип тексту	повідомлення, розповідь, опис, а також тексти змішаного типу з елементами роздуму; тексти автентичні (мінімальний рівень адаптації)	діалог
Обсяг тексту (діалогу)	500-600 слів	не менший, ніж 10-12 розгорнутих реплік
Кількість незнайомих слів	до 3%	до 2%
Темп мовлення	210-230 складів на хвилину	210-230 складів на хвилину
Кількість представлень	1-2	1-2

Важливим видається зауваження, що в процесі навчання на підготовчому відділенні викладач сам пред'являє навчальні аудіотексти. Для іноземних слухачів це завжди найлегший варіант аудіювання: по-перше, вони звикають до голосу свого викладача; по-друге, вони бачать викладача і такі зорові опори як міміка, жести сприяють розумінню смислу аудіотексту. Водночас викладач стежить за реакцією своїх студентів і у разі необхідності може змінити темп мовлення, повторити певний смисловий фрагмент, тобто полегшити аудиторії слухове сприйняття тексту. Однак, зауважують учені

(Т. Капітонова, Л. Московкін та ін.), викладач повинен готувати студентів до різних умов аудіювання, тому необхідно включати в процес навчання аудіо-й відеозаписи, а також запрошувати для пред'явлення аудіотекстів інших викладачів [103]. Ступінь розуміння аудіотексту перевіряється: за допомогою переказу основних подій; відповідей на запитання, що стосуються смислових віхів аудіотексту; відповідей на запитання за основним його змістом [171]. Отже, ступінь розуміння тексту перевіряється відтворенням одержаної інформації.

Питанням навчання писемного мовлення присвячена низка спеціальних науково-практичних робіт (О. Бистроновська, Л. Верещагіна, Н. Персіанова, О. Максимова, А. Чистякова та ін.) та узагальнені праці з методики (Н. Алексєєва, Н. Барабанова, Н. Власова, І. Карташова, І. Лисакова, В. Хімік, А. Щукін та ін.) [40; 48; 97; 271; 182; 224 та ін.].

Писемне мовлення є результатом вираження думок за системою письма певної мови [167]. Загалом писемне мовлення вторинне по відношенню до усного, а це означає, що в основному воно слідує правилам усного мовлення, хоча має і свої особливості. Опишемо їх.

Так, писемне спілкування переважно: дистантне (тобто адресат читає написане, переважно, за відсутності адресанта); ініціативне (навіть якщо той, хто пише текст, відповідає, наприклад, комусь на лист, все-таки зміст його відповіді не зводиться до простої реакції на отриманий лист); по суті завжди монологічне; планомірне (у більшості випадків автор продумує план того, що він пише, хоча б у найзагальніших рисах, і часто має можливість змінити написане); розраховане на зорове, зазвичай відстрочене сприйняття, з можливістю повторного прочитання написаного [270]. Звідси випливає, що писемне мовлення повинно характеризуватися такими якостями: точність (за можливості однозначність), глибина, логічність, повнота, композиційна чіткість (за винятком художнього мовлення, яке може бути навмисно неточним).

Стандарт з української мови як іноземної висуває такі вимоги до володіння письмом як видом мовленнєвої діяльності: інокомунікант повинен уміти будувати письмове монологічне висловлювання продуктивного характеру на запропоновану тему відповідно до заданої комунікативної ситуації; будувати письмове монологічне висловлювання репродуктивно-продуктивного характеру на основі прочитаного тексту відповідно до запропонованої комунікативної ситуації (обсяг представленого студенту тексту: 600-700 слів; кількість незнайомих слів у представленому тексті – до 5%; тип представленого тексту: розповідь, опис, повідомлення, а також тексти змішаного типу з елементами роздуму; тексти автентичні (мінімальний рівень адаптації). Тематика тексту актуальна для соціально-побутової та соціально-культурної сфери спілкування. Письмові тексти повинні бути оформлені відповідно до норм української літературної мови. Тексти продуктивного характеру повинні містити не менше, ніж 20 речень [89].

Крім того, низка вимог сформованості вмінь письма конкретизована у програмах з української і російської мов: уміння письмово відтворити основний зміст прочитаного тексту з опорою на план; побудувати власне письмове висловлювання з вивченої теми; записати (законспектувати) зміст навчальної лекції зі спеціальності або з курсу «Країнознавство», яка сприймається на слух; скласти простий і складний плани, а також стислий і докладний конспект тексту зі спеціальності чи з курсу «Країнознавство»; укласти підготовлене письмове висловлювання на вивчену тему, аналіз прочитаного (прослуханого), оцінку, висновки [170; 171].

Таким чином, у сфері писемного мовлення іноземні слухачі підготовчого відділення мають навчитися писати твори на теми соціально-культурної сфери спілкування; писати перекази тексту соціально-культурної й навчально-наукової тематики; складати плани і конспекти прочитаних і прослуханих текстів навчально-наукової тематики.

Говоріння як вид мовленнєвої діяльності, за допомогою якого здійснюється усна форма спілкування, спрямоване на встановлення контакту і взаєморозуміння з іншими людьми, вплив на їхні знання й уміння, на виконання функції доказу, переконання, на вираження емоційного ставлення до повідомлення, що передається [270]. Наголосимо, що усне мовлення протікає в таких умовах, які впливають на його характер. Це так звані позамовні умови: ситуація спілкування, тема розмови, міміка і жести того, хто говорить, стосунки між комунікантами, рівень їхнього інтелектуального розвитку тощо. Під впливом таких позамовних чинників, констатують дослідники (О. Кузіна, Л. Московкін, А. Щукін та ін.), той, хто говорить, по-різному використовує мовні засоби, які є в його розпорядженні [270]. Завдяки цьому усне мовлення набуває особливостей, що відрізняють його від писемного мовлення.

Традиційно говоріння поділяється на говоріння в діалогічній (діалогічне мовлення) і монологічній формах (монологічне мовлення).

Учені (А. Акішина, І. Бім, О. Каган, Л. Московкін, А. Щукін та ін.) констатують, що діалогічне мовлення є процесом безпосереднього спілкування, який характеризується репліками, що по черзі змінюють і породжують одна одну, двох і більше осіб [4; 26; 270 та ін.]. До складу реплік може входити від одного нерозчленованого речення – слова у функції речення (мінімальна ступінь розгортання репліки) – до монологічного висловлювання. Продуктами цієї форми мовленнєвого висловлювання є діалог різного ступеня розгортання, полілог – групове обговорення проблеми, дискусія і вільна бесіда двох і більше осіб. Уміння вести бесіду виступає як показник вищого рівня навченості діалогічного мовлення [26].

Монологічне мовлення – це мовлення однієї особи, яка виражає в більш-менш розгорнутій формі свої думки, наміри, оцінку подій тощо. Монологічне мовлення характеризується більшою довільністю, послідовністю, ніж діалогічне [26].

Водночас наголосимо, що розмежування діалогічного і монологічного мовлення умовне. Монологічне мовлення також передбачає здебільшого наявність слухача (або слухачів) і тим самим ніби включене до діалогічного мовлення, у спілкування, яке за своєю природою є діалогічним.

У стандарті з української мови як іноземної та програмах з української і російської мов визначено вміння випускника підготовчого відділення у сфері діалогічного й монологічного мовлення (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Уміння випускника (іноземного громадянина) підготовчого факультету
у сфері діалогічного й монологічного мовлення**

Загальноосвітній стандарт з української мови як іноземної	Програма дисципліни «Російська мова» для студентів-іноземців підготовчих факультетів вищих навчальних закладів України	Програма з української мови для студентів-іноземців підготовчих факультетів України
<i>Монологічне мовлення</i>		
<p>1) самостійно продукувати зв'язні, логічні висловлювання відповідно до запропонованої теми і комунікативної ситуації;</p> <p>2) будувати монологічні висловлювання репродуктивного типу на основі прослуханого чи прочитаного тексту різної формально-змістової структури і комунікативної спрямованості;</p> <p>3) передавати зміст, основну ідею прочитаного чи прослуханого тексту і висловлювати власне ставлення до фактів, подій, викладених у тексті, дійових осіб та їхніх вчинків.</p>	<p>1) уміння передати зміст прочитаного або прослуханого тексту;</p> <p>2) скласти власне висловлювання, яке вміщує аналіз прочитаного або прослуханого, оцінку, висновки;</p> <p>3) скласти висловлювання за вивченими темами.</p>	

<i>Діалогічне мовлення</i>	
<p>1) розуміти зміст повідомлень співрозмовника, визначати його комунікативні наміри в певних ситуаціях;</p> <p>2) адекватно реагувати на репліки співрозмовника;</p> <p>3) ініціювати діалог, висловлювати свій комунікативний намір у мовленнєвих ситуаціях, актуальних для цього рівня володіння мовою.</p>	<p>1) уміння брати участь у діалозі на навчально-побутову, країнознавчу й наукову теми, використовуючи різні типи діалогів: діалог-розпит, діалог обмін думками, враженнями, діалог-бесіда.</p>

Суттєвим уточненням, на нашу думку, є те, що у програмі з російської мови чітко визначено об'єктивні показники задовільного рівня володіння навичками і вмінням монологічного (а) при переказі: відповідність та повнота інформації, що передається, змісту тексту, логічність і зв'язність викладу, відповідність мовній нормі, темп мовлення; б) при побудові власного висловлювання з теми або на основі зображувального матеріалу: повнота розкриття теми, чіткість, зв'язність і логічність викладу, ступінь свободи володіння мовним матеріалом, відповідність мовній нормі, темп мовлення; в) при відтворенні тексту зі спеціальності і тексту публіцистичного стилю: відповідність основному змісту тексту, повнота відтворення, зв'язність і логічність викладу, відповідність мовній нормі, темпу мовлення; г) при інтерпретації художніх текстів: формулювання ідеї тексту, вираження власного ставлення до діючих осіб, подій, логічність викладу, відповідність системі і нормі мови, темп мовлення) і діалогічного мовлення (відповідність мовленнєвої поведінки студента заданій ситуації; досягнення мети діалогу; наявність логічної зв'язності діалогу; ступінь розуміння співбесідника; відсутність комунікативно значущих помилок мовного характеру; темп мовлення) [171]. Натомість у програмі з української

мови представлені лише показники задовільного рівня володіння навичками й уміннями монологічного мовлення.

До того ж найповніше різні характеристики монологічного й діалогічного мовлення, яким мають оволодіти іноземні слухачі підготовчого відділення, представлено в стандарті з української мови як іноземної. Зокрема, монологічне мовлення: 1) обсяг представленого тексту: 600-700 слів; 2) кількість незнайомих слів у представленому тексті – до 3%; 3) тип представленого тексту: розповідь, опис, повідомлення, а також тексти змішаного типу з елементами роздуму. Тексти автентичні (мінімальний рівень адаптації); 4) обсяг продюкованого тексту: не менший, ніж 20 фраз. Діалогічне мовлення. Тип діалогу: діалог-розпитування, діалог-повідомлення, діалог-спонукання. Висловлювання інокомунікантів повинні бути оформлені відповідно до норм сучасної української літературної мови, з урахуванням загальноприйнятих і соціально зумовлених норм мовного етикету [89].

Звернемося до особливостей діалогічного мовлення, які узагальнені А. Акішиною, О. Каган, Т. Капітоною, Л. Московкіним, А. Щукіним [4; 103; 270]. Так, особливістю діалогу є те, що він створюється не однією людиною, а двома, а це означає, що його не можна спочатку повністю запрограмувати. Навіть, якщо один із комунікантів заздалегідь готується до діалогу, складає план розпитування, продумує, з чого він почне діалог і як буде відповідати на можливі запитання співрозмовника, під впливом співрозмовника він, зазвичай, значно відходить від початково розробленого плану: комуніканти часто змінюють тему розмови, використовують різні тактики спілкування. Отже, однією з ознак діалогічного мовлення є спонтанність, оскільки зміст розмови, її структура залежать від реплік співрозмовника. Іншу особливість діалогічного мовлення визначають єдина ситуація, контакт співрозмовників, широке використання невербальних елементів, що сприяють виникненню здогадки. Здатність діалогічного висловлювання зумовлює використання різного роду кліше й розмовних

формул, а також нечіткість оформлення фраз. У діалозі нерідкими є неочікувані переходи від одного питання, теми до інших, повернення до щойно сказаного.

Першоелементами діалогу є репліки різної протяжності: від одного до кількох речень. З'єднання реплік, що характеризуються структурною, інтонаційною і смисловою завершеністю є діалогічною єдністю. Діалогічна єдність як типовий фрагмент діалогу (мовленнєвий зразок) є основною одиницею навчання діалогічного мовлення на підготовчому факультеті. Найпоширенішими видами діалогічних єдностей є: запитання – повідомлення, запитання – контрпитання, спонукання – повідомлення, повідомлення – повідомлення, повідомлення – репліка-підхоплення, що продовжує чи доповнює думку.

Натомість монолог є тривалим висловлюванням однієї особи, звернене до слухача (слухачів). Монологічне мовлення відрізняється від діалогічного більшою розгорнутістю, підготовленістю, більш ретельним відбором мовних засобів, складнішим синтаксисом. Монологічний текст слугує засобом передання різних мовних інтенцій: той, хто говорить, повідомляє якісь факти чи розповідає про серію якихось подій, описує кількісні та якісні ознаки об'єкта, чи намагається переконати співрозмовника у своїй правоті.

Зазначимо, що питання навчання діалогічного мовлення в процесі вивчення іноземних мов представлено в роботах І. Зимньої, Д. Ізаренкова, К. Мотіної, Є. Пассова, Т. Протасова, Е. Сосенко, Н. Формановської та ін., в оглядових працях з методики (Н. Алексєєва, Н. Барабанова, Н. Власова, І. Лисакова, А. Щукін та ін.) [48; 94; 99; 191; 211; 239; 267 та ін.]. Навчання монологічного мовлення – Н. Метс, О. Митрофанової, Т. Одинцової та ін., в оглядових працях з методики (І. Карташова, І. Лисакова, В. Хімік, А. Щукін та ін.) [164; 182 та ін.].

Таким чином, у період навчання на підготовчому відділенні, підсумовують дослідники (Н. Куйда, Г. Манаєва, І. Новікова та ін.), іноземні слухачі набувають певних навичок слухання, говоріння, читання і письма,

опановують мінімум граматики і лексики, який дозволяє їм спілкуватися в різних ситуаціях [141]. Водночас цей мінімум повинен адекватно відобразити систему української (російської) мови.

Наголосимо, що ознайомлення з правилами мовленнєвої поведінки започатковується вже на етапі довшівського навчання іноземних слухачів, коли вводяться найбільш уживані мовленнєві формули включення контакту комунікантів. Водночас етикетні засоби мови тісно пов'язані з певними комунікативними ситуаціями, які вчені (Є. Верещагін, В. Костомаров) поділяють на два типи – стандартні (стабільні) і варіабельні (змінні). Ураховуючи, що у варіабельних ситуаціях параметри бесіди можуть змінюватися, а у стандартних ситуаціях спілкування поведінка людини строго регламентується, вона схожа на сценарій з жорстко регламентованими діями і словами [46], зазначимо, що етикетні ситуації, безсумнівно, належать до стандартного типу. Ситуативність – найважливіша риса мовленнєвого етикету [246]. Отже, вибір етикетних форм, комунікативної поведінки іноземних слухачів повинні змінюватися зі зміною комунікативної ситуації, складу комунікантів, зі зміною мети і проблематики спілкування та іншими ситуативними змінами у спілкуванні.

Вивчення положень чинних документів [89; 170; 171; 206; 284], аналітична робота, проведена на базі вітчизняного і зарубіжного наукових фондів [4; 11; 140; 177; 184; 248; 268 та ін.], а також урахування навичок і вмінь у кожному виді мовленнєвої діяльності, що мають бути сформовані в іноземних слухачів на кінець навчання на підготовчому відділенні, дозволили виявити критерії і показники сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (табл. 2.3). Такий вибір зумовлений специфікою здобуття мовної освіти іноземцями у вищих навчальних закладах України на етапі довшівської підготовки – по завершенню навчання іноземні слухачі підготовчого відділення повинні досягти, за міжнародною шкалою, В 1 рівня володіння іноземною мовою.

**Критерії і показники сформованості мовленнєвого етикету в
іноземних слухачів підготовчого відділення**

Критерії	Показники
Лексико-граматичний	<ul style="list-style-type: none"> – знання загальноприйнятих етикетних формул, що мають статус загальноновизнаних в україномовному (російськомовному) середовищі; – дотримання орфографічних, лексичних і граматичних норм у стандартних етикетних ситуаціях;
Мовленнєво-діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> – читання – вміння виокремлювати під час читання текстів етикетні формули, розуміти їх значення та добирати синоніми; аналізувати доречність і доцільність використання літературними героями етикетних формул відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі; – аудіювання – вміння виокремлювати етикетні формули в умовах опосередкованого сприймання повідомлення, розуміти їх значення; співвідносити вжиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями; – письмо – вміння правильно використовувати лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні одиниці в побудові етикетних формул на письмі, враховуючи соціокультурну специфіку мовленнєвої ситуації; – говоріння – вміння застосовувати етикетні формули в моделюванні комунікативних ситуацій, враховуючи соціокультурний рівень їхніх учасників; самостійно й правильно застосовувати етикетні формули при складанні діалогів різного типу відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування, використовуючи репліки для стимулювання, підтримання діалогу; правильно й доречно використовувати етикетні формули, здійснюючи спілкування українською (російською) мовою у формі монологу;
Соціокультурний	<ul style="list-style-type: none"> - знання основних норм культури мовленнєвої поведінки в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному (російськомовному) середовищі, зокрема: «Звернення», «Знайомство», «Вітання», «Прощання», «Привітання», «Побажання», «Подяка», «Вибачення», «Прохання», «Запрошення», «Співчуття», «Комплімент», «Телефонування», «Листування».

Іноземний слухач на цьому рівні може: розуміти основний зміст чіткого нормативного мовлення на теми, близькі і часто вживані під час навчання, дозвілля, у побуті тощо; вирішувати більшість проблем під час перебування в країні, мова якої вивчається; просто і зв'язно висловлюватися на знайомі теми або теми особистих інтересів; описувати досвід, події, сподівання, мрії тощо. Саме досягнення цього рівня володіння українською (російською) мовою як іноземною дозволяє іноземному слухачеві продовжувати навчання в університеті. Якщо його мова буде збагачена загально визнаними мовленнєвими етикетними формулами, а мовленнєва поведінка – відповідати вимогам україномовного культурного середовища, то можна стверджувати, що він буде здатний і до вияву соціокультурної неупередженості при вирішенні конфлікту інтересів в інокультурному середовищі, яким для іноземного слухача є українське суспільство.

Отже, критеріями визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення виступили: лексико-граматичний, мовленнєво-діяльнісний і соціокультурний.

Показниками лексико-граматичного критерію стали: знання загальноприйнятих етикетних формул, що мають статус загально визнаних в україномовному (російськомовному) середовищі; дотримання орфографічних, лексичних і граматичних норм у стандартних етикетних ситуаціях.

До показників мовленнєво-діялісного критерію віднесено: читання (вміння виокремлювати під час читання текстів етикетні формули, розуміти їх значення та добирати синоніми; аналізувати доречність і доцільність використання літературними героями етикетних формул відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі); аудіювання (вміння виокремлювати етикетні формули в умовах опосередкованого сприймання повідомлення, розуміти їх значення; співвідносити вжиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями); письмо (вміння правильно використовувати лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні одиниці в побудові етикетних формул

на письмі, враховуючи соціокультурну специфіку мовленнєвої ситуації); говоріння (вміння застосовувати етикетні формули в моделюванні комунікативних ситуацій, враховуючи соціокультурний рівень їхніх учасників; самостійно й правильно застосовувати етикетні формули при складанні діалогів різного типу відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування, використовуючи репліки для стимулювання, підтримання діалогу; правильно й доречно використовувати етикетні формули, здійснюючи спілкування українською (російською) мовою у формі монологу).

Показниками соціокультурного критерію було обрано: знання основних норм культури мовленнєвої поведінки в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному (російськомовному) середовищі, зокрема: «Звернення», «Знайомство», «Вітання», «Прощання», «Привітання», «Побажання», «Подяка», «Вибачення», «Прохання», «Запрошення», «Співчуття», «Комплімент», «Телефонування», «Листування».

Зазначимо, що крім виявлення критеріїв і показників, важливим було зробити правильний вибір інструментів визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення. У цьому контексті варто акцентувати на існуванні потужної, науково обґрунтованої концепції тестування, спрямованого на визначення рівнів володіння іноземною мовою. Так, до Асоціації лінгвістичних тесторів Європи (ALTE), що в цей час здійснює єдиний контроль за проведенням сертифікаційних екзаменів з іноземних мов, входить 19 національних систем тестування (University of Cambridge Local Examinations Syndicate – Великобританія, Alliance Francaise – Франція, Goethe-Institut – Німеччина і т. ін.). Докладно було вивчено й вітчизняний досвід розробки системи тестування іноземців для визначення рівня володіння українською (російською) мовою як іноземною, зокрема, зразки типових тестів різного рівня – з української мови як іноземної, запропонованих розробниками Загальноосвітніх стандартів з української мови як іноземної (рівні: А 1, А 2;

В 1, В 2; С 1) [89]; а також – з української та російської мов як іноземних, розроблених групою авторів (Н. Черненко, М. Грудок-Костюшко, О. Сакалюк, М. Торган, І. Фоміна) [254].

Ураховуючи те, що в межах дослідження необхідним було розробити тестове завдання з визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення відповідно до сучасних стандартів, деталізуємо опис розробки зазначеного тесту, повний зміст якого подано в додатку Г.

Так, тест, за яким визначалися рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення був розроблений з урахуванням специфіки прийнятих в Європі основних національних систем тестування з іноземної мови, Російської державної системи тестування громадян зарубіжних країн з російської мови, яка повністю узгоджується з європейськими національними системами тестування, і вітчизняного досвіду розробки системи тестування іноземців для визначення рівня володіння українською / російською мовами як іноземними.

У цьому контексті, важливим, на нашу думку, видається зауваження Т. Балихіної про перенесення акценту в критеріально-орієнтованих тестах, що використовуються для визначення рівня володіння іноземною мовою, на змістовний підхід [11]. Вони дозволяють порівняти вміння, навички і знання тих, хто вивчає нерідну мову, з вимогами, закладеними в державних стандартах. При цьому є можливість визначити верхню, середню і нижню межу комунікативно-мовленнєвої компетенції кожного тестованого як усередині певного рівня (це критерій – показник навчальних досягнень), так і за рівнями (критерій, що діагностує підготовленість тестованого до виконання майбутніх розділів навчальної програми, до сприйняття і засвоєння нового матеріалу).

Слід зазначити, що критеріально-орієнтовані тести дають можливість диференціювати також індивідуальні відмінності учасників тестування і дозволяють пов'язати цей (орієнтований на критерії стандарту) підхід з

нормативною інтерпретацією навчальних досягнень і реальних можливостей тестованих. Це, у свою чергу, не суперечить теорії і практиці стандартизованих педагогічних вимірювань.

Ураховуючи думку дослідників (І. Яременко та ін.), що розробку мовних тестів потрібно починати насамперед з його опису або специфікації; специфікація є першим і важливим етапом розробки мовного тесту [280], – після визначення цілей тестування і їх конкретизації було розроблено специфікацію тесту, тобто його план.

Перший етап створення специфікації тесту полягав в оцінці ситуації, тобто важливо було оцінити необхідність і основний зміст тесту в контексті різних аспектів (відповідність тесту його меті й рівню тих, хто буде тестуватися, можливості використання тесту). Тому при написанні специфікації було взято до уваги як формальні (визначення реальних ситуацій, у яких іноземні слухачі підготовчого відділення будуть використовувати мовні знання (зокрема знання мовленнєвого етикету); рівень володіння мовою, необхідний для цих ситуацій (B 1); реальні комунікативні дії, які будуть відображені в тесті; інформація про тест, що повинна додаватися до нього при його використанні), так і змістовно-практичні аспекти (розробка відповідних форматів завдань тесту, що відповідають його меті і призначенню; тривалість тесту і кількість завдань; відповідність тесту навчальному матеріалу та програмі; необхідний рівень складності).

Отже, керуючись рекомендаціями дослідників (Е. Гуцало, Л. Коваленко та ін.) щодо включення до таблиці специфікації певних елементів, зокрема: переліку форм тестових завдань; кількості завдань кожної форми в одному варіанті тесту; видів вимірюваних інтелектуальних умінь; кодифікатора вибраних тематичних розділів змісту предмета; кількості завдань у кожному розділі тесту; рівня складності завдань і їх розподілу за розділами змісту та формою завдань тощо [72, с. 11; 136, с. 116 та ін.], для отримання першої ознайомчої інформації про тест, за яким визначалися рівні сформованості

мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, було розроблено коротку специфікацію.

Щодо змісту контрольних-вимірювальних завдань зазначимо, що його проектування здійснювалося на основі матеріалу, опрацювання якого передбачено навчальними програмами з української і російської мов для студентів-іноземців підготовчих факультетів України та відповідними підручниками. Водночас компонування змісту завдань тесту відбувалося за науково-методичними джерелами (підручникам, посібникам) з досліджуваної проблеми, автори яких (А. Акішина, О. Аматыєва, Г. Битенська, А. Богуш, І. Лисакова, С. Львова, А. Максимова, В. Ніссен, І. Риданова, О. Стрельчук, Н. Формановська та ін.) зробили значний внесок як у розвиток мовленнєвого етикету, так і формування його в іноземних студентів [1; 3; 5; 29; 143; 153; 156; 163; 178; 226; 247; 268 та ін.]. Отже, зміст розроблених завдань було співвіднесено з тим навчальним матеріалом, який надається іноземцям під час мовних занять. Наголосимо, що складені та підібрані завдання реально наближені до предмета, з якого вимірювався рівень знань (мовленнєвий етикет), і мають конкретний зміст. Критеріями вибору виду завдання виступили: зрозумілість; попередження випадкового вгадування; компактність (стислість); точність (чіткість); інформативність; предметність.

Під час формулювання дистракторів (неправильні, але найбільш правдоподібні варіанти відповідей завдань з вибором однієї або кількох правильних відповідей) були використані такі прийоми: 1) використання правильних тверджень, які, однак, правильно не відповідають на запитання в основі; 2) використання знайомих виразів і фраз (оскільки їх часто використовують, такі відповіді можуть бути привабливими для студентів, які мають поверхові знання з предмета) [136, с. 22]. Таким чином, неправильні відповіді (дистрактори) до тестових завдань – правдоподібні, мають реальне відношення до предмета, що вивчається; варіанти відповідей на кожне завдання виключають можливості простого здогаду чи відкидання свідомо

невідповідної відповіді; правильна відповідь у завданнях подана так, що у тесті не спостерігалось певної закономірності.

Відомо, що процес навчання іноземної мови, на відміну від навчання інших предметів, характеризується зміщенням акцентів з формування знань на розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь. Цілі і завдання, висунуті лінгводидактикою і закладені в держстандартах, програмах, вимагають створення нової системи оцінювання, що відповідає завданням навчання і педагогічних вимірювань. Стандартизоване тестування з використанням лише вибіркового методу (тести множинного вибору) не може забезпечити прямого виміру ні комунікативних, ні інтелектуальних умінь тих, хто оволодіває іноземною мовою. Для визначення рівня комунікативно-мовленнєвої компетентності іноземних громадян, які вивчають мову як іноземну, все частіше застосовуються тести з вільно конструйованою відповіддю. Однак при використанні такого типу завдань у викладачів, які здійснюють тестування, виникають проблеми з оцінкою результатів, оскільки виконання завдань з вільно конструйованою відповіддю вимагає від того, хто виконує тест, різних умінь і знань. На оцінку результатів впливають і повнота відповіді, її обсяг представленої інформації, і зовнішнє оформлення відповіді (логічність, зв'язність), і відповідність мовного продукту лексико-граматичним, фонетико-інтонаційним, стилістичним нормам мови.

Сучасні вчені (Т. Балихіна, І. Зимняя, В. Коккота та ін.) здебільшого сходяться на думці, що вимірювання комунікативно-мовленнєвої компетентності через тести відкритої форми, тобто з вільно конструйованими відповідями, ускладнено ще й тому, що комунікативно-мовленнєва компетентність є складною і багатовимірною здатністю особистості. Це здатність здійснювати мовленнєву діяльність, реалізуючи комунікативно-мовленнєву поведінку на основі фонологічних, лексико-граматичних, соціолінгвістичних і країнознавчих знань і навичок та за допомогою умінь, пов'язаних з дискурсивною, іллокутивною і стратегічною компетенцією, у

відповідності з різними завданнями і ситуаціями спілкування [11; 95; 130 та ін.].

При виконанні завдань з вільно конструйованою відповіддю можливі ситуації, коли «продукт» того, хто виконує тест, відрізняється від планованого еталону. Результати перевірки можуть бути складно вимірними, допускати елементи суб'єктивності в оцінці, що зменшує технологічність тесту і тестування. Усуненню таких недоліків сприяє чітко розроблений перелік об'єктів тестування та критеріїв оцінок. Так, спільними показниками при реалізації актів комунікації є: 1) їх результативність (чи виконано комунікативну задачу, чи досягнуто комунікативного наміру); 2) комунікативна значущість (релевантність) і цінність (новизна, глибина думок) мовленнєвих актів; 3) економічність (економно досягнуті цілі). Спільними показниками для компонентів комунікативної компетентності є: 1) прийнятність форми та змісту (лінгвістичний, соціолінгвістичний, країнознавчий компоненти комунікативної компетентності) і 2) доречність для цієї ситуації спілкування (стратегічний, дискурсивний та іллокутивний компоненти комунікативної компетентності) [11].

У тесті, за яким визначалися рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, було запропоновано тестові завдання або у відкритій формі – тести з вільно конструйованою відповіддю (іноземні слухачі самі складали відповідь відповідно до завдання), або в закритій формі – тести множинного вибору (іноземні слухачі обирали правильну відповідь із запропонованих варіантів). Усі завдання відповідають навчальним цілям, орієнтовано на оцінювання різних рівнів інтегрованих знань і вмінь, є доступними; сформульовані коротко, чітко, коректно й однозначно.

Структура тесту, за яким визначалися рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, представлена такими субтестами: 1) «Лексика. Граматика», 2) «Читання», 3) «Аудіювання», 4) «Письмо», 5) «Говоріння». Субтести містять тестові

завдання, всі елементи яких розташовано на визначених місцях, фіксованих у межах обраної форми. Для кожного субтесту представлено блок основної інформації, що включає його назву («Лексика. Граматика», «Читання», «Аудіювання», «Письмо», «Говоріння»); час, відведений на виконання субтесту; загальні рекомендації щодо роботи із субтестестом та іншу необхідну інформацію.

До всього тесту і субтестів як його складових частин було розроблено чіткі інструкції, адекватні формі та змісту завдань. Короткі стандартні інструкції містяться перед завданням або групою завдань і за шрифтовим оформленням відрізняються від змістовної основи завдання та відповідей до нього. Інструкції сформульовані коротко у формі простих речень без уточнень. Оскільки тест включає завдання різних форм, то перед кожною зміною форми завдання була подана нова інструкція.

Кожне тестове завдання як складова частина субтесту несе своє смислове навантаження. Завдання кожного типу (однієї форми) розміщуються разом, об'єднавши в одну групу (це дає можливість кожному тестованому пристосуватися до даного типу завдань і, до того ж, для групи таких завдань можна використовувати одну інструкцію). Кожне завдання відділене одне від одного (за допомогою вільного простору).

Фахівці-теоретики і практики з тестології звертають увагу на шрифтове оформлення завдань, яке має бути таким, щоб суть завдання розумілася з одного погляду. Зважаючи на це та для полегшення візуального розрізнення частин завдання, формат шрифту основної частини завдання у тесті відмінний від шрифту відповідей. Особливо важлива інформація позначена іншим шрифтом. Завдання тесту, згруповані в субтести, представлені окремими блоками, а правильні відповіді відзначаються на окремих бланках. Кожна частина тесту (субтести) починаються з нової сторінки. Варіанти відповідей розташовуються у стовпчик. Для виконання завдань з вільно конструйованою відповіддю виділяється місце для записів.

Ураховуючи, що досягнення іноземцями рівнів володіння мовою А 1, А 2, В 1 забезпечується на підготовчому факультеті (відділенні) згідно з навчальним планом підготовчого факультету для іноземних громадян [170; 171], розроблений тест, за яким визначалися рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, за кількістю тестових завдань та тривалістю тестування відповідає типовим тестам рівня В 1. Досягнення цього рівня володіння українською / російською мовами дозволяє інокомунікантові задовольнити основні комунікативні потреби при спілкуванні з носіями мови в соціально-побутовій і соціально-культурній сферах. Цей рівень забезпечує необхідну базу для успішної комунікації в умовах мовного середовища.

До того ж, зважаючи на вимоги до тесту, узагальнені Е. Гуцало [72], можемо констатувати, що для тестового завдання, за яким визначалися рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, характерні: 1) повнота та зваженість, оскільки в ньому представлені всі аспекти тем відповідної проблеми (мовленнєвого етикету) без перекосів у бік тієї чи тієї теми та повторів тестових завдань; 2) проаналізовано зміст завдань з позиції рівності представленості в тесті різних навчальних тем, понять тощо; 3) завдання не містять чинників, що перешкоджають виконати його правильно.

Акцентуємо увагу на ключових характеристиках розроблених субтестів.

Субтест «Лексика. Граматика» передбачав оцінювання знань загальноприйнятих етикетних формул, що мають статус загальновизнаних в україномовному (російськомовному) середовищі; дотримання орфографічних, лексичних і граматичних норм у стандартних етикетних ситуаціях. Субтестом «Лексика. Граматика» передбачено 5 завдань різного типу (20 позицій), після ознайомлення з якими та пропозиціями / текстами іноземні слухачі підготовчого відділення обирали правильний варіант відповіді, позначаючи його в контрольному листі.

Розроблений субтест «Читання» передбачав оцінювання вмінь іноземних слухачів виокремлювати етикетні формули в текстах (під час їх читання), розуміти їх значення та добирати синоніми, а також умінь аналізувати доречність і доцільність використання літературними героями етикетних формул відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі. Субтест «Читання» складався із текстів і завдань до них. Так, іноземним слухачам потрібно було ознайомитися з ситуацією (1-2) та визначити, що необхідно дізнатися з тексту. Після прочитання тексту і варіантів відповідей необхідно було вибрати правильний, на думку респондента, варіант і відзначити його в контрольному листі. Після ознайомлення із ситуацією 3 та прочитання текстів – заповнити таблиці, які були представлені в контрольному листі.

За субтестом «Аудіювання» оцінювалися вміння виокремлювати етикетні формули в умовах опосередкованого сприймання повідомлення, розуміти їх значення та вміння співвідносити вжиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями. Для субтесту «Аудіювання» було дібрано тексти (діалоги й монологи) до 4 ситуацій, після прослуховування яких іноземні слухачі виконували завдання, обираючи правильний, на їхню думку, варіант відповіді й відзначали його в контрольному листі.

Уміння правильно використовувати лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні одиниці в побудові етикетних формул на письмі, враховуючи соціокультурну специфіку мовленнєвої ситуації оцінювалися за результатами аналізу субтесту «Письмо», який складався з чотирьох завдань. Іноземним слухачам підготовчого відділення необхідно було написати особистого листа відповідно до запропонованої ситуації і програми, написати повідомлення на Інтернет-сайт, підготувати текст для вітальної листівки та написати рекомендації про правила мовленнєвого етикету країни, де вони навчаються.

Субтест «Говоріння» дозволив визначити вміння іноземних слухачів: застосовувати етикетні формули в моделюванні комунікативних ситуацій, враховуючи соціокультурний рівень їхніх учасників; самостійно й правильно

застосовувати етикетні формули при складанні діалогів різного типу відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування, використовуючи репліки для стимулювання, підтримання діалогу; правильно й доречно використовувати етикетні формули, здійснюючи спілкування українською (російською) мовою у формі монологу. Субтест складався з трьох частин (вирішення практичного завдання, бесіди і пояснення).

Щодо тривалості всього тестування (виконання тесту), то воно проводилося протягом двох днів: першого дня виконувалися субтести «Грамматика. Лексика», «Читання», «Письмо», другого дня – «Аудіювання», «Говоріння»; тривалість визначалася з урахуванням часового інтервалу, який відводився на окремі субтести.

Процедура тестування передбачала чітку послідовність дій того, хто тестує, і того, кого тестують, дотримання часових обмежень та інших процедурних питань. Зазначимо, що визначення часу, який відводиться на виконання тесту, вимагає дотримання певних правил, зокрема: необхідність продумування тривалості тестування відповідно до кількості тестових завдань; обсяг завдання розраховується так, щоб студент міг його виконати за відведений проміжок часу. Для правильного розрахунку часу тестування враховують обсяг та складність тесту [72]. Так, часовий інтервал, який відводився на виконання субтестів та усього тесту, відповідає часу виконання відповідних субтестів рівня В 1: «Лексика. Грамматика» – 45 хв., «Читання» – 50 хв., «Письмо» – 60 хв. (у перший день тестування відведений час становив 1 год. 35 хв.), «Аудіювання» – 35 хв., «Говоріння» – 60 хв. (у другий день тестування – 1 год. 35 хв.). Тривалість усього тестування – 3 год. 10 хв.) [13; 254].

Наголосимо, що критерії чітко визначають найважливіші параметри виконання завдань. Головними критеріями оцінювання якості знань при виконанні завдань відкритої форми відповіді виступили: повнота, глибина, усвідомленість, конкретність, узагальненість, системність, ступінь суттєвості, ступінь інтеріоризованості. Враховано, що на оцінювання результатів

завдань відкритої форми впливав рівень грамотності іноземного слухача підготовчого відділення. Для тестів множинного вибору було окремо прописано ключі – номери запитань і правильні варіанти відповідей. Кожен збіг з ключем додавав опитуваному один бал.

В інструкціях до процедури тестування (кожного субтесту) були вказані: послідовність проведення тестування, його тривалість, можливість користуватися додатковими матеріалами тощо. Перед початком тестуванням було оголошено правила поведінки під час тестування та технологію роботи з тестом. Тестові завдання були заздалегідь віддруковані і роздані кожному іноземному слухачеві на листах паперу. Іноземні слухачі відповідали згідно з інструкцією – безпосередньо на листах паперу в місцях, спеціально передбачених для відповідей (бланках).

Розробку тестового завдання неможливо відокремлювати від математичної обробки результатів тестування. Фахівці з розробки типових тестів з української / російської мов як іноземних (Т. Балихіна, М. Грудок-Костюшко, О. Сакалюк, М. Торган, І. Фоміна, С. Хаджирадева, Н. Черненко та ін.) наголошують, що одним із головних критеріїв оцінки відповіді іноземних студентів є успішність вирішення ними комунікативного завдання, яке сформульоване до кожного тесту [254].

Оцінка за тести виставлялася в балах і відповідала кількості правильно виконаних завдань (субтести оцінювалися за 20-тибальною шкалою). Загальна оцінка сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення здійснювалася за 100-бальною шкалою (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Шкала оцінювання сформованості мовленнєвого етикету
в іноземних слухачів підготовчого відділення**

Рівень сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів	Шкала оцінювання
високий	90-100 балів
достатній	74-89 балів

низький	60-73
незадовільний	59 і менше

Результативність роботи іноземних слухачів оцінювалася за системою накопичення балів: максимальна кількість – 100 балів (бал, який отримував іноземний слухач, виконавши стовідсотково правильно завдання за всіма субтестами; максимальний бал рівний сумі балів усіх запитань, заданих у ході тесту), зокрема, високий рівень – від 100 до 90 балів; достатній – від 89 до 74 балів; низький – від 73 до 60 балів; незадовільний – від 59 і менше.

Отже, в результаті перевірки, оцінювання і шкалювання результатів тестування, кожен іноземний слухач підготовчого відділення набирив суму балів за правильно виконані завдання, що визначала його тестову оцінку, показуючи ступінь оволодіння матеріалом.

Проведене тестування надало змогу інтерпретувати результати в таких форматах: бал; відсоток; якісна характеристика на основі отриманих балів і відсотків. Подамо докладну характеристику рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

2.2. Характеристика рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення

Рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення схарактеризовано відповідно до розроблених субтестів «Лексика. Граматика», «Читання», «Аудіювання», «Письмо», «Говоріння», що відповідають визначеним критеріям, а також специфікації досліджуваних груп з українською та російською мовами навчання.

Зазначимо, що початком дослідження слід вважати пілотне тестування, метою якого було визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів наприкінці їхнього навчання на підготовчому відділенні.

На цьому етапі вибірка первинних даних оброблялася без диференціації респондентів на контрольну й експериментальну групи. Загальна кількість учасників пілотного тестування – 60 іноземних слухачів підготовчого відділення (по 20 осіб із трьох університетів, що виступили базою експериментально-дослідної роботи, десять з яких вивчали українську мову, а інші десять російську). По завершенню формувального етапу експерименту було проведено повторне тестування за ідентичними тестами, що застосовувалися на констатувальному етапі. Кількість іноземних слухачів, які брали участь у формувальному етапі експерименту – 120 осіб. Комплектування експериментальної та контрольної груп проводилося за принципом попереднього етапу.

Ураховуючи вищезазначене, було виявлено вихідні рівні (високий, достатній, низький, незадовільний) сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Так, високий рівень об'єднує іноземних слухачів, які глибоко обізнані із загальноприйнятими етикетними формулами, що мають статус загальноновизнаних в україномовному (російськомовному) середовищі; дотримуються орфографічних, лексичних і граматичних норм у стандартних етикетних ситуаціях; знають основні норми культури мовленнєвої поведінки в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному (російськомовному) середовищі. Такі іноземні слухачі вирізняються сформованістю вмінь виокремлювати етикетні формули з текстів під час їх читання та в умовах опосередкованого сприймання повідомлення, розуміють їх значення і вміють добирати синоніми. Вони вміють аналізувати використання формул мовленнєвого етикету з позиції доречності й доцільності відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі, співвідносити вжиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями. Іноземні слухачі цієї групи дотично використовують лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні одиниці в побудові етикетних формул на письмі, враховуючи соціокультурну специфіку мовленнєвої ситуації. Моделюючи

комунікативні ситуації, вміють застосовувати етикетні формули з урахуванням соціокультурного рівня їхніх учасників. А також самостійно й правильно застосовують етикетні формули при складанні діалогів різного типу відповідно до запропонованої ситуації і мети спілкування, використовуючи репліки для стимулювання, підтримання діалогу; правильно й доречно використовують формули мовленнєвого етикету, здійснюючи спілкування українською (російською) мовою у формі монологу.

До достатнього рівня сформованості мовленнєвого етикету віднесено іноземних слухачів, які відзначаються обізнаністю із загальноприйнятими етикетними формулами, що мають статус загальноновизнаних в україномовному (російськомовному) середовищі. Дотримуючись орфографічних, лексичних і граматичних норм, подекуди некоректно використовують граматичні структури в стандартних етикетних ситуаціях. Вони обізнані з основними нормами культури мовленнєвої поведінки в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному (російськомовному) середовищі, однак припускаються неточностей. Іноземні слухачі цієї групи вміють виокремлювати етикетні формули з текстів під час їх читання та в умовах опосередкованого сприймання повідомлення, натомість не завжди точно розуміють їх значення і добирають синоніми; аналізують використання етикетних формул з позиції доречності й доцільності відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі, співвідносять ужиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями, проте не завжди демонструють упевненість у своїх діях. Використовуючи лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні одиниці в побудові етикетних формул на письмі та враховуючи соціокультурну специфіку мовленнєвої ситуації, іноземні слухачі допускають деякі неточності. Під час моделювання комунікативних ситуацій вони застосовують етикетні формули, хоча не завжди їм вдається враховувати соціокультурний рівень їхніх учасників. Самостійно і правильно застосовуючи етикетні формули при складанні діалогів різного типу відповідно до запропонованої ситуації та мети

спілкування, подекуди потребують допомоги у використанні репліки для стимулювання, підтримання діалогу; правильно і доречно використовують етикетні формули, здійснюючи спілкування українською (російською) мовою у формі монологу.

До низького рівня сформованості мовленнєвого етикету віднесено іноземних слухачів, які недостатньо обізнані із загальноприйнятими етикетними формулами, що мають статус загальновизнаних в україномовному (російськомовному) середовищі, основними нормами культури мовленнєвої поведінки в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному (російськомовному) середовищі; їм складно дотримуватися орфографічних, лексичних і граматичних норм у стандартних етикетних ситуаціях, тому вони часто припускаються помилок. Під час читання текстів і в умовах опосередкованого сприймання повідомлення вони виокремлюють не всі етикетні формули, не завжди розуміють їх значення та не вміють добирати синоніми; не завжди співвідносять ужиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями. Під час аналізу використання етикетних формул з позиції доречності й доцільності відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі припускаються помилок. Такі іноземні слухачі, використовуючи лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні одиниці в побудові етикетних формул на письмі, припускаються помилок та не завжди враховують соціокультурну специфіку мовленнєвої ситуації. У моделюванні комунікативних ситуацій застосовують етикетні формули, але не враховують соціокультурний рівень їхніх учасників; при складанні діалогів застосовують етикетні формули, однак не завжди відповідно до запропонованої ситуації і мети спілкування, використання реплік для стимулювання, підтримання діалогу вимагає допомоги. Здійснюючи спілкування українською (російською) мовою у формі монологу, іноземним слухачам складно використовувати етикетні формули.

Незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів характеризується відсутністю необхідного мінімуму знань загальноприйнятих етикетних формул, що мають статус загальновизнаних в україномовному (російськомовному) середовищі, та основних норм культури мовленнєвої поведінки в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному (російськомовному) середовищі. Такі іноземні слухачі не дотримуються орфографічних, лексичних і граматичних норм у стандартних етикетних ситуаціях. Їм складно виокремлювати етикетні формули з текстів під час їх читання та в умовах опосередкованого сприймання повідомлення; іноземні слухачі не розуміють їх значення, не вміють добирати синоніми. Вони не вміють аналізувати використання етикетних формул з позиції доречності й доцільності відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі, співвідносити вжиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями. Іноземні слухачі не вміють застосовувати етикетні формули в моделюванні комунікативних ситуацій, не враховують соціокультурний рівень їхніх учасників; не застосовують самостійно й правильно етикетні формули при складанні діалогів різного типу відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування, не використовують репліки для стимулювання, підтримання діалогу; здійснюючи спілкування українською (російською) мовою у формі монологу, не використовують етикетні формули.

Результати пілотного дослідження (кількісна та якісна обробка даних) щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення подано за загальнорівневими оцінками (незадовільний, низький, достатній, високий) і узагальнено представлено в табл. 2.5.

Обґрунтуємо кількісні та якісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення в групах, що вивчали українську мову як іноземну, і в групах, що вивчали російську мову як іноземну, за результатами тестування.

**Кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету
в іноземних слухачів підготовчого відділення за результатами пілотного
дослідження (%)**

Субтести	Мова навчання	Рівні			
		Високий	Достатній	Низький	Незадовільний
Лексика.	укр.	6,7%	33,3%	43,3%	16,7%
Граматика	рос.	6,9%	30%	46,7%	16,7%
Читання	укр.	3,3%	36,7%	46,7%	13,3%
	рос.	3,3%	33,3%	43,3%	20%
Аудіювання	укр.	—	30%	46,7%	23,3%
	рос.	—	26,7%	50%	23,3%
Письмо	укр.	—	26,7%	50%	23,3%
	рос.	—	26,7%	53,3%	20%
Говоріння	укр.	—	23,3%	43,3%	33,3%
	рос.	—	26,7%	43,3%	30%

Кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення в групах з українською мовою навчання за субтестом «Лексика. Граматика» свідчать (див. табл. 2.4), що високий рівень було виявлено лише у 6,7% іноземних респондентів; достатній рівень встановлено у 33,3% респондентів; низький рівень констатовано у 43,3% іноземних слухачів; незадовільний рівень виявлено в 16,7% респондентів. Відповідні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення в групах з російською мовою навчання за субтестом «Лексика. Граматика» засвідчили таку ж кількість іноземних слухачів на високому (6,7%) і незадовільному (16,7%) рівнях; 30% – на достатньому; 46,7% іноземних слухачів – на низькому рівні.

Якісний аналіз показав, що респонденти не орієнтуються в усьому багатстві загальноприйнятих етикетних формул, які відповідають стандартним етикетним ситуаціям. Так, під час виконання першого завдання субтесту найбільші труднощі виникли в іноземних слухачів у процесі виділення етикетних формул розради й співчуття, до яких було віднесено ними й формули подяки «Я вдячний Вам!» (Ф. А. С., В. Х. В., Ф. Ц., Б. Д. та ін.), вітання «Моє шанування!» (В. Л., Ч. Ц., С. В. Ж. Д. К. та ін.), прощання «Прощайте!» (Ю. С., С. Б., Т. К. та ін.). Серед етикетних формул вибачення «Вибачте!», «Пробачте!», «Перепрошую!» тощо іноземні слухачі (С. А. О., З. А., Б. А. та ін.) виділяли і формули подяки «Дякую!», формули позитивних реплік-відповідей на прохання «Будь ласка!» тощо. Подібні помилки були допущені й іноземними слухачами груп з російською мовою навчання. Найкраще іноземні слухачі обох груп (з українською й російською мов навчання) знали загальноприйняті етикетні формули вітання і прощання. Однак деякі з них (Ч. Л., К. Ф., М. Д., В. Л., Х. М. Х., Г. К., С. І. та ін.) все ж таки разом із формулами «До побачення!», «До зустрічі!», «Усього найкращого!» до прощальних формул відносили формули подяки «Дякую!», «Щиро вдячний!», а іноді й привітальну формулу «Вітаю!»; до загальноприйнятих етикетних формул вітання «Доброго дня!», «Вітаю Вас!», «Привіт!» було віднесено формули подяки «Дякую!», прощання «Усього найкращого!», вибачення «Вибачте!» і т. ін. Лише деякі іноземні слухачі (Е. Й., С. О., Н. Е.) продемонстрували знання загальноприйнятих етикетних формул, визначивши правильно всі формули вітання, прощання, вибачення, подяки і т. ін.

Щодо знання етикетних формул, що мають статус загальновизнаних в україномовному (російськомовному) середовищі, то можна зазначити, що більшість іноземних слухачів обох груп (А. А., Я. Х., М. С., Л. Ц., Ч. Ц., О. О. Д. та ін.) не спроможні вибрати відповідну формулу відмови, незгоди, поширювальну фразу, щоб не образити партнера і не спричинити комунікативного конфлікту (наприклад, з викладачем, деканом). Іноземні

слухачі (В. М., Ц. Ц., К. О., Д. О., А. Р., Ч. Е. та ін.) не знають семантико-стилістичних властивостей прощальних формул, що дають змогу мовцеві зробити оптимальний вибір, узявши до уваги структуру комунікативної ситуації, взаємини зі спілкувальним партнером, його вік, стать, соціальне становище і т. ін., (зокрема ситуація прощання з другом). Не всім іноземним слухачам (В. Ц., А. А., Г. К., К. Е., Л. Г., З. С. та ін.) відома стандартна послідовність фраз у розмові з незнайомою людиною, яка має вигляд такого алгоритму: вітання, вибачення і прохання, подяка, вибачення, прощання. Зокрема, вони не знають, що розмову з незнайомою людиною обов'язково починати вітанням тощо, тобто їм було складно вказати стандартну послідовність фраз у розмові з незнайомою людиною.

Іноземні слухачі (К. В., Ч. С., Е. Х., Ц. Ц., Т. Ю., Е. Б., Х. Ш. та ін.) не розрізняли словесні формули, які вживаються, коли люди знайомляться безпосередньо, тобто без 3-ої особи, і через посередника. Так, до словесних формул знайомства без посередника іноземні громадяни відносили вирази «Познайомтесь, будь ласка!», «Дозвольте познайомити вас!» і т. ін., які характерні для етикетної ситуації знайомства через посередника.

Аналіз відповідей до завдань 3-5 субтесту «Лексика. Граматика» засвідчив, що дотримання орфографічних, лексичних і граматичних норм у стандартних етикетних ситуаціях також викликало труднощі в іноземних слухачів (Ч. Ю., Г. П., К. Ч., Я. С., Л. Л. та ін.).

Іноземними слухачами, які виконували субтест «Лексика. Граматика» російською мовою, були допущені такі самі помилки.

Кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення за субтестом «Читання» (див. табл. 2.4) свідчать про те, що в групах з українською мовою навчання незадовільний рівень було виявлено у 13,3% іноземних слухачів підготовчого відділення; низький – у 46,7% іноземних слухачів; достатній – у 36,7% і високий – лише у 3,3% іноземних слухачів підготовчого відділення. У групах з російською мовою навчання: незадовільний рівень – у 20% респондентів,

низький – у 43,3%, достатній – у 33,3% і високий – у 3,3% іноземних слухачів підготовчого відділення.

Аналіз результатів субтесту «Читання» дозволяє стверджувати, що респонденти під час читання текстів уміли виокремлювати лише найпоширеніші етикетні формули. Так, майже всі іноземні слухачі виокремили з текстів формули вітання і подяки. Водночас формули запрошення, відмови, згоди та ін. викликали труднощі. Відповідно синоніми було дібрано лише до деяких етикетних формул (наприклад, формули вітання доповнювалися стилістично нейтральними висловами, які у відповідну пору доби можуть уживати адресанти всіх категорій до адресатів будь-якого соціально-комунікативного статусу: «Доброго ранку!», «Доброго дня!», «Доброго вечора!»; вітаннями, якими здебільшого звертаються молоді люди, вітаючись із друзями: «Привіт!»). До формули подяки «Спасибі!», яку було виявлено в тексті, переважно добирався лише один синонім – «Дякую!», що є основним засобом вираження цього почуття в українській мові. Однак в українському мовленні застосовуються й інші формули подяки (з прикметником як семантико-граматичним центром, наприклад: «Я так (щиро; сердечно) вдячний тобі за ...»; з іменником як центральним словом, наприклад: «Моя тобі подяка (вдячність) за ...» і т. ін.), які жоден з іноземних слухачів не згадав. Подібні помилки були виявлені й у результаті оцінювання субтесту «Читання» в іноземних слухачів, які вивчали російську мову як іноземну.

Серед формул запрошення лише деякі іноземні слухачі (П. Ч., Ш. С., Й. М., А. А., Ч. О. та ін.) дібрали нейтральні за стильовою тональністю вирази («Я запрошую тебе!», «Я запрошую Вас!»). Натомість підвищені («Дозволь запросити тебе!» і т. ін.) та знижені за стильовою тональністю («Ходімо!», «Заходь!», «Проходь, будь ласка!», «Прошу заходити!» і т. ін.) не згадувалися взагалі.

Особливі труднощі виникли в іноземних слухачів під час виокремлення з тексту та доборі синонімів до формул негативних відповідей на

запрошення, тобто відмов. Зокрема, лише незначна кількість респондентів (М. С., Д. Б., З. Е., Г. П. П. Р. та ін.) зазначили фрагменти деяких стереотипних фраз, за допомогою яких можна дати негативну відповідь («Не можу!», «Ні, я не зможу!»), так як повністю стереотипна фраза має містити вибачення за відмову й подяку (за запрошення) («Дякую, але я не можу!», «Ні, я не зможу, але дякую за запрошення!» тощо) і т. ін.

Така сама тенденція простежувалася й у відповідях іноземних громадян, які вивчали російську мову як іноземну й, відповідно, виконували субтест російською мовою.

Аналізуючи використання етикетних формул з позиції доречності й доцільності відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі, іноземні респонденти обох груп не змогли правильно пояснити значення формули мовленнєвого етикету «Мені бракує слів, щоб висловити тобі усю глибину моєї вдячності!». Наприклад, іноземні слухачі (К. О., Л. А., М. Я., К. У., Ч. М. та ін.) пояснюють її так: «Людина не знає чи не хоче виражати свою вдячність взагалі та словами зокрема» тощо. Більшість іноземних слухачів (Ч. С., Е. Т., Ч. С., А. Б., Ю. Ю., Я. Г. та ін.) переконані, що для вихованої людини достатньо лише знати слова подяки, забуваючи про вміння її виражати, висловлювати.

Під час читання українських і російських діалогів у респондентів (Ч. Х., А. З., Т. С., А. А. Е. та ін.) також виникали труднощі з виокремленням формул розради, висловленням власного погляду тощо.

Кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення за субтестом «Аудіювання» подано в табл. 2.4. Так, високий рівень сформованості мовленнєвого етикету за критерієм «аудіювання» не було виявлено в жодній із груп; достатній – у 30% іноземних слухачів груп з українською мовою навчання і 26,7% – з російською мовою навчання; низький – у 46,7% іноземних слухачів групи з українською мовою навчання та 50% – з російською мовою навчання;

незадовільний – у 23,3% іноземних слухачів груп з українською і російською мовою навчання.

Зазначимо, що більшості іноземних слухачів обох груп (А. Е., Б. Б., Т. Ю., С. С., Г. А., Ф. Ц., К. Х., Х. Д., О. А., Х. Х., К. Д. Б., Ч. Ш. та ін.) не вдалося правильно виокремити всі формули мовленнєвого етикету з повідомлень, що сприймалися на слух. Так, респонденти (Ф. Ц., К. Х., Х. Д., О. А., Х. Х., К. Д. Б., Ч. Ш. та ін.) не змогли визначити, що персонажі текстів говорять компліменти, хоча перелік прикмет, які згадуються в компліментах, обмежений, а самі характеристики є стереотипними; запрошують до себе в гості, хоча у пропонованому тексті, враховуючи характер комунікативної ситуації й наміри адресата, застосовувалися за стильовою тональністю знижені формули запрошення («Приходьте, будь ласка!»).

Значні труднощі виникли у більшості респондентів груп з українською і російською мовами навчання (У. Б., Б. М., Т. І., В. Х., Ч. І., Г. А. та ін.) під час виконання завдань до другої ситуації: іноземні слухачі неправильно співвіднесли вжиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями. Наприклад, мовленнєва ситуація телефонної розмови хоч і містила стереотипні одиниці мовленнєвого етикету, які використовуються під час телефонування, іноземними слухачами була визначена як «Знайомство», «Зустріч». Представлені в діалозі ситуації вітання при зустрічі характеризувалися формулами вітання, у яких чітко простежувалася контактовстановлювальна функція мовленнєвого етикету, набором етикетних висловів, що розгортали репліку по горизонталі. Однак респонденти (В. Ц., Ч. Ф., С. Г., А. А., К. У. та ін.) визначали її як розмову по телефону, комплімент тощо. Більшість респондентів (С. Ц., Ч. Х., Ч. Ч., Ю. Ц. та ін.) не змогли за представленими в діалозі формулами «Пробач!» та стандартними відповідями-реакціями на вибачення «Нічого!», «Не варто вибачатися!» співвіднести їх з етикетною ситуацією вибачення.

Аналіз відповідей за текстом, у якому була представлена стандартна етикетна ситуація «Прохання» як спонукальна мовленнєва дія у ввічливій

формі з метою чогось домогтися від адресата, засвідчив, що іноземним слухачам (Я. М., А. А., В. Ц., А. Ф., Л. Ю. та ін.) не знайомі типи спонукальних синтаксичних побудов етикетного характеру, які не потребують використання наказового способу дієслова, наприклад: «Чи могли б ми навчатися в одній групі?».

Іноземні слухачі (Е. А. Т., Ц. Ч., Ч. С., Ч. Г. та ін.) не розуміли значення фатичних фраз, якими часто продовжується мовлення після вітальних формул. Саме такими фразами, що мають призначення не повідомляти інформацію, а надавати природності спільному перебуванню з іншою людиною, привернути до себе її увагу тощо (наприклад, фрази про життя, справи, здоров'я («Як ви відпочили?», «А що у тебе нового?») і т. ін.), були поширені основні вітальні формули.

Було допущено помилки і під час виконання сьомого завдання до другої ситуації: не всі іноземні слухачі правильно співвіднесли вжиті в діалозі найбільш типові вітальні формули, поширені словами й виразами з побажаннями адресатові, з мовленнєвою ситуацією «Привітання». Аналіз відповідей після прослуховування тексту листа (третя ситуація субтесту) засвідчив, що іноземним слухачам (Х. Б., Л. В., Д. Б., С. С., Ч. Ф., О. О. Д. та ін.) було складно співвіднести формули компліменту, схвалення з відповідним типом листа. Стилістична диференціація висловів мовленнєвого етикету пропонованого листа не допомогла їм визначити, хто є адресатом і адресантом. Хоча, наголосимо, що не зважаючи на те, що листування як засіб дистантної комунікації в минулому відіграло значно більшу роль, ніж у наші дні, іноземні слухачі підготовчого відділення продовжують вивчати елементи етикету листування, який є частиною мовленнєвого етикету взагалі (у першому семестрі студенти пишуть лист додому). Ці ж помилки простежувалися в іноземних слухачів в аналогічних завданнях субтесту російською мовою.

Зауважимо, що особливе місце в мовленнєвому етикеті звернення займають форми «ти» і «Ви» – займенники, що замінюють власне назву

особи. Враховуючи те, що правильний вибір форми звернення – «ти» чи «Ви» – це перший, базовий рівень мовленнєвого етикету звернення, то четверта ситуація субтесту була представлена текстом про вибір адекватної форми звернення. Аналіз відповідей іноземних слухачів обох груп засвідчив, що багато з них (Ч. Ц., Ч. Е., Ц. Ц., Г. С., Х. Е., Е. Т. та ін.) не знають основних чинників, які необхідно враховувати учасникам спілкування при виборі форм звернення («ти» чи «Ви») до співрозмовника. Жоден з іноземних слухачів не зміг визначити особливостей звернення («ти» чи «Ви») під час спілкування на форумах в Інтернеті.

Кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення за субтестом «Письмо» представлені в табл. 2.4. Відповідно до цих даних, високий рівень сформованості мовленнєвого етикету за субтестом «Письмо» не було виявлено в жодного з іноземних слухачів; достатній – у 26,7% іноземних слухачів обох груп; низький – у 50% (групи з українською мовою навчання), 53,3% (групи з російською мовою навчання); незадовільний – у 23,3% (групи з українською мовою навчання), 20% (групи з російською мовою навчання).

Зазначимо, що чи не найбільші труднощі виникли в іноземних слухачів під час виконання саме завдань субтесту «Письмо». Так, не зважаючи на те, що для написання листа була запропонована чітка програма, яка орієнтувала респондентів на використання конкретних етикетних формул, іноземні слухачі (А. Д., Ц. М., Ф. В., Т. Ю. та ін.) не змогли правильно сформулювати стереотипні вислови подяки за запрошення, що характерні для особистих неофіційних листів, і використати фрази вибачення, жалкування щодо неможливості його прийняти. Жоден із респондентів не написав про сподівання на можливу зустріч у майбутньому. Тематика прохань у неофіційних листах може бути найрізноманітнішою, найчастіше в листах зустрічається прохання писати, відповідати на листи, – однак іноземним слухачам цей пункт програми листа було складно написати і т. ін. Спостерігалися помилки у використанні лексичних, граматичних,

стилістичних, синтаксичних одиниць при побудові етикетних формул на письмі.

У написаних іноземними слухачами повідомленнях на Інтернет-сайт були відсутні звернення до адресата. Іноземні слухачі під час виконання цього завдання знехтували одним із правил етикету Інтернет-переписки: завжди перевіряти орфографію листа – в результаті чого у написаних листах були орфографічні, граматичні, синтаксичні помилки.

У результаті аналізу текстів для листівок було виявлено, що не всі іноземні слухачі вміють враховувати комунікативно-стилістичні особливості формул привітання, тому не всі респонденти змогли вибрати адекватні щодо адресата (найкращий друг) одиниці. Наприклад, деякі іноземні слухачі (Л. Ц., С. М., Л. Ц., Л. Ц. та ін.) для привітання близького друга обрали формулу «Дозволь привітати ...», якою доречно вітати, наприклад, старшу людину. Деякі респонденти (А. Ф., А. Р., Г. А., Е. Б. та ін.) після слова «вітаю» вживали не займенник «тебе», а ім'я адресата в знахідному відмінку, наприклад: «Вітаю Мустафу з Днем народження!». Така синтаксична конструкція породжує ефект відчуженості, канцелярського ставлення до людини. До того ж не можна, пишучи до 2-ої особи, говорити про неї як про 3-ю особу. Здебільшого іноземні слухачі використовували основну формулу побажання: «Я бажаю тобі...». Жоден із респондентів не звернувся до лівостороннього поширення формул побажання (наприклад: «Від щирого серця я бажаю тобі ...»). Натомість, звертаючись до правостороннього поширення формул, були використанні характерні одиниці зі стереотипною для цього жанру семантикою, але респонденти лише бажали щастя і здоров'я і зовсім не використовували епітетів, яких, зазвичай, у побажаннях не шкодують («міцного здоров'я», «великого щастя», «блискучих успіхів» тощо).

Написані іноземними слухачами рекомендації про правила мовленнєвого етикету країни, де вони навчаються (України), показали їх необізнаність з національно-культурною специфікою україномовного

мовленнєвого етикету. Зауважимо, що ці самі труднощі виникли в іноземних слухачів, які виконували завдання субтесту «Письмо» російською мовою.

У табл. 2.4 також подано кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення за субтестом «Говоріння». Незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення було встановлено у 33,3% респондентів групи з українською мовою навчання. Низький рівень – у 43,3%, достатній рівень – у 23,3% і високий рівень сформованості мовленнєвого етикету за критерієм «говоріння» не було встановлено. У групах з російською мовою навчання: незадовільний рівень – у 30% респондентів, низький рівень – у 43,3%, достатній рівень – у 26,7%, високий рівень сформованості мовленнєвого етикету за критерієм «говоріння» не було встановлено.

Виконання завдань субтесту «Говоріння», як і попереднього субтесту «Письмо», викликало складнощі в іноземних слухачів. Так, під час моделювання комунікативної ситуації знайомства без посередника одні з них (М. С., Е. А. Т., Х. Ї., Б. Б. та ін.) не могли згадати формул знайомства без посередника, а інші (Ч. І., В. Ц., У. Б., Я. Ю., Д. О. та ін.) – реплік-відповідей чи реплік-реакцій, що виражають не лише задоволення, радість з приводу знайомства, а й відповідь, наприклад, називання імені, прізвища.

У процесі якісної оцінки результатів дослідження було встановлено, що під час моделювання комунікативної ситуації, що вимагала врахування формул подяки, лише деякі респонденти (Ш. С., Ч. Ц., Й. М., А. А., Ч. О. та ін.) звернулися до реплік-відповідей на подяку, вживаючи стандартну фразу «Будь ласка!», і жоден із них не згадав інші – «Не варто дякувати!», «Мені було приємно тобі (Вам) допомогти!» і т. ін. Іноземні слухачі забували, що моделюючи ситуацію випадкової зустрічі на вулиці викладача і студента, необхідно насамперед звернутися, привітатися, використовуючи відповідні формули мовленнєвого етикету, а лише потім безпосередньо дякувати за допомогу.

Особливо складно іноземним слухачам було змодельовати комунікативну ситуацію, застосовуючи словесні формули сумніву, висловлення власного погляду. Зазначимо, що залежно від глибини сумніву, стилю мовлення, характеру взаємин між спілкувальниками застосовуються різні словесні формули, синтаксичні структури з неоднаковими семантичними та стилістичними властивостями. Тоді як іноземними громадянами (В. Ш., М. Д., К. Х., К. Ф., С. Ю. та ін.) замість вираження сумніву чи то специфічною, модифікованою під непевність, недовіру питальною інтонацією («Так?», «Невже?», «Правда?» і т. ін.), чи то фразами, що вимовляються з розповідною інтонацією, а сумнів передається за допомогою слів, що заповнюють відповідні синтаксичні конструкції («Тобі краще видно, але ...», «Сумнівно, щоб ...» та ін.) використовували фрази: «Ти кажеш не так», «Це все неправильно» і т. ін.

Щодо зауваження про певний вчинок однокурсника, більшість з іноземних слухачів (Ч. Б., Г. К., Д. Ю., А. А., Ф. С. та ін.) вживали формулу «Ти вчинив погано», хоча жанр зауваження в українській і російській мовах має широкий набір стереотипних словесних формул («Я змушений зробити тобі зауваження!», «Тобі так робити не личить!», «Ти не зовсім добре вчинив!» і т. ін.). Залежно від предмета розмови і змісту зауваження відповідь адресата може являти собою вибачення, заперечення, з'ясування, але іноземні слухачі здебільшого не відповідали на зауваження взагалі або просто дякували, що було недоречним.

Модельовання стандартної етикетної ситуації, в якій потрібно було виказати розраду і запропонувати допомогу, викликало труднощі тому, що завдання було ускладнено наступною умовою: спілкування повинно було відбуватися «по телефону». Незначна кількість іноземних слухачів (І. С., М. С., А. А.), складаючи діалог відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування, вживали основну формулу розради «Не переживай!», хоча існують й інші формули, в основі яких – дієслово у формі наказового способу однини або множини («Не хвилюйся!», «Заспокойся!», «Не журись!» і т. ін.).

Інші граматичні конструкції, якими виражається розрада (з предикативним (присудковим) прислівником як граматичним центром: «Не треба хвилюватися!», «Не потрібно про це думати!»); з дієсловами й прикметниками, які мають подібну до присудкових прислівників модальну семантику і виступають граматично головною частиною присудка: «Ти маєш сподіватися на краще!» і т. ін), взагалі не використовувалися. Варто зазначити, що деякі респонденти для поширення формул розради намагалися застосовувати фрази «Все буде добре!», «Це все дрібниці!».

Зауважимо, що виконання завдань субтесту «Говоріння» російською мовою, викликало аналогічні складнощі в іноземних слухачів, які вивчали російську мову як іноземну, й, відповідно, допустили подібні помилки.

Великі труднощі в іноземних слухачів обох груп виникли під час складання діалогу відповідно до запропонованої ситуації, метою спілкування в якій було сказати комплімент, використовуючи етикетні формули. Іноземним слухачам, які вивчать будь-яку мову як іноземну, важливо вміти доречно сказати комплімент. Адже як важливий компонент мовленнєвого етикету тактовно і вчасно сказаний, він піднімає настрій в адресата, налаштовує його на позитивне ставлення до опонента. Поодинокі відповіді іноземних слухачів (Г. А., М. С., Й. М.) продемонстрували в діалозі позитивні характеристики адресата. І хоча прикмети, що згадуються в компліментах, обмежені, а характеристики є стереотипними (вони стосуються зовнішнього вигляду, розумово-вольових і морально-етичних якостей, одягу, дітей, свідчать про відмінні професійні здібності адресата, дають загальну позитивну оцінку), іноземні слухачі вдавалися лише до характеристики зовнішнього вигляду («Ти гарно виглядаєш!»). Респонденти зовсім не використовували слова (прикметники, прислівники, іменники), які виражають високий ступінь якості, міри тощо, що є особливістю жанру компліменту (наприклад: «Ти (Ви) така чарівна!», «Ти (Ви) першокласний фахівець!», «З тобою (Вами) так приємно спілкуватися!» і т. ін.). У діалогічній єдності перша репліка компліменту може поширюватися по

горизонталі аргументами різного характеру, причинним обґрунтуванням того, що викликало комплімент. Іноземними респондентами це не враховувалося. Зауважимо, що за правилами етикетного мовлення комплімент потребує відповідної словесної реакції адресата: переважно іноземні слухачі використовували репліку-реакцію, що містила подяку («Дякую!»). Жоден із них не вдався до реплік-реакцій, які містять вислови радості, задоволення від отриманого компліменту («Мені дуже приємно!», «Приємно це чути!» і т. ін.).

Таким чином, типові помилки іноземних слухачів підготовчого відділення різноманітні, мають узуальний характер і пов'язані з інтерференцією.

Загальний рівень сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів експериментальної і контрольної груп підготовчого відділення на констатувальному етапі експерименту подано в табл. 2.6

Таблиця 2.6

Загальний рівень сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів експериментальної і контрольної груп підготовчого відділення на констатувальному етапі експерименту (%)

Групи	Мова навчання	Рівні			
		Високий	Достатній	Низький	Незадовільний
ЕГ	укр.	—	3,3%	6,7%	90%
	рос.	—	6,7%	10%	83,3%
КГ	укр.	—	6,7%	6,7%	86,6%
	рос.	—	6,7%	3,3%	90%

За результатами констатувального етапу експерименту встановлено, що високого рівня сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення не було виявлено; достатній рівень констатовано у

3,3% іноземних слухачів ЕГ з українською мовою навчання і 6,7% – з російською мовою навчання; у 6,7% респондентів КГ з українською і російською мовами навчання; низький – у 6,7% іноземних слухачів ЕГ з українською мовою навчання і 10% – з російською мовою навчання; у 6,7% КГ з українською мовою навчання і 3,3% – з російською мовою навчання. Більшість (90% ЕГ з українською мовою навчання і 83,3% – з російською мовою навчання; 86,6% КГ з українською мовою навчання і 90% – з російською мовою навчання) іноземних слухачів підготовчого відділення мали незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету.

Зазначимо, що на констатувальному етапі експериментальної роботи всі групи (і з українською мовою навчання, і з російською) в усіх навчальних закладах засвідчили майже однакові результати. Це дало підставу для припущення, що вказані групи належать одній сукупності, тобто різниця у сформованості мовленнєвого етикету в них не є статистично значимою. Наступним кроком була перевірка цього припущення.

Перевірка здійснювалася за непараметричним критерієм медіани [145] – було сформульовано статистичну гіпотезу про належність медіан сукупностей результатів діагностування в групах до однієї генеральної сукупності, тобто:

$$H_0 : Md_1 = Md_2 .$$

Вибір саме цього критерію був зумовлений тим, що, по-перше, закон розподілу результатів діагностування в групах не є нормальним, і, по-друге, вказаний розподіл є дискретним.

Для здійснення перевірки за вказаним критерієм у випадку дискретного розподілу вхідних даних необхідно:

1. Знайти медіану об'єднаної вибірки за формулою:

$$Md = X_{Md} + \frac{h \left(\frac{n}{2} - m_x^{\max} \right)}{m_m} ,$$

де $n = \sum_{i=1}^k n_i$ – загальна кількість іноземних слухачів, які брали участь у тестуванні;

n_i – кількість іноземних слухачів i -тої групи;

k – кількість груп;

X_{Md} – фактична нижня границя медіанного інтервалу;

h – ширина медіанного інтервалу;

m_x^{\max} – частота, що набула до початку медіанного інтервалу;

m_m – частота в медіанному інтервалі.

2. Розрахувати медіанний критерій за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(L_i - K_i)^2}{K_i},$$

де L_i – кількість більших за медіану значень i -тої сукупності даних, що спостерігається;

K_i – кількість більших за медіану значень i -тої сукупності даних, що

очікується,
$$K_i = \frac{n_i \sum_{j=1}^k L_j}{n} \quad [61].$$

Значення медіанного критерію розраховувалося окремо для кожного із субтестів та для загальної оцінки. Розраховане значення медіанного критерію порівнювалося з критичним значенням розподілу $\chi_{табл}^2$, взятим з рівнем значимості 0,05 та ступенем свободи $(k-1)$.

Отже, за результатами констатувальних зрізів склад груп був однаковим. Підставою для цього були результати статистичної перевірки припущення, що вказані групи належать до однієї сукупності, тобто різниця у сформованості мовленнєвого етикету не є статистично вагомою. Таким чином, на початку формувального етапу експерименту групи іноземних

слухачів з російською й українською мовами навчання суттєво не відрізнялися за рівнем сформованості мовленнєвого етикету.

Проведений нами комплекс діагностичних заходів виявив низький рівень сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення. Тому, на нашу думку, сучасний процес мовної підготовки іноземних громадян, які починають вивчати українську (російську) мову як іноземну, вимагає цілеспрямованої системи заходів щодо формування у них мовленнєвого етикету.

2.3. Етапи формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення

Досягнення мети формувального етапу експерименту в експериментальних групах забезпечувалося через реалізацію педагогічних умов формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, а саме: забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення; використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у мовній підготовці іноземних слухачів підготовчого відділення; занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище, які детально описані в третьому підрозділі першого розділу дисертації. Зазначені педагогічні умови було реалізовано на всіх трьох етапах (початковому, базовому, пороговому) дослідно-експериментальної роботи з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Для деталізації та унаочнення процесу формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення було побудовано модель, у межах якої визначено і науково обґрунтовано: мету, педагогічні умови, форми, методи і засоби за трьома етапами навчання та його результат (див. рис. 2.1).

Рис. 2.1. Модель формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення

Опишемо організаційну роботу з послідовної реалізації педагогічних умов на кожному із етапів формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

До початку реалізації вищезазначених етапів важливим було підготувати викладачів, які працюватимуть з експериментальними групами, до чіткого виконання концепту і методики проведення формувального етапу експерименту. Насамперед це вимагало підготовки єдиного навчально-методичного комплексу з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, до складу якого було включено:

- програму формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, у структурі якої відображено мету, завдання, очікувані результати, форми організації, методи і засоби навчання, види контролю навчальних досягнень, рекомендована література;

- узгоджені графіки начально-виховного процесу для кожної експериментальної групи з чітким зазначенням аудиторних занять з української (російської) мови як іноземної, самостійної роботи і виховних заходів;

- методичні рекомендації для викладачів, які брали участь в експериментальному дослідженні з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення. У рекомендаціях увага викладачів акцентувалася на специфіці мовної підготовки іноземних слухачів у системі довшівської підготовки; психолого-педагогічних закономірностях навчання іноземної мови; можливостях застосування інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологій і засобів навчання української (російської) мови як іноземної; етносоціокультурних особливостях контингенту іноземних слухачів підготовчого відділення, (зокрема тюркомовного контингенту слухачів);

- інформаційно-довідкові матеріали з мовленнєвого етикету для іноземних слухачів підготовчого відділення, що представлено інформацією

про загальні норми етикету, в тому числі і мовленнєвого, та його специфічні ознаки в культурах українського, російського і турецького народів;

– робочий зошит для самостійної роботи іноземних слухачів підготовчого відділення «Азбука мовленнєвого етикету». До зошиту увійшли: комплекс вправ, що можна застосовувати в процесі навчання мовленнєвого етикету іноземних слухачів підготовчого відділення (включає вправи різного виду, зокрема репродуктивні, лексико-семантичні, вправи комбінованого характеру, демонстраційні, навчальні, тренувальні, розвиваючі, аналітичні, контрольні та ін.); літературні твори (тексти), рекомендовані для самостійного читання іноземними слухачами підготовчого відділення тощо.

Обов'язковим було проведення методичного семінару для викладачів, які залучалися до роботи з іноземними слухачами експериментальної групи. Вони були ознайомлені зі змістом вищезазначеного навчально-методичного комплексу та правилами його застосування, обговорювалися питання методики роботи на заняттях і т. ін.

Експериментальна робота з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення проводилася в межах запланованого навчально-виховного процесу на підготовчому відділенні протягом усього навчального року в три етапи: початковий (А 1), базовий (А 2) і пороговий (В 1). Наголосимо, що як на констатувальному, так і на формувальному етапах експерименту було враховано специфіку освітніх потреб іноземних слухачів підготовчого відділення, яка в одних виражалася потребою вивчати і в подальшому здобувати вищу освіту українською мовою, в інших – російською. Принципова відмінність експериментальних груп полягала лише в тому, яка мова вивчається іноземними слухачами в цих групах, – українська чи російська, вся інша експериментальна робота здійснювалася за єдиним алгоритмом дій її учасників.

Зауважимо, що на кожному із зазначених етапів важливим було забезпечення інтенцій, визначених Загальноосвітнім стандартом мовної

підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення, які повинен вербально реалізовувати інокомунікант під час розв'язання певних комунікативних завдань. У цьому контексті слід підкреслити, що в науковому дискурсі не існує єдиного переліку стандартних етикетних ситуацій, про що детально йшлося у другому підрозділі першого розділу дисертації. Кожна із ситуативно-тематичних груп становить синонімічний ряд етикетних одиниць, що різняться за семантичними і стилістичними ознаками. Наявність синонімічних рядів зумовлює можливість вибору одиниці в комунікативному акті, оскільки особистість характеризується не лише тим, що вона робить, але й тим, як вона це робить. Отже, при відборі змісту навчання, крім фонетичного, лексичного, граматичного мінімумів, доцільним було виокремлення комунікативно мінімуму (у нашому випадку формул мовленнєвого етикету).

Здійснений аналіз засвідчив, що інтенції, які повинен вербально реалізовувати інокомунікант під час розв'язання певних комунікативних завдань, передбачають необхідність знань і вмінь застосовувати відповідні етикетні формули, а саме:

рівень А 1: вступати в комунікацію (спілкування), знайомитися з ким-небудь, представлятися чи представляти іншу людину, вітатися, прощатися, звертатися до когось, дякувати, вибачатися, відповідати на подяку й вибачення; просити вибачення; висловлювати: бажання, прохання, запрошення, пропозицію, згоду або незгоду, відмову; ставити запитання і повідомляти про факт чи подію, особу, предмет, про наявність або відсутність предмета чи особи, про якість, належність предмета, про подію, дію, час і місце дії, її причину; висловлювати своє ставлення: давати оцінку особі, предмету, факту, дії;

рівень А 2: до інтенцій рівня А 1 додаються вміння вітати, просити повторити, перепитувати; виражати: намір, побажання, пораду, дозвіл чи заборону, обіцянку, невпевненість; запитувати й повідомляти про кількість предметів; та мету дії або події;

рівень В 1: до інтенцій рівня А 1, А 2 додаються вміння ініціювати, підтримувати, змінювати тему (напрям) розмови; привертати увагу, нагадувати, закінчувати розмову; висловлювати: вимогу, сумнів; запитувати і повідомляти інформацію: про можливість, необхідність, імовірність, неможливість дії; висловлювати своє ставлення: давати оцінку вчинку; висловлювати уподобання, осуд, подив, співчуття, жаль.

У зв'язку із цим, запропоновані в Загальноосвітньому стандарті з української мови як іноземної, ситуації спілкування, в яких інокомунікант повинен уміти реалізовувати елементарні комунікативні наміри, передбачали організацію роботи з іноземними слухачами з урахуванням особливостей вивчення мовленнєвого етикету, зокрема:

рівень А 1: у магазині, касі, кіоску, на пошті; у банку, в пункті обміну валюти; у ресторані, кафе, їдальні, буфеті; у бібліотеці, на заняттях; на вулиці, у транспорті; у поліклініці, лікарні, у лікаря, в аптеці;

рівень А 2: до ситуацій рівня А 1 додаються: в адміністративних установах (у деканаті, в дирекції, в офісі та ін.); на базарі; в аеропорту, на вокзалі; у театрі, кінотеатрі, у музеї, на екскурсії; у телефонній розмові;

рівень В 1: до ситуацій рівня А 2 додаються: у готелі; на вокзалі, в аеропорту.

Узагальнено зміст комунікативно-мовленнєвої компетенції рівнів А 1, А 2, В 1 (інтенції, ситуації та теми спілкування) представлено в додатку Д.

Ураховуючи вищезазначене, було сформовано узагальнений перелік у кількості чотирнадцяти стандартних етикетних ситуацій, у межах яких здійснювалося формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, а саме: «Звернення», «Знайомство», «Вітання», «Прощання», «Привітання», «Побажання», «Подяка», «Вибачення», «Прохання», «Запрошення», «Співчуття», «Комплімент», «Телефонування», «Листування».

До кожної із перелічених стандартних етикетних ситуацій було розроблено інформаційно-довідкові матеріали, що включали відповідні

формули мовленнєвого етикету. Матеріали були узагальнено на основі вітчизняної та зарубіжної науково-методичної літератури [3; 29; 156; 178; 212; 266; 268 та ін.] і подано трьома мовами: українською, російською і турецькою. У додатку Е наведено приклад формул мовленнєвого етикету в ситуації «Вибачення». Детальний опис формул мовленнєвого етикету в інших стандартних етикетних ситуаціях представлений в інформаційно-довідкових матеріалах з мовленнєвого етикету для іноземних слухачів підготовчого відділення [112].

Формами організації навчально-виховного процесу з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення були:

1) практичні заняття з української (російської) мови як іноземної, що проводились у звичайному режимі, відповідно до розкладу занять, під керівництвом викладача. За методикою викладання іноземної мови структура практичних занять подібного типу складалася з таких блоків роботи, як: лексико-граматичний, говоріння, аудіювання, читання і письмо. Обов'язковим було проведення чотирнадцяти комплексних тематичних занять зі стандартних ситуацій мовленнєвого етикету, а саме: «Звернення», «Знайомство», «Вітання», «Прощання», «Привітання», «Побажання», «Подяка», «Вибачення», «Прохання», «Запрошення», «Співчуття», «Комплімент», «Телефонування», «Листування»;

2) заняття з інших навчальних дисциплін («Історія України», «Українська і зарубіжна література», «Біологія», «Хімія», «Математика», «Фізика» і т. ін. Викладачі, застосовуючи на заняттях прийоми активізації (наприклад, п'ятихвилинки ввічливості), спонукали іноземних слухачів до активного використання в мовленнєвій діяльності етикетних формул, а також дотримання норм культури мовленнєвої поведінки в україномовному (російськомовному) середовищі;

3) виховні заходи, що проводилися в межах затвердженої програми формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення і були згруповані за ознаками (індивідуальні, групові, колективні)

та за базовим методом організації (бесіди, екскурсії, національно-культурні фестивалі, свята тощо);

4) самостійна робота іноземних слухачів підготовчого відділення в позааудиторний час, яка передбачала розвиток навчальних здобутків іноземних слухачів у сфері засвоєння мовленнєвого етикету шляхом самостійного виконання вправ і практичних завдань. Запропонований робочий зошит «Азбука мовленнєвого етикету» дозволив іноземним слухачам не лише виконувати практичні вправи на закріплення вивченого матеріалу, але і здійснювати контроль та оцінювання навчальних досягнень.

Методами формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення виступили: комунікативний, моделювання мовленнєвих ситуацій і аналіз конкретних навчальних ситуацій (case study); засобами навчання – мовленнєвий зразок формул мовленнєвого етикету, логіко-комунікативні опорні схеми, вправи тощо.

Ураховуючи сучасні підходи до вивчення іноземних мов, у процесі формування мовленнєвого етикету було надано перевагу саме комунікативному методу навчання, головним напрямом якого є навчання мовленню в умовах спілкування. До того ж комунікативний метод орієнтований на організацію процесу навчання, адекватного процесу реального спілкування завдяки моделюванню основних закономірностей мовленнєвого спілкування (за Є. Пассовим). В основі комунікативного методу – низка принципів комунікативного навчання (за Р. Мільруд, І. Максимовою), які відповідають усім вимогам сучасного викладання іноземної мови [166].

Так, по-перше, комунікативно-зорієнтоване навчання іноземних мов можливе в умовах діяльнісного підходу: діяльнісна сутність комунікативно-зорієнтованого навчання іноземних мов здійснюється через «діяльнісні завдання». Вони реалізуються за допомогою методичних прийомів і створюють вправи. Діяльнісні завдання для комунікативно-зорієнтованого навчання іноземних мов будуються на основі ігрового, імітаційного і

вільного спілкування. Діяльнісна сутність комунікативно-зорієнтованого навчання іноземних мов реалізується в ситуації «тут і тепер», підвищує важливість методичної організації процесу навчання і реалізується в умовах гуманістичного підходу до навчання. По-друге, комунікативно-зорієнтоване навчання іноземних мов означає формування в іноземних слухачів комунікативної компетенції, яка формується у всіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, говорінні, читанні і письмі, що забезпечує їх здійснення. По-третє, комунікативно-зорієнтоване навчання іноземних мов можливе в умовах автентичного процесу соціалізації тих, хто навчається: автентичне комунікативно-зорієнтоване навчання іноземних мов здійснюється із застосуванням завдань мовної взаємодії, проблемних мисленнєво-мовленнєвих завдань, організованого рольового спілкування [166, с. 17-19].

Зауважимо, що принцип ситуативності є одним з основних у комунікативному підході до навчання. Ситуативність розглядають як засіб мовленнєвої стимуляції і як умову розвитку мовленнєвих навичок – постійну зміну предмета розмови, обставин, завдань. Власне потреба в спілкуванні виникає за умови створення певної мовленнєвої ситуації. Ситуація конкретизує мовленнєву дію і предметно-змістовний план мовлення, зумовлює вибір мовних засобів її учасниками [240]. Усі ситуації мовлення реалізуються в таких сферах: соціально-побутова; громадсько-політична; соціально-культурна та професійно-трудова. Під час навчання створюють умовні, штучні ситуації, які готують студентів до справжньої, природної комунікації. Навчально-мовленнєві ситуації передусім перебувають у межах однієї комунікативної теми. У методичному аспекті тему визначають як відображений у нашій свідомості відрізок дійсності, ймовірний згорнутий текст, конкретизований та особистісно спрямований. Комунікативна тема передбачає наявність комунікативно-поняттєвого мінімуму, що спирається на лексико-тематичний мінімум і лексико-граматичний матеріал, продуктивних

у цій темі формул етикету, а також стереотипних висловів, що є своєрідною опорою в кожній конкретній ситуації.

Отже, ситуативне моделювання – моделювання конкретних ситуацій, під час взаємодії з якими учасник засвоює матеріал, здійснює вибір, приймає особистісні рішення [234].

Метод case-study як метод активного проблемно-ситуативного аналізу заснований на навчанні шляхом розв'язання конкретних завдань – ситуацій (вирішення кейсів) [152]. Безпосередня мета методу case-study – спільними зусиллями групи студентів проаналізувати ситуацію – case, яка має місце в реальному житті і розробити практичне рішення; закінчення процесу – оцінка запропонованих алгоритмів і вибір кращого в контексті поставленої проблеми. Використання методу case-study в навчанні іноземних слухачів дозволяє підвищити пізнавальний інтерес до навчальних дисциплін, сприяє розвитку дослідницьких, комунікативних і творчих навичок. Помітною особливістю методу case-study є створення проблемної ситуації на основі фактів з реального життя.

Ураховуючи вищезазначене, опишемо зміст роботи на кожному з етапів докладніше. Приклади в межах кожного етапу будуть наводитися за матеріалами експериментальної групи, де вивчалася українська мова.

Мета початкового етапу (А 1) – навчання основних етикетних формул, за допомогою яких іноземні слухачі підготовчого відділення встановлювали контакти і підтримувати комунікацію на елементарному рівні в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному середовищі. У межах вищезазначеної мети було визначено цільові настанови відповідно до основних форм організації навчально-виховного процесу з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Так, на практичних заняттях з української мови іноземних слухачів навчали загальноприйнятих етикетних формул, за допомогою яких можна встановлювати контакти й підтримувати комунікацію в україномовному середовищі на елементарному рівні («рівень виживання»).

Ґрунтуючись на переліку стандартних етикетних ситуацій, що є обов'язковими для вивчення іноземними слухачами впродовж формувального етапу експерименту, зокрема «Звернення», «Знайомство», «Вітання», «Прощання», «Привітання», «Побажання», «Подяка», «Вибачення», «Прохання», «Запрошення», «Співчуття», «Комплімент», «Телефонування», «Листування», було визначено лексичний мінімум базових етикетних формул, які необхідно знати іноземним слухачам, прибувши в Україну [112]. Основними засобами навчання етикетних формул у стандартних етикетних ситуаціях були: мовленнєвий зразок, логіко-комунікативні опорні схеми, вправи.

Зокрема, одним із найперших засобів навчання, що застосовувався на цьому етапі, був «мовленнєвий зразок». Його застосування дозволяло надати слухачеві приклад не лише правильної вимови мовленнєвої формули в стандартних етикетних ситуаціях, але і показати лексико-граматичні відмінності, експресивність мовлення тощо. Наведемо приклад навчання основних мовленнєвих формул у стандартній етикетній ситуації «Вітання» засобом мовленнєвого зразку.

Викладач. – Я буду називати фрази вітання, а ви їх повинні повторити: Здрастуйте! Добрий ранок! Добрий день! Добрий вечір!

Іноземні слухачі повторювали етикетні формули за викладачем.

Наступним кроком було ускладнення завдань і тоді мовленнєві зразки ставали складнішими. Наприклад, викладач говорив:

– Вітати друга ви можете таким фразами «Здрастуй, Ігорю!». Прошу повторити зі мною – «Здрастуй, Ігорю!».

– Якщо ви вітаєте Ігоря зранку, скажіть йому так: «Добрий ранок!». Можна також сказати: «Ігорю, доброго ранку!» або «Доброго ранку, Ігорю!».

– Увечері Ігоря можна привітати так: «Добрий вечір!» тощо.

Іноземні слухачі повторювали кожну фразу викладача, який звертав увагу на фонетичну правильність вимови, граматичні порушення і т. ін.

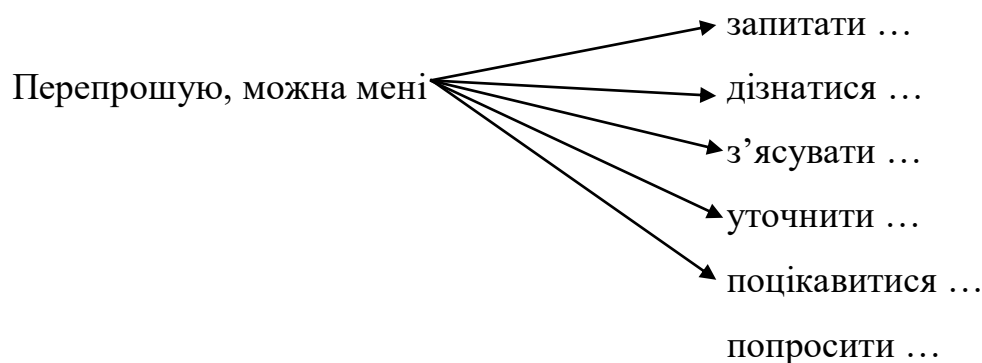
Ефективними в роботі виявились і логіко-комунікативні опорні схеми. Наведемо приклади їх використання на заняттях.

Вправа. Складіть речення і запишіть.

1. Будь ласка,	• відрекомендуватися!
2. Можна	• скажіть, як пройти до музею?
3. Дозвольте	• увійти?

1. _____
2. _____
3. _____

Вправа. Користуючись запропонованою схемою, складіть речення, які б містили запитання чи прохання до незнайомої людини, вживаючи етикетні слова.

У результаті такої роботи на першому етапі іноземні слухачі демонстрували обізнаність з етикетними словами і виразами, характерними для української мови; вміли граматично і фонетично правильного відтворювати етикетні формули; спостерігалось збагачення й активізація їхнього словника за рахунок етикетних формул відповідно до визначених стандартних етикетних ситуацій.

Будь-який розвиток, зокрема і мовленнєвий, потребує систематичного і цілеспрямованого вправляння. Як уже зазначалося під час опису педагогічних умов, вправи є обов'язковим компонентом процесу засвоєння знань і вироблення навичок. Усебічно підійти до питання досягнення іноземними слухачами цілей навчання дозволило застосування різних видів вправ на практичних заняттях з української мови як іноземної, зокрема:

питально-відповідних (запитання ставилися до змісту прочитаного (прослуханого) тексту чи до ситуації спілкування); реплікових (вправи включали діалогічні єдності: ствердження-запитання, ствердження-ствердження, ствердження-заперечення); вправ зі стандартними фразами (мета – домогтися автоматизму у використанні такої фрази в умовах навчальної ситуації); лексико-семантичних (мета – формування вмінь виділяти формули мовленнєвого етикету в потоці мовлення); імітативних вправ (використовувалися для закріплення лексичних одиниць, граматичних моделей і їх автоматизації в мовленні, тобто для формування фонетичних, лексичних і граматичних навичок) і т. ін. Узагальнений комплекс вправ, що використовувалися у навчально-виховному процесі з метою формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, подано в додатку В.

Наведемо приклад лексико-граматичної вправи, що виконувалася іноземними слухачами на цьому етапі:

Вправа. Прочитайте слова і вислови на картках. Які слова і вислови схожі за змістом? Об'єднайте їх і запишіть у стовпчики.

(Здрастуйте! До побачення! Привіт! Спасибі! Вибачте! Будь ласка! Перепрошую! До зустрічі! Дякую!).

Процедура виконання. Під час виконання таких вправ іноземним слухачам пропонувалося подумати над змістом етикетних висловів, а також доповнити кожен групу своїми висловами, схожими за змістом.

Як зазначалося раніше, обов'язковим на мовних заняттях було проведення комплексного заняття з теми, що відображає стандартну етикетну ситуацію. Враховуючи те, що іноземні слухачі на цьому етапі тільки починають вивчати українську мову як іноземну, кожний з них по-різному проходить адаптацію в нових соціокультурних умовах, було оптимізовано навчально-виховний процес за рахунок поєднання занять такого типу з виховними заходами. Найбільш вдалим в цьому контексті виявилися екскурсії, тематика яких сприяла активному включенню іноземних

слухачів підготовчого відділення до українського соціокультурного простору. Екскурсії в магазин, парк, кафе, бібліотеку і т. ін. були насправді практикою застосування вивчених етикетних формул (наприклад: «Добрий день!», «Дякую!», «До побачення!», «Будь ласка!», «Скажіть, будь-ласка ...» тощо).

Отже, виховні заходи цього етапу (екскурсії «Університет, в якому я навчаюся», «Транспорт міста ...», «Магазини міста ...», «Театри і музеї міста ...») були спрямовані на ознайомлення з вимогами до культури мовленнєвої поведінки в українському суспільстві й закріплення формул мовленнєвого етикету, необхідних інокомуніканту для «виживання» в Україні.

Також важливим було проведення заходу «Тиждень ввічливості», під час якого іноземні слухачі мали можливість презентувати культурні традиції власного народу й ознайомитися з українськими. Психологами було проведено тренінг «Абетка толерантності».

Експериментальна робота продовжувалась і на заняттях з інших навчальних дисциплін, зокрема історії України, українській і зарубіжній літературі, біології, хімії, математиці, фізиці і т. ін. Мета цих занять – розвиток мовленнєвих умінь і навичок, зумовлених нескладними етикетними формулами, у процесі встановлення контактів і підтримки комунікації в середовищі україномовного спілкування. Наведемо приклади деяких п'ятихвилинок ввічливості та фрагментів занять.

Наприклад, на занятті з літератури викладач навчав іноземних слухачів мовленнєвих формул у стандартних етикетних ситуаціях.

Завдання. Прочитайте (прослухайте) діалог іноземного слухача підготовчого відділення Саїда і бібліотекаря. Знайдіть «ввічливі слова» і випишіть їх.

- Доброго дня!
- Доброго дня! Чим можу допомогти?
- Скажіть, будь ласка, у вас є байки К. Чуковського?
- Є. Зараз принесу.

– Вибачте, а можете принести різні книги, щоб я вибрав одну і взяв додому?

– Звичайно можна. У нашій бібліотеці є кілька різних видань.

Бібліотекар приносить книги.

– Ось, прошу, візьми.

– Дякую!

– Немає за що.

– До побачення!

– Усього найкращого!

Після виконання вправи здійснювалася фронтальна перевірка правильності виконання завдання.

Дидактична вправа «Прохання».

Мета: закріпити в мовленні іноземних слухачів різні варіанти висловлення прохання.

Хід вправи. Викладач просив передати якусь річ (або виконати якусь дію) комусь зі студентів, а вони, у свою чергу, передавали її по ланцюжку зі словами: «Будь ласка, передай Мустафі» або «Ти не зможеш передати книгу Мустафі?» тощо, повторюючи фразу викладача. Отримувач обов'язково мав подякувати. Далі викладач змінював варіанти висловлення прохання і гра тривала.

У результаті виконання іноземними слухачами таких вправ спостерігалось засвоєння в них необхідних відомостей з мовленнєвого етикету, вони набували вмінь знаходити етикетні формули в потоці мовлення.

Щодо самостійної роботи іноземних слухачів, то вона була організована в межах спеціально розробленого робочого зошита «Азбука мовленнєвого етикету» [106].

Підсумовуючи роботу з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення на першому етапі формувального експерименту було констатовано позитивні зміни. Так,

лексика іноземних слухачів збагатилася мовленнєвими формулами, що застосовуються в стандартних етикетних ситуаціях; вони навчилися встановлювати контакти і підтримувати комунікацію в процесі спілкування в україномовному середовищі; почали орієнтуватися в основних вимогах до культури мовленнєвого спілкування.

Мета базового етапу (А 2) – навчання іноземних слухачів підготовчого відділення мовленнєвого етикету в стандартних етикетних ситуаціях, що мають різне комунікативне навантаження. Робота на ньому проводилася аналогічно початковому. Принципово важливим було те, що із контексту навчання на цьому етапі не виключалися попередньо вивчені етикетні формули – на їх основі будувалися більш складні та поширені формули мовленнєвого етикету. Наведемо приклад такої роботи в ситуації «Вітання».

Так, якщо на початковому етапі вивчення стандартної етикетної ситуації «Вітання» іноземним слухачам пропонувалося засвоїти лише такі етикетні формули, як: «Доброго дня!», «Доброго ранку!», «Доброго вечора!», «Привіт!», то на базовому етапі вводилися більш складні конструкції формул вітання, а саме: «Вітаю (Вас)!», «Дозвольте Вас привітати!», «Дозвольте Вас вітати!», «Радий Вас вітати!» тощо. Акцентувалось і на репліках, які супроводжують вітання: «Як (Ви) живете?», «Як (Ваші) справи?», «Як ти живеш?», «Як життя?», «Як успіхи?», «Що нового?», «Що сталося?». Було показано, що подібні запитання можуть конкретизуватися, поширюючись на справи сімейні, службові: «Як дружина?», «Як діти?», «Як мати?», «Як вдома?», «Як робота?».

Щодо навчальних занять з дисципліни «Українська мова як іноземна», то вони продовжувалися у звичайному режимі відповідно до робочої програми. Узагальнено навчальні цілі з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення на цих заняттях було сформульовано так: навчання формул мовленнєвого етикету в стандартних етикетних ситуаціях з різнорівневим комунікативним навантаженням, де інокомунікант обирає найбільш доцільну модель власної мовленнєвої

поведінки, що детермінована соціокультурними вимогами україномовного середовища.

Серед пріоритетних методичних засобів формування мовленнєвих і комунікативних умінь на практичних заняттях з української мови як іноземної чільне місце займали на цьому етапі ситуативні завдання, що повністю відповідають меті і змісту сучасної мовної освіти та комунікативно-діяльнісному підходу до навчання. В їх основі – створена викладачем навчально-мовленнева ситуація, яка передбачала стимулювання іноземних слухачів до побудови конкретних висловлювань, близьких до тих, що існують насправді.

Зважаючи на вищезазначене, було запропоновано типологію вправ з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, мета якої – поєднати в кожній вправі якомога більше видів мовленнєвої діяльності в різних співвідношеннях і таким чином сприяти розвитку мовлення іноземних слухачів. Комплекс таких вправ ґрунтується на принципі взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності в процесі навчання української мови як іноземної. Цей принцип побудови вправ, який відповідає чотирьом фазам мовленнєвої діяльності та принципу поступового навантаження, представлено в таких алгоритмах поєднання: 1) «аудіювання – говоріння – письмо»; 2) «читання – аудіювання – говоріння»; 3) «читання – говоріння – письмо»; 4) «читання – говоріння – аудіювання – письмо». Наведемо декілька прикладів вправ такого типу.

Вправа «Аудіювання – говоріння – письмо».

Завдання 1. Послухайте вірш і скажіть, про кого або про що в ньому розповідається.

Один, два, три, чотири, п'ять – став я друзів рахувать:

Гриць, Мишко та Ігорьок, два Миколки, Васильок,

Кость, Данилко, Іванець..., та і це ще не кінець:

В мене друзів стільки всіх, що й злічити годі їх!

Завдання 2. Дайте відповіді на запитання:

А скільки у вас друзів? Як ви до них звертаєтесь, коли бажаєте привернути їхню увагу? Як ви з ними вітаєтесь? Що ви говорите своєму українському другові, коли бажаєте вибачитися? Як би ви подякували друга за цікаву екскурсію?

Завдання 3. Напишіть записку другу (мамі, брату, бабусі та ін.), якщо ви бажаєте його про щось попросити (подякувати, вибачитися).

Процедура виконання. Іноземні слухачі, по-перше, визначалися із потенційним комунікантом (кому вони напишуть записку); по-друге, – з комунікативною метою (прохання, подяка, вибачення); по-третє, – дотримуючись лексико-граматичних норм, писали текст. Їм пропонувалися картки з переліком етикетних формул, що можна застосовувати в цих ситуаціях. Наприклад, серед етикетних формул подяки було запропоновано такі:

1) найбільш уживані нейтральні формули подяки: «Дякую!», «Дякую тобі за подарунок!», «Дякую Вам за ...»;

2) звороти з прикметником «вдячний»: «Я вдячний Вам (тобі)!\», «Я вдячний Вам (тобі) за ...», «Я вдячний Вам (тобі) за те, що ...»;

3) вирази з підсиленням подяки: «Дуже дякую Вам (тобі) за ...», «Дуже дякую за привітання з ...»;

4) емоційно-експресивні висловлювання подяки: «Я так вдячний Вам (тобі), що не маю слів (що немає слів висловити це, що не можу висловити)!\», «Я настільки вдячний Вам (тобі), що мені важко знайти слова!\», «Немає слів, щоб висловити Вам (тобі) мою вдячність!»;

5) стилістично підвищені й офіційно забарвлені поширені звороти: «Я Вам (тобі) дуже (так, глибоко, вкрай, надзвичайно) вдячний!\», «Як я Вам (тобі) вдячний!\», «Я Вам (тобі) дуже вдячний!\», «Я вдячний Вам (тобі) за ...», «Я вдячний Вам (тобі) за те, що ...», «Я дуже вдячний Вам (тобі) за надану послугу!».

Вправа «Читання – говоріння – аудіювання – письмо».

Завдання. Прочитайте уважно текст. Подумайте, який заголовок більше підходить до тексту: «Чорне море», «Сором'язлива дівчина», «Знайомство на пляжі». Доведіть свою думку.

Текст. Яскравий соняний день. Берег Чорного моря. На пляжі шумно й весело. Але одна дівчина, здається, сумує: вона ні з ким не встигла познайомитися. Її помітили дві подруги. Лариса й Надя – жваві, люблять спілкуватися. Вони вирішують познайомитися з нерішучою і сором'язливою дівчиною і запросити її до своєї компанії.

Процедура виконання. Після того, як іноземні слухачі обирали заголовок до тексту та обґрунтовували свій вибір, їм пропонувалося за прочитаним текстом скласти діалог між головними героями і записати його.

Наголосимо, що вправи такого типу сприяли розвитку в іноземних слухачів умінь усвідомлювати зв'язки між фактами у тексті.

Варто зазначити, що використання пропонованих типів вправ було доречним і доцільним майже на всіх практичних заняттях, оскільки лише за умови систематичної і цілеспрямованої роботи можна домогтися підвищення рівня розвитку мовлення іноземних слухачів. До того ж сукупність вправ виконує свої функції у тому випадку, якщо жодна з них не є випадковою; кожне із виконуваних завдань сприяє формуванню певного комунікативного вміння; усі вправи цілеспрямовані: наступні спираються на попередні і дають можливість оволодіти вищим рівнем мовлення.

Водночас, добираючи дидактичні вправи, акцентувалась увага на тому, що вони не повинні ставати самоціллю, а мають використовуватися в комплексі з іншими методами навчання для досягнення поставленої мети. Тому важливо, щоб кожне практичне заняття з української мови як іноземної було позитивним, насиченим красою, толерантністю і радістю, а особливо це стосувалося етапів занять, коли іноземні слухачі вчилися висловлювати свої думки, почуття, творчо мислити. Усі викладачі, що залучалися до роботи з іноземними слухачами експериментальної групи, намагалися давати їм можливість активно збагачувати свій словник новими зворотами та

формулами мовленнєвого етикету, виявляти культуру мовленнєвої поведінки.

Особлива увага на цьому етапі приділялася проведенню комплексних тематичних занять з тем «Звернення», «Знайомство», «Вітання», «Прощання», «Привітання», «Побажання», «Подяка», «Вибачення», «Прохання» і т. ін., на яких закріплювалися правила мовленнєвої поведінки іноземних слухачів в іншомовному середовищі. У результаті роботи на таких заняттях іноземні слухачі демонстрували уміння орієнтуватися в ситуаціях мовленнєвого етикету, усвідомлювали їх особливості; планували зміст і форму етикетного висловлення залежно від умов і учасників спілкування; реалізовували заплановане, вибирали з множини етикетних одиниць слова і вислови, адекватні мовленнєвій ситуації; здійснювали контроль за рівнем комунікації, якістю етикетного мовлення, знаходили й виправляли помилки, допущені учасниками спілкування тощо. Опишемо одне з таких занять.

Комплексне заняття з теми «Етикетна ситуація «Прохання».

Мета заняття – узагальнити знання іноземних слухачів про етикетні формули прохання та їх використання відповідно до норм українського мовленнєвого етикету; формувати вміння висловлювати прохання, використовуючи формули мовленнєвого етикету відповідно до ситуації спілкування, відповідати на прохання; виховувати культуру спілкування.

Епіграфом заняття стали слова Альбія Тібулла, давньоримського поета, «Навіть жорстокі серця перемагає ласкаве прохання». Уся робота на занятті була націлена на те, щоб іноземні слухачі зрозуміли, що прохання – це звернення до кого-небудь з метою задовольнити які-небудь потреби, бажання, виконати що-небудь; спонукальна мовленнєва дія у ввічливій формі з метою чогось домогтися від адресата; звернення з проханням має бути делікатним, ввічливим, але без зайвого підлецування; прохання має бути виражене у ввічливій формі.

На початку заняття іноземні слухачі порівнювали дві фрази «Дай книгу!» і «Дай, будь ласка, книгу!». Після порівняння викладач

підсумовував: «Якщо Ви просите що-небудь, не забувайте говорити ввічливе «Будь ласка!»».

Далі іноземним слухачам пропонувалися формули прохання, які вони слухали й повторювали. У кожного іноземця була опорна картка з етикетними формулами прохання (додаток Ж). Цей матеріал допомагав іноземним слухачам виконувати практичні завдання, особливо на початку заняття. Після знайомства з формулами проханнями вони виконували такі вправи.

Вправа. Як можна звернутися до товариша з проханням? Попросіть у свого однокласника: запасну ручку, чистий зошит, зайвий олівець, словник тощо.

Вправа. Прочитайте розмови і підкресліть слова, які необхідно вживати, коли звертаєшся до когось з проханням.

Розмова 1.

– Будь ласка, скажіть, котра година?

– О пів на другу.

– Дуже дякую.

Розмова 2.

– Будьте люб'язні, відчиніть, будь ласка, вікно.

– Так-так, звичайно. Одну хвилинку, будь ласка.

– Дуже дякую.

Розмова 3.

– Степане Федоровичу, якщо Вам не важко, розкажіть нам про свою подорож.

– Звичайно.

– Дякуємо.

Розмова 4.

– Маріє Миколаївно, чи не могли б Ви мені допомогти з цією справою?

– Безумовно.

– Дуже дякую.

Окрема увага відводилася на заняттях формуванню граматичних навичок. Так, іноземні слухачі працювали з граматичними конструкціями: просити (кого? про що?), прохання (про що?); дякую (кому?) вам; пробачте (кому?) мені.

Виконанню наступної групи вправ передувала актуалізація знань студентів про утворення наказового способу.

Вправа. Складіть і запишіть спонукальні речення, використовуючи в них різні дієслова у формі наказового способу. Пам'ятайте про пом'якшення прохання за допомогою вживання етикетних формул.

1. Будь ласка,
 2. Будьте ласкаві,
 3. Будьте люб'язні,
 4. Якщо тобі не важко, + дієслово наказового способу
 5. Якщо вам не складно,
 6. Зробіть ласку,
 7. Будь другом,
 8. Я дуже прошу тебе,
- та ін.

Після виконання першого завдання вправи іноземним слухачам пропонувалося вимовити вголос кожне речення, стежачи за інтонацією, яка теж повинна відповідати загальному доброзичливому і ввічливому тону звернення до співрозмовника. Далі слухачі визначали, які з перерахованих етикетних висловів вживаються лише в розмовному мовленні.

Вправа. Складіть спонукальні речення, використовуючи в них дієслова у формі наказового способу та етикетні слова.

Іноземні слухачі тренувалися у вживанні вказаних конструкцій і визначали, в яких мовленнєвих ситуаціях вони є доречними.

По завершенні вправи викладачем підводився підсумок:

– В українській мові існує кілька граматичних способів, за допомогою яких може висловлюватися прохання; один із способів ви використовували, виконуючи попередню вправу (етикетна формула + дієслово у формі наказового способу).

Далі іноземні слухачі знайомилися і з іншими способами висловлення прохання. Наприклад:

1. Я хочу Вас (тебе) попросити
2. Я прошу Вас (тебе)
3. Я би просив (ла) Вас (тебе) + дієслово у формі інфінітиву
4. Чи не можете (можеш) Ви (ти) (принести, передати, ...)
5. Вам (тобі) не важко
6. Чи можна Вас (тебе) попросити та ін.

Також акцентувалась увага на важливості розрізнення слів *прошу* і *прошу*. Іноземні слухачі відпрацьовували наголошення останнього складу «*Прошу Вас!*», якщо зверталися з проханням, клопотанням; наголошення першого складу «*Прошу!*» (будь ласка) свідчило про відповідь на подяку. Така робота дозволила слухачам самостійно дійти висновку, що «*Прошу!*» – форма, яка, вживаючись з різною інтонацією, може обслуговувати кілька етикетних ситуацій: 1) «*Прошу!*» – прохання; 2) «*Прошу!*» – дозвіл; 3) «*Прошу?*» – спонукання до повторення сказаного при недочуванні.

Окремий блок комплексного заняття був присвячений читанню тексту, після чого іноземні слухачі вилучали з нього етикетні формули прохання; з'ясовували, чим вони виражені, який відтінок мають тощо.

Говоріння як один із видів мовленнєвої діяльності було репрезентоване в таких завданнях.

Вправа. Зверніться ввічливо один до одного з проханням.

1. Запитайте, котра зараз година.
2. Попросіть у нього / у неї запасну ручку.
3. Попросіть його / її позичити вам гроші.
4. Попросіть у нього / у неї дозвіл зателефонувати з його / її телефону.

Наступні вправи містили дещо складніше завдання, яке передбачало звернення з проханням не лише до однокласників, друзів, а й до людей різної вікової категорії, соціального стану тощо в різних комунікативних ситуаціях.

Вправа. Ознайомтеся із ситуацією та виконайте завдання, використовуючи етикетні формули прохання.

1. Ви їдете в поїзді. У вашому купе відчинене вікно, з якого дме. Як можна попросити провідника закрити вікно?

2. Ви дуже зайняті, а ваш хороший друг багато разів пропонував вам свою допомогу. Попросіть його вигуляти вашу собаку.

3. Ви працюєте в офісі, в якому заборонено курити. Незважаючи на спеціальний знак з перекресленою цигаркою, відвідувач, який увійшов, дістав портсигар. Який вид прохання більше підходить до даної ситуації?

Вправа. Складіть діалог «На дні народження», використовуючи зазначені конструкції для вираження прохання.

(Проходьте ... Прошу до столу ... Подай мені, будь ласка ... Сідай ... Потанцюємо? ... Пригощайтеся ... Приходьте ...)

Вправа. Змоделюйте рольову ситуацію і проведіть комунікативну гру.

1. Ви у незнайомому місті й шукаєте потрібну Вам установу.

2. Ви – декан факультету. До Вас звертаються з проханням надати допомогу у проведенні заходу, а Ви не можете допомогти.

Зазначимо, що виконання наступного типу завдань вимагало від іноземних слухачів знань реплік-відповідей на прохання – згоди або відмови, іноді – невизначеної відповіді, – які на початку виконання вправи були представлені на слайді (чи у вигляді опорних карток) й допомагали слухачам зорієнтуватися (додаток Ж).

Вправа. Зверніться з проханням: 1) до товариша – позичити цікаву книгу; 2) до перехожого – дізнатися, котра година; 3) до продавця – продати батон хліба; 4) до лікаря – виписати недорогі ліки; 5) до подруги – піти разом у кіно; 6) до викладача – виступити на студентській конференції.

Погодьтеся, відмовтесь або дайте невизначену відповідь на ці прохання.

Водночас на занятті були використані адаптовані матеріали електронних мультимедіауроків «Мовленнєвий етикет в ситуаціях і завданнях» [214]. Так, із системи електронних мультимедіауроків, в основі яких лежать рольові проблемні комунікативні ситуації, були використані

ситуації «Як попросити». Іноземним слухачам ситуація була представлена як анімація із завданням, наприклад: «Хлопчик хоче попросити товариша повернути йому підручник. Подивіться, як він це зробив. Прокоментуйте ситуацію» (– Ти не повернеш мені мій підручник? – Чому це не поверну?) і т. ін.; ігрові парні ситуації: «Ввічлива відмова» тощо.

Слід підкреслити, що використання адаптованих навчальних матеріалів «Мовленнєвий етикет в ситуаціях і завданнях» [214], мультимедійного комплексу «Російський мовленнєвий етикет» [221], а також мультимедійних тренажерів «Азбуки ввічливості» [1] надало можливість викладачам на всіх виділених етапах застосовувати елементи електронних мультимедіауроків, в основі яких – рольові проблемні комунікативні ситуації, актуальні для іноземних слухачів. Ситуації і завдання таких уроків підвищували культуру мовлення іноземних слухачів, формуючи мовну і мовленнєву компетенції, задавали настанови толерантності як готовності сторін іти на взаємні поступки у сфері спілкування. Для викладачів матеріали були яскравим засобом наочності та активізації діяльності іноземних слухачів на заняттях.

З метою розвитку аудіювання іноземним слухачам було запропоновано подивитися фрагмент із кінофільму «Бережись автомобіля» і записати пропущені фрази. Наприклад:

Таксі! Таксі! _____ . Молю. Я спізнююся.
Це ваша машина?

А також фрагмент із кінофільму «Кайдашева сім'я», після перегляду якого іноземні слухачі повинні були назвати почуті вислови прохання.

На закріплення пропонувалися такі вправи.

Вправа. Вставте пропущені етикетні вирази.

1) ... чому ти не виконав свою обіцянку? 2) ... коли прибуває поїзд із Києва? 3) ... чи підемо ми в бібліотеку? 4) ... як звать вашу собаку?

Вправа. На наступні прохання дайте відповідь згодою або відмовою.

1. Можна увійти? 2. Дайте, будь ласка, автограф. 3. Я прошу Вас допомогти мені з перекладом. 4. Чи не можна зачинити двері? 5. Будьте

люб'язні, передайте ці гроші Андрію. 6. Якщо Вам не важко, потримайте мій портфель.

Вправа. Складіть речення з етикетним словом «вибачте», яке б містило прохання до незнайомої людини.

Вправа. Напишіть електронне повідомлення, в якому міститься прохання ознайомитися з правилами участі у фестивалі «Культурна мозаїка». Не забудьте про формули вітання, прощання тощо.

Наприкінці заняття викладач підводив підсумки роботи іноземних слухачів.

Сформовані вміння і навички на практичних заняттях з української мови вдосконалювалися та закріплювалися на заняттях з інших навчальних дисциплін («Історія України», «Українська і зарубіжна література», «Математика» тощо). На початку цих занять продовжували проводитися п'ятихвилинки ввічливості, однак завдання були ускладненні, зокрема кожний з іноземних слухачів повинен був продемонструвати не лише знання етикетних формул, але й доречність їх уживання відповідно до окресленої викладачем ситуації. Особлива увага приділялася роботі з текстом, розвитку діалогічного мовлення тощо. Наведемо приклади вправ.

Вправа. Завершіть фрази відповідними словами.

1. Як Вас ... ? 2. Як Ваше ... ? 3. Мене звати ... 4. Моє прізвище ...

Вправа. Доповніть діалог, використовуючи відповідні слова і вирази.

1. – Як Ви живете? – ... 2. – Доброго дня. Радий Вас бачити. Як Ваше здоров'я? – ... 3. – Привіт! Як успіхи? – ... 4. – Ходімо сьогодні на концерт. – ... 5. – Дай мені, будь ласка, твій підручник до завтра. – ... 6. – Допоможи мені зробити домашнє завдання. – ...

Вправа. За реплікою-відповіддю відтворіть попередню фразу. Слідкуйте, щоб міні-діалоги відповідали вимогам українського мовленнєвого етикету.

1. – ...

– Доброго дня. Дякую, добре.

2. – ...

– Не переживай. Це все дрібниці. Про це навіть думати не потрібно.

3. – ...

– Дякую, але я не можу. У мене ввечері справи.

4. – ...

– Мені б дуже хотілося тобі допомогти, але не знаю, чи зможу.

5. ...

– Ну що ви! Так би вчинив кожний на моєму місці.

6. ...

– Звичайно запитуй. Я тебе слухаю.

Вправа. Прочитайте (послухайте) етикетні вислови і розподіліть їх у таблиці (табл. 2.7).

Будь ласка. Проходьте, будь ласка. Завітайте до нас. Прошу до столу. Їжте на здоров'я. Чи можу я попросити Вас. Приїздіть до нас. Дуже прошу тебе. Прошу сідати. Ласкаво просимо. Чи моли б виконати це завдання. Приходь. Будемо раді вас бачити.

Таблиця 2.7.

Етикетні вислови

Прохання	Запрошення

Вправа. Прочитайте (прослухайте) тексти. Виберіть етикетні формули, підберіть до них синоніми і заповніть таблицю. Наприклад:

Таблиця 2.8

Етикетні формули

№ п/п	Ситуація мовленнєвого етикету	Формули мовленнєвого етикету (у тексті)	Формули мовленнєвого етикету (синоніми)
1.			
2.			
3.			
4.			

Вправа. Прочитайте (послухайте) діалоги. За етикетними формулами визначте ситуацію мовленнєвого спілкування.

Вправа. Прочитайте (прослухайте) текст. Які слова ввічливості були сказані головними героями?

Вправа. Прочитайте (прослухайте) текст. Яких слів ввічливості забули сказати головні герої.

На окрему увагу заслуговують вправи, що передбачали читання, прослуховування текстів, які містили матеріали про особливості українського мовленнєвого етикету («Декілька слів про займенник «ти» і «ви», «Як ми вітаємося» і т. ін.). У процесі роботи над текстом, іноземні слухачі з'ясовували правила вживання звернень ти- чи Ви-; особливості вітання серед українців, звернення тощо, тобто така робота була націлена на визначення специфіки мовленнєвого етикету українців, основними рисами якого є такі загальнолюдські цінності, як добро, повага та любов до ближнього; узагальнення особливостей українського менталітету (доброзичливість, гостинність, щирість, співчутливість, індивідуалізм тощо).

Також іноземним слухачам пропонувалися вислови відомих людей (письменників, діячів, акторів та ін.), які вони пояснювали й обґрунтовували свою думку. Наприклад: «Уміння вести бесіду – це талант» (Стендаль), «Бесіда – найкраща вправа для розуму» (Л. Вовенарг), «Довга розмова так само не рухає справу, як довгий одяг не сприяє ходьбі» (Ш. Талейран), «Вуха базіки – решето, з якого все висипається через рот» (П. Буаст) і т. ін.

Серед ситуативних вправ контрольно-рефлексивного характеру особливе місце відводилося навчальному інтерв'ю, яке також залежить від ситуації спілкування. Наведемо приклад такого завдання.

Вправа. Ви журналіст і вам необхідно взяти інтерв'ю в групі «Океан Ельзи», але Святослав Вакарчук відмовляється виконати ваше прохання, вмовте його. Наприклад, ви можете пояснити йому, що ви приїхали з-за кордону, щоб написати статтю про цей концерт.

Такий вид вправ має свою специфіку, яку потрібно враховувати під час навчання мови. Виконуючи цю вправу, один учасник був підготовленим до інтерв'ю, бо мав запитання, а інший – ні. Таким чином, для другого учасника це мовлення – спонтанне. Учасники обмінювалися ролями. Ця вправа розвивала творчий потенціал іноземних слухачів.

Вправа «Привітання й побажання».

Процедура виконання. Іноземні слухачі ділилися на дві команди, що ставали обличчям одна до одної. Слухачі, які стояли напроти один одного, утворювали пари. Викладач пропонував кожній з утворених пар пригадати всі відомі їм свята (Новий рік, День народження, День знань і т. ін.). Перший із співрозмовників вітав зі святом, другий висловлював побажання. Привітання й побажання у вигляді двох реплік діалогу висловлювалися всіма парами по чергово. Повторювати назви свят не можна. Вибувала пара, яка не змогла розпочати свій діалог вчасно.

Наголосимо, що вся навчально-виховна робота з іноземними слухачами складала єдиний комплекс завдань колективу викладачів підготовчих відділень. Серед виховних заходів, які пронизували цей етап формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, – бесіда з теми «Вчимося знайомитися», рольові ігри «Чаювання», «День народження» тощо, тренінгові заняття «Будь толерантним!», «Пізнаємо іншу культуру», свято «Давайте говорити один одному компліменти» і т. ін.

Аналіз взаємовідносин іноземних слухачів підготовчого відділення у полікультурному середовищі вищого навчального закладу України засвідчив необхідність їх виховання в Україні у дусі миру. Ця робота здійснювалася за такими напрямками (за І. Зозулею): формування позитивного і дружнього ставлення до довколишнього світу; розвиток самостійності та формування навичок взаємодії з іншими людьми; виховання в дусі діалогу, підготовка до діалогічного спілкування; виховання почуття національної належності, міжнародної солідарності, толерантності у ставленні до різних етнічних, релігійних і соціальних угруповань.

Занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленеве середовище вишу забезпечувалося через залучення їх до різних інтеграційних заходів: спортивних, культурних, навчальних і розважальних. Із цією метою всі викладачі підготовчого відділення на чолі з адміністрацією мотивували іноземних слухачів включатися до суспільно-культурного життя університету: брати участь у роботі клубів за інтересами (літературному, театральному, краєзнавчому, спортивному тощо), студентських конференціях й олімпіадах, фестивалях, факультетських і університетських заходах та спеціально організовували такі, що об'єднують в одному полі студентів різних національностей.

Стимулювання інтересу іноземних слухачів до культурного життя міста здійснювалося через організацію культпоходів до театрів, на концерти в консерваторію й філармонію, виставки, що дозволяло їх залучити до світової культури. Екскурсії в музеї, парки, природні заповідники – важлива складова навчально-освітньої й культурно-виховної роботи з іноземними слухачами під час мовної підготовки. Мета й завдання екскурсії – не лише розширити країнознавчу компетенцію, а й сприяти творчому використанню набутих знань – мовних і країнознавчих. Отже, такі заходи допомагали іноземцям конкретизувати вже існуючі знання, отримати нову інформацію, посилювали інтерес до країни, мова якої вивчається; сприяли розширенню запасу лексики й удосконаленню розмовних навиків.

На третьому, пороговому етапі (В 1), вся робота з формування мовленнєвому етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення проходила аналогічно попереднім етапам, відповідно до єдиної логіки. Однак справи на цьому етапі були більш складними, домінували комплексні завдання, від іноземних слухачів вимагалася більша самостійність у відповідях і толерантність у поведінці.

На цьому етапі теж використовувалися ситуативні справи, але більшість із них належали до другої групи за рівнем складності. Мета таких

вправ полягала в навчанні іноземних слухачів відтворювати свої навички під час спонтанного мовлення. Наприклад:

Вправа. Складіть діалог за описаною ситуацією.

Завдання:

1. Ви купили два білети на концерт і хочете запросити друга піти разом з вами. Ви телефонуєте другу, запрошуєте його, але він не може піти.

2. Ваш друг наполегливо просить вас піти з ним на концерт, але у вас важливі справи і ви не можете погодитися. Він довго вас вмовляє. Відмовте йому так, щоб він не образився.

Процедура виконання. Іноземні слухачі ділилися на пари й, отримавши завдання, виконували його без підготовки. Результат оцінювався не лише за кількістю діалогових реплік, але й враховувалась їх доцільність і відповідність запропонованій етикетній ситуації. Як бачимо в основі таких вправ є конфлікт або проблема, яку необхідно розв'язати іноземним слухачам, що дуже зближує з реаліями повсякденного життя.

У роботі застосовувалися діалоги-шаблони, що допомагали вдосконалювати мовлення на основі заздалегідь засвоєних зразків. Так, іноземним слухачам пропонувалося виконувати такі завдання:

1. Прочитати діалоги і на їх базі скласти аналогічні.
2. Побудувати і відтворити в парах вітальну / прощальну діалогічну єдність у нейтральному стилі, яку використовують у денний час.
3. Створити і відтворити в парах вітальну / прощальну діалогічну єдність у нейтральному стилі, яку використовують у ранішній час.
4. Побудувати і відтворити в парах вітальну / прощальну діалогічну єдність у нейтральному стилі, яку використовують у вечірній час.
5. Побудувати і відтворити в парах діалогічні єдності «вітання – відповідь на вітання» / «прощання – відповідь на прощання» з використанням реплік, якими послуговується молодь.
6. Продукувати і відтворити в парах діалогічні єдності «прощання – відповідь на прощання» з використанням реплік-побажання.

7. Підготувати текст для листівки з привітанням та побажаннями вашого (ї) кращого (ї) друга (подруги) з Днем народження.

8. Написати рекомендації другові, який їде відпочивати в Україну (що йому необхідно знати про правила мовленнєвого етикету в країні).

Наголосимо, що мовленнєві ситуації, створювані на заняттях викладачами, моделювали умови реального використання мови у спілкуванні з представниками інших культур. Приклади ситуацій, які необхідно було змоделювати іноземним слухачам, представлені у додатку 3.

Окрему групу склали вправи, завдання яких були спрямовані на формування вмінь мовленнєвого етикету листування та мережного етикету (усі сучасні студенти є користувачами інформаційного простору Інтернету, тому мають володіти правилами сетікету для електронної пошти, телеконференцій, спілкування в чаті, сетікету Web-сторінок тощо). Опишемо такі завдання докладніше.

Вправа «Листування та мережний етикет».

Завдання 1. Ви давно спілкуєтеся з одним українським другом. В останньому листі він запросив вас влітку до себе в гості. Напишіть йому відповідь за запропонованою програмою. У вашому листі повинна бути вся інформація, зазначена в програмі (пункти 1, 2, 3 і т. ін.). Використовуйте для цього всі рядки, залишені для кожного пункту.

Процедура виконання. Іноземні слухачі готували відповідь відповідно до представленої викладачем програми.

1. _____
(формула початку листа)
2. _____
(повідомлення про отримання листа й вибачення за те, що довго не писав)
3. _____
(подяка за запрошення й жалкування з приводу того, що ви не можете його прийняти)
4. _____
(причини відмови)
5. _____
(запрошення друга до себе)

6. _____
(сподівання на можливу зустріч у близькому майбутньому)

7. _____
(формулювання свого прохання)

8. _____
(формула завершення листа)

Завдання 2. Ви хотіли б поїхати під час зимових канікул на екскурсію в інше місто. Зв'яжіться з адміністрацією сайту туристичного агентства, яке ви знайшли в Інтернеті, для з'ясування всіх питань, що вас цікавлять.

Процедура виконання. Іноземним слухачам пропонувалося у листі:

а) повідомити інформацію про себе, відповівши на запитання («Як вас звати?», «Ваш вік?», «Звідки Ви?», «Скільки часу Ви живете в Україні?», «Де Ви навчаєтесь?», «Коли і куди Ви хочете поїхати?», «Чому Ви хочете поїхати на екскурсію в це місто?»); б) запитати про: час початку екскурсії; тривалість екскурсії; кількість осіб у групі; умови проживання; придбання квитків; вартість і знижки; культурну програму.

На цьому етапі іноземними слухачами виконувалися й умовно-мовленнєві вправи, мета яких полягала в перевірці розуміння лексики, а також у формуванні в іноземних слухачів навичок правильного, яке не викликає труднощів, включення лексичних одиниць у мовленнєві твори певного типу. Зокрема, для виконання таких вправ студентам були запропоновані вправи-репліки.

Вправа «Комплімент».

Завдання. Зробіть якомога більше компліментів своїм одногрупникам або тактовно вкажіть на недоліки в їхньому одязі, зачісці, використовуючи слова для довідок.

Процедура виконання. Застосовуючи запропоновані зразки формул мовленнєвого етикету, слухачі робили компліменти: а) один одному в режимі діалогу; б) під час написання листа другу; в) знаходили компліменти в текстах і виписували їх на окремих аркушах.

Серед прикладів та зразків комплементів, які пропонувалися іноземним слухачам, були такі:

1) комплімент при зустрічі після тривалої розлуки, який означає, що співрозмовник добре виглядає, зовнішність його не змінилася: «Ви добре виглядаєте!», «Ви прекрасно виглядаєте!», «Ви чудово виглядаєте!», «Ви дуже добре виглядаєте!», «Ви так добре виглядаєте!», «Як ви добре виглядаєте!», «Ти сьогодні чудово виглядаєш!», «Як ви добре виглядаєте після відпустки!», «Ви не змінюєтеся (не змінилися)!\», «Ви не старієте!\», «Ви все такий же!»;

2) комплімент може служити прямою вказівкою на позитивні якості співрозмовника: «Ви розумні (розумний)!\», «Ви чарівні (чарівний)!\», «Ви дуже розумні!\», «Ви такі розумні!\», «Який ви розумний!»;

3) комплімент містить високу професійну характеристику співрозмовника або його високі моральні якості: «Ви хороший фахівець!\», «Ви прекрасний викладач!\», «Ви винятковий математик!\», «Ви чудовий музикант!»;

4) комплімент зі словами «який», «такий»: «Ви такий прекрасний перекладач!\», «Яка Ви добра людина!\», «Ви такий хороший музикант!\», «Який Ви хороший музикант!\», «Який Ви чудовий музикант!\», «Ви такий чудовий музикант!»;

5) загальна позитивна оцінка співрозмовника, його справи: «Ви добре перекладаєте!\», «Ви добре співаєте!\», «Ви прекрасно танцюєте!\», «Ви чудово ...», «Ви пречудово ...».

6) у компліменті можуть бути охарактеризовані окремі риси людини: «У Вас хороший голос!\», «У Вас хороша усмішка!\», «У Вас гарне волосся!\», «У Вас гарні очі!\», «У Вас прекрасна фігура!\», «У Вас чудовий голос!\», «У Вас прекрасна хода!\», «У Вас м'який характер!\», «У Вас добрий характер!\», «У Вас гострий розум!\», «У Вас критичний розум!\», «У Вас хороший смак!\», «У Вас тонкий смак!\», «У Вас чудовий смак!\», «У Вас гарне почуття гумору!\», «У Вас тонке почуття гумору!»;

7) комплімент щодо зовнішності, одягу, зачіски адресується, зазвичай, жінкам: «Вас молодить коротка зачіска!», «Вас прикрашає посмішка!», «Вам личить цей костюм!», «Вам личить одягатися в яскраві кольори!», «Вам до лиця ця блуза!», «Ви завжди гарно одягнені!», «Ви завжди зі смаком одягнені!», «Ви так елегантно одягнені!»;

8) комплімент, що виражає позитивну оцінку манери поведінки співрозмовника: «З Вами цікаво спілкуватися, розмовляти!», «З Вами приємно говорити!», «З Вами приємно мати справу!», «З Вами легко говорити (мати справу)!», «З Вашим характером легко жити!», «З Вашим характером легко спілкуватися з людьми!»;

9) комплімент може стосуватися рідних і близьких співрозмовника: «У Вас чарівна дитина!», «У Вас чарівна дружина!», «У Вас симпатичні батьки!», «Яка у Вас мила дочка!», «У Вас така молода мати!», «У Вас дуже розумний чоловік!».

Вправа. Складіть бесіду.

Завдання.

1. Від вашого факультету необхідно відправити групу студентів на «Екологічний форум», який відбудеться у місті Києві з 12 по 14 травня. Ввічливо і розгорнуто відмовтеся від цієї пропозиції.

2. Від вашого факультету необхідно відправити групу студентів на «Екологічний форум», який відбудеться у місті Києві з 12 по 14 травня. Запропонуйте і попросіть поїхати туди одному із студентів.

Процедура виконання. Іноземні слухачі формулювали мовленнєві прийоми ефективної відмови за таким алгоритмом:

1) – дізнайтеся про всі деталі заходу;

– ввічливо відмовтеся;

– поясніть, чому ви не зможете поїхати;

– запропонуйте, хто б міг поїхати замість вас і чому.

(Розмову починає ваш партнер)

2) – розкажіть про всі деталі заходу і запропонуйте поїздку;

- попросіть поїхати на форум студента;
- поясніть, чому саме він повинен туди поїхати;
- висловіть свою думку з цього питання і поясніть, чому ви так думаєте;
- оцініть рішення вашого колеги.

(Розмову починаєте ви).

На завершальному етапі навчання доцільним було використання аудіоситуативних вправ (за О. Сослюк – різновид ситуативних вправ). Мета таких вправ – поєднання різних видів мовленнєвої діяльності. За допомогою цих вправ іноземний слухач мав змогу сприймати пісню, вірш чи інший твір на слух, працювати з текстом і на основі цього висловлювати й аргументувати свою думку, відповідати на запитання, відтворювати уявні ситуації, використовуючи та розвиваючи свій творчий потенціал.

Окрему групу складала вправа творчого характеру.

Вправа. Прослухайте (прочитайте) текст. Складіть довідник правил ввічливого спілкування.

Вправа. Прослухайте (прочитайте) текст. Складіть пам'ятку для учасника бесіди, дискусії.

Вправа. Прослухайте (прочитайте) текст. Виберіть спільне й відмінне в культурах спілкування різних народів.

Ураховуючи, що гра вважається одним із найефективніших прийомів навчання іноземній мові, на пороговому етапі використовувалися мовні ігри. Так, перед початком гри викладач знайомив слухачів з її правилами, готував реквізит. У процесі гри викладач виконував роль арбітра або учасника, власним прикладом показуючи, що і як повинні робити гравці. Наведемо приклади таких вправ.

Вправа «Естафета етикетних формул».

Процедура виконання. Ставши в коло, учасники гри передавали одне одному уявний мікрофон. Той, хто його одержував, вимовляв етикетну формулу, що вживається під час привітання (прощання, вибачення,

знайомства тощо): «Добрий день!», «Привіт!» і т. ін. Вигравав той, хто висловлювався останнім.

Вправа «Діалог по телефону».

Завдання. Ужити якнайбільше доречних етикетних формул.

Процедура виконання. Іноземні слухачі об'єднувалися в пари. За сигналом викладача кожна пара розпочинала телефонну розмову, що тривала до 3 хв. До кожної з пар «прикріплювалися» арбітри, які підраховували кількість ужитих формул. Час визначався секундоміром.

Формування мовленнєвого етикету здійснювалося і на заняттях з інших навчальних дисциплін. Так, на практичних заняттях з математики, фізики, хімії, біології і т. ін. викладачами переважно акцентувалась увага на різних етикетних ситуаціях, які виникали на заняттях, і етикетних формулах, що їх супроводжували.

Чи не найбільші можливості для роботи з формування мовленнєвого етикету представлялися під час вивчення тем навчальної дисципліни «Українська і зарубіжна література». Наприклад, вивчаючи літературу середньовіччя, зокрема «Поучення» Володимира Мономаха, акцентувалась увага іноземних слухачів на визначених у творі правилах мовленнєвої поведінки (наприклад: «Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів ...; при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду і бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте» і т. ін.). Докладний аналіз дозволяв іноземним слухачам зробити висновок про їх актуальність і своєчасність як «вічних» правил поведінки відповідно до етикету. Вивчення соціально-побутової повісті «Кайдашева сім'я» супроводжувалося виділенням у тексті формул мовленнєвого етикету («Добрідень тобі, Парасю!», «Доброго здоров'ячка, Палазю!», «З недількою святою, будьте здоровенькі», «Спасибі, будьте й ви здорові, Палазю» тощо) і роботою з ними (добирання синонімів, розподіл за стандартними етикетними

ситуаціями, програвання ситуацій-діалогів тощо). Така сама робота проходила і під час вивчення усної народної творчості, зокрема календарно-обрядової поезії – колядок, щедрівок, які містять різноманітні етикетні формули вітання («Добрий вечір тобі, пане господарю ...», «Добрий вечір, щедрий вечір ...»), побажання («Колядки-ладки, усім достатку. Сестрі і братку, вашій мамі й татку. Дітям здоров'я, успіхів в навчанні, Щоб щастя знайшло вас, бодай, на дивані) тощо, епічних творів – казок, прислів'їв, приказок.

Під час вивчення теми «Запорізька Січ – нащадок української державності» (навчальна дисципліна «Історія України») іноземні слухачі знайомилися з гетьманами. Їм пропонувалося виконати ситуативну вправу «Літописець» (варіант вправи «Навчальне інтерв'ю»). Слухачі працювали в парах (гетьман-літописець). «Літописець» мав попросити «гетьмана» відповісти на деякі запитання, але «гетьман» відмовлявся виконати це прохання, літописець мав його вмовити. Іноземним слухачам необхідно було оперувати етикетними формулами (привітання, знайомство, прохання тощо).

На окрему увагу заслуговують на цьому етапі вправи-читання й аналіз художньої літератури (навчальна дисципліна «Українська і зарубіжна література»), у процесі виконання яких увага іноземних слухачів акцентувалася на сприйнятті формул мовленнєвого етикету, важливих фразах, уживаних героями творів. Вивчаючи вживання етикетних формул на зразках фольклорних текстів і фрагментів класичної літератури, студенти мали можливість більш чітко побачити значущість мовленнєвого етикету в побуті українського народу, і зокрема, в контексті його історичного розвитку.

Комунікативні вправи, мовленнєві ситуації, використання зразків літературних творів і художніх фільмів сприяли оволодінню іноземними студентами мовленнєвим етикетом, навчали виокремлювати загальне і специфічне у мовленнєвій поведінці, сприяли орієнтації слухачів у сучасному полікультурному світі та включенню їх у процес міжкультурного спілкування.

Значна увага на цьому етапі приділялася і виховним заходам з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (конференція «Мовленнєвий етикет у країнах світу», година спілкування «Ви сказали «Здрастуйте!», інтернаціональний вечір «Чому б нам не познайомитися!», серія кураторських годин «Зітхання – мовчання» тощо), комплекс яких був націлений на їх інтеграцію до соціального й культурного середовища країни, в якій вони навчалися. Опишемо деякі з них.

Так, під час проведення інтернаціонального вечора «Чому б нам не познайомитися!», який проходив як діалог культур, студенти розповідали про свої країни, демонструючи слайди; представники кожної країни демонстрували національні пісні й танці, ігри; особливої популярності набував конкурс національних страв.

Зважаючи на те, що іноземному слухачеві важливо ознайомитися з невербальною системою україномовного / російськомовного спілкування, специфікою її використання, проводилася серія кураторських годин «Зітхання – мовчання», під час яких акцентувалося на невербальних сигналах, які можуть бути універсальними, зрозумілими для різних народів; схожих за значенням, але можуть дещо різнитися за певними нюансами; а також таких, що у повній мірі відображають національно-культурні відмінності. Важливість таких занять підтверджується тим, що сучасна ситуація вимагає від іноземних слухачів разом з вербальною мовою при вивченні етикетних формул вітання, прощання, подяки тощо вивчати й такі комунікативно-значимі одиниці, як невербальні засоби спілкування. До того ж у програмах і підручниках з вивчення мов ця тема практично не представлена, а знання культурно-зумовлених сценаріїв поведінки й мови міміки і жестів нового соціуму надасть можливість іноземцеві правильно розшифрувати побачене й почуте.

Бесіда з теми «Вчимося знайомитися».

Мета – вивчення правил мовленнєвої поведінки під час знайомства; формування уявлень в іноземних слухачів про основні правила знайомства, вживання етикетних висловів у різних випадках.

Опорні поняття: партнери спілкування; спілкування як мовленнєвий вплив; рольові позиції; постійні рольові позиції (дорослі й діти, батько й мати, знайомий і незнайомий, чоловік і жінка і т. ін.); контакт у процесі спілкування.

На занятті викладач презентував іноземним слухачам підготовчого відділення правила мовленнєвої поведінки під час знайомства, етикетні вислови, прийняті в цій ситуації. Увага іноземців була звернена на особливості мовленнєвої поведінки старших за віком і молодших за них; знайомства через посередника та без посередника; супутні етикетні вирази і знаки (рукостискання, вставання, уклін, усмішка). Так, іноземні слухачі підсумовували, що старші і молодші за віком по-різному поводять себе під час знайомства: дорослі називають своє прізвище, ім'я та по батькові, а молодші – прізвище та повне ім'я. Але й ті, й інші під час знайомства повинні бути привітними і доброзичливими, тому, почувши прізвище та ім'я нового знайомого, кажуть: «Дуже приємно!», «Дуже радий (а)!», при цьому застосовують етикетні жести і дії – потискають один одному руки, трохи нахиляють голову і відразу піднімають її.

Підсумовувало заняття узагальнення, зроблене іноземними слухачами: дотримання правил знайомства є умовою гарного враження про людину.

Представимо один із виховних заходів докладніше.

Година спілкування «Ви сказали «Здрастуйте!»

Мета: формувати в іноземних слухачів знання про основи етикету вітання, традиційні в Україні форми вітання; ознайомити з правилами вітання в різних країнах; розвивати навички володіння правилами етикету вітання; мовлення, уміння слухати, аналізувати й робити висновки; виховувати емпатію, доброту, культуру спілкування.

На початку заняття викладач створював позитивне емоційне тло, (Добрий день! – тобі сказали. Добрий день! – ти відповів. Як дві ниточки зв'язали теплоти і доброти...), наголошуючи на тому, що з вітання починається будь-яка розмова і саме вимовлені при вітанні слова задають тон усьому подальшому спілкуванню.

Використовуючи метод мозкового штурму, викладач разом з іноземними слухачами з'ясовував, якими словами вітаються один з одним українці («Доброго дня!», «Доброго вечора!», «Доброго ранку!», «Доброго здоров'я!», «Здоровенькі були!», «Здрастуйте!», «Привіт!», «Вітаю Вас!», «Моє шанування!» і т. ін.). Далі слухачам пропонувалися вітальні формули мовленнєвого етикету: спільні для всіх форми вітання («Доброго дня (ранку, вечора)!»), «Здрастуйте!» і т. ін.) і допустимі лише для близьких знайомих і родичів («Привіт!», «Салют!» і т. ін.). Супроводжуючи розповідь слайдами, викладач розповідав іноземним слухачам про походження звичаїв, пов'язаних з вітанням (наприклад, про звичай знімати головний убір, коли заходиш до когось у дім або вітаєшся; знімати рукавицю при вітанні тощо).

Правила вітання в україномовному середовищі було докладно вивчено й представлено на занятті і самими студентами-іноземцями (наприклад, вітаються з людиною, дивлячись їй в очі дружелюбно й привітно; той хто заходить, завжди першим вітається з присутніми і т. ін.). Для кращого запам'ятовування означених правил викладачем використовувався метод-прес, який допомагав іноземним слухачам пояснити свої думки та сформулювати їх у виразній стислій формі («Я вважаю, що ...», «Тому, що ...», «Наприклад ...», «Отже, я вважаю ...»), відповідаючи, наприклад, на такі запитання: «Хто першим вітається при зустрічі: а) за віком (молодший чи старший); б) за статтю (чоловік чи жінка); в) якщо рівні (дівчина чи хлопець); г) за посадою (начальник чи підлеглий)» і т. ін.

Далі іноземним слухачам пропонувалася гра «Вузлики напам'ять», під час якої кожен, називаючи правило вітання, зав'язував вузлик на стрічці. Наприклад: першим вітається той, хто заходить до оселі, приміщення,

незалежно від віку, статі, посади; першим вітається той, хто обганяє знайомого, чи проходить повз нього і т. ін.

Акцентуючи увагу іноземних слухачів, що найголовніше у вітанні щирість і ввічливість, для закріплення правил і формул вітання пропонувалося вирішення ситуацій.

Ситуація 1. Вам потрібно терміново звернутися до викладача, який у цей час з кимось розмовляє. Що робити в цьому випадку?

Ситуація 2. Розпочався урок, а ви запізнилися, але хочете зайти до аудиторії. Ваші дії.

Окремий фрагмент заняття був присвячений етикету вітання в різних країнах, зокрема іноземними слухачами презентувалися міні-повідомлення про те, як вітаються в країнах, звідки вони приїхали (Туреччині, Китаї, Тунісі тощо), після чого слухачі виконували комунікативні вправи. Представимо деякі з них.

Вправа «Здрастуй – Hello». Іноземцям пропонувалося привітати один одного нетрадиційними, незвичними способами: спинами, лобами, ліктями, після чого вони обмінювалися враженнями, як це було.

Запитання для обговорення: 1. Яким чином ви вітаєтеся з різними людьми? 2. Від чого залежить обраний вами спосіб вітання? 3. Як вітаються представники різних національностей?

Вправа «Ланцюжок привітань». Іноземним слухачам пропонувалося стати в коло і привітати один одного. Важливо було привітатися так, як ніхто інший.

На особливу увагу заслуговує робота творчої групи іноземців, які брали активну участь у підготовці заняття. Так, ними було створено міні-кейси з підібраними сюжетними зображеннями. Під час виховного заняття зображення проектувалися на екран, а іноземні слухачі повинні були знайти етикетні помилки.

Окремим блоком заняття була робота з прислів'ями («Слова щирого вітання дорожчі за частування», «Лагідне слово – що ясний день», «Добре

слово краще за цукор і мед», «Гостре словечко коле сердечко» і т. ін.) – читання, пояснення, обговорення.

На завершення виховного заходу іноземним слухачам пропонувалося взяти участь у невеликій церемонії для висловлення дружніх почуттів і подяки один одному, виконавши вправу «Дякую за приємне заняття». Усі студенти ставали в коло, один – у центр, інший підходив до нього, потискував руку і вимовляв: «Дякую за приємне заняття!». Обидва залишалися в центрі, як і раніше тримаючись за руки. Потім підходив третій учасник, брав за вільну руку або першого, або другого, потискуючи її, зі словами: «Дякую за приємне заняття!» Таким чином, група в центрі кола постійно збільшувалася. Усі тримали один одного за руки. Коли приєднувався останній учасник, коло замикалося і церемонія завершувалася безмовним міцним триразовим потискуванням рук.

Отже, можемо констатувати, що вся описана робота сприяла: засвоєнню іноземними слухачами підготовчого відділення основних правил мовленнєвого етикету; розвитку вміння планувати свою мовленнєву і немовленнєву поведінку в стандартних етикетних ситуаціях; збагаченню мовлення різноманітними етикетними формулами й усвідомленню ролі етикетних інтонацій; ознайомленню з невербальними засобами спілкування; розвитку дослідницьких навчальних дії та соціокультурної спостережливості при виділенні загальних рис і відмінностей в усному та письмовому етикеті рідною і нерідною мовами; ознайомленню з особливостями поведінки українців у певних життєвих ситуаціях; вихованню в іноземних слухачів підготовчого відділення потреб до мовленнєвого вдосконалення якостей особистості, що характеризують культурну і виховану людину; активному вивченню і збереженню знань про культуру мовлення, культивуючи кращі національні і світові традиції та форми толерантної поведінки в сучасному суспільстві. Таким чином, увесь комплекс навчальних та освітньо-виховних заходів, за допомогою яких реалізовувалися педагогічні умови, був націлений на формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів

підготовчого відділення, про що свідчать результати діагностування, які описані в § 2.4.

2.4. Порівняльна характеристика рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення

З метою перевірки ефективності методики формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення за розробленою експериментальною моделлю на прикінцевому етапі експерименту було проведено контрольне тестування як в експериментальній, так і в контрольній групах. Опишемо здобуті результати сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчих відділень за кожним субтестом окремо.

Порівняльні кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення експериментальної і контрольної груп з українською і російською мовами навчання на прикінцевому етапі експерименту за субтестом «Лексика. Граматика» подано в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів експериментальної і контрольної груп підготовчого відділення за субтестом «Лексика. Граматика» (%)

Групи	Мова навчання	Рівні			
		Високий	Достатній	Низький	Незадовільний
ЕГ	укр.	16,7%	56,7%	23,3%	3,3%
	рос.	13,3%	60%	20%	6,7%
КГ	укр.	6,7%	30%	43,3%	20%
	рос.	3,3%	33,3%	46,7%	16,7%

Як засвідчує табл. 2.9, високого рівня сформованості мовленнєвого етикету за субтестом «Лексика. Граматика» досягли 16,7% іноземних слухачів ЕГ і 6,7% КГ з українською мовою навчання; 13,3% ЕГ і 3,3% КГ з російською мовою навчання. До достатнього рівня піднялися 56,7% слухачів ЕГ і 30% КГ з українською мовою навчання; 60% ЕГ і 33,3% КГ з російською мовою навчання. На низькому рівні ще залишилося 23,3% іноземних слухачів ЕГ і 43,3% КГ з українською мовою навчання; 20% ЕГ і 46,7% КГ з російською мовою навчання. Незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету засвідчили 3,3% респондентів ЕГ і 20% КГ з українською мовою навчання; 6,7% ЕГ і 16,7% КГ з російською мовою навчання.

На прикінцевому етапі іноземні слухачі виявили високий рівень обізнаності із загальноприйнятими етикетними формулами і правилами вживання одиниць мовленнєвого етикету в ситуаціях етикетного спілкування. Зокрема, респонденти правильно обирали синонімічні ряди, в яких було представлено етикетні формули лише вітання, прощання, подяки, вибачення, розради, співчуття тощо. Визначаючи етикетні формули відмови, незгоди, прощання тощо, іноземні слухачі враховували ситуацію, стиль спілкування, вік, соціальний статус адресата, умови спілкування (час, місце спілкування тощо). Наприклад, прощаючись з деканом, іноземні слухачі обирали формулу «До побачення», тоді як для ситуації прощання з другом – «До зустрічі»; у розмові з викладачем відмова виражалася доречною формулою «На жаль, я не можу цього зробити» тощо. Іноземні слухачі продемонстрували високий рівень обізнаності з правилами звернення до незнайомої людини, знайомства без посередника та через посередника. Це підтвердили правильні відповіді щодо вибору стандартної послідовності фраз при зверненні до незнайомої людини; словесних формул для знайомства без чи через посередника. У відповідях респонденти дотримувалися орфографічних, лексичних і граматичних норм. Так, доповнюючи діалоги фразами-відповідями чи відтворюючи попередні фрази діалогів за реплікою-

відповіддю, іноземні слухачі використовували відповідні слова і вирази, продемонструвавши коректне використання граматичних структур у стандартних етикетних ситуаціях. Наприклад, за відповіддю «Дуже дякую, я обов'язково прийду» іноземні слухачі однозначно було відтворено попередню фразу «Я запрошую тебе до себе в гості» та ін.

Порівняльні кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення експериментальної і контрольної груп з українською і російською мовами навчання на прикінцевому етапі експерименту за субтестом «Читання» подано в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів експериментальної і контрольної груп підготовчого відділення за субтестом «Читання» (%)

Групи	Мова навчання	Рівні			
		Високий	Достатній	Низький	Незадовільний
ЕГ	укр.	16,7%	60%	20%	3,3%
	рос.	20%	60%	16,7%	3,3%
КГ	укр.	6,7%	33,3%	43,3%	16,7%
	рос.	6,7%	33,3%	46,7%	13,3%

З табл. 2.10 видно, що високого рівня сформованості мовленнєвого етикету за субтестом «Читання» досягли 16,7% іноземних слухачів ЕГ і 6,7% КГ з українською мовою навчання; 20% респондентів ЕГ і 6,7% КГ з російською мовою навчання. До достатнього рівня піднялися 60% іноземців ЕГ і 33,3% КГ з українською і російською мовами навчання. На низькому рівні ще залишилося 20% іноземних слухачів ЕГ і 43,3% КГ з українською мовою навчання; 16,7% респондентів ЕГ і 46,7% КГ з російською мовою

навчання. Незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету засвідчили 3,3% іноземних слухачів ЕГ і 16,7% КГ з українською мовою навчання; 3,3% ЕГ і 13,3% КГ з російською мовою навчання.

Зазначимо, що на прикінцевому етапі вміння іноземних слухачів виокремлювати формули мовленнєвого етикету в текстах (під час їх читання), розуміти їх значення і добирати синоніми засвідчили високий рівень. Так, після прочитання текстів, іноземні слухачі виокремлювали не лише етикетні формули найчастотніших ситуацій (вітання, прощання, подяка тощо), а й менш частотних (відмова, запрошення тощо). Вибрані із текстів етикетні вислови респонденти доповнювали вдалими синонімічними фразами. Наприклад, добираючи прощальні фрази, іноземні слухачі продемонстрували багатий арсенал етикетних формул із різними семантико-стилістичними властивостями («До побачення!», «Бувайте!», «До зустрічі!», «На все добре!», «Усього найкращого!» і т. ін.).

Після прочитання текстів іноземні слухачі виявили вміння аналізувати використання етикетних формул з позиції доречності й доцільності відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі. В іноземних респондентів не виникало труднощів під час визначення етикетних формул, які не використали чи, навпаки, вживали літературні герої прочитаних текстів тощо.

Порівняльні кількісні дані щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення експериментальної і контрольної груп з українською і російською мовами навчання на прикінцевому етапі експерименту за субтестом «Аудіювання» подано в табл. 2.11.

Як засвідчує табл. 2.11, високого рівня сформованості мовленнєвого етикету за субтестом «Аудіювання» досягли лише іноземні слухачі ЕГ (16,7% у групі з українською мовою навчання і 20% – з російською мовою), тоді як іноземних слухачів КГ на високому рівні не виявлено взагалі. До достатнього рівня піднялися 56,7% іноземців ЕГ і 30% КГ з українською мовою навчання;

**Рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів
експериментальної і контрольної груп підготовчого відділення
за субтестом «Аудіювання» (%)**

Групи	Мова навчання	Рівні			
		Високий	Достатній	Низький	Незадовільний
ЕГ	укр.	16,7%	56,7%	23,3%	3,3%
	рос.	20%	53,3%	20%	6,7%
КГ	укр.	—	30%	50%	20%
	рос.	—	33,3%	50%	16,7%

53,3% ЕГ і 33,3% КГ з російською мовою навчання. На низькому рівні ще залишилося 23,3% респондентів ЕГ і 50% КГ з українською мовою навчання; 20% ЕГ і 50% КГ з російською мовою навчання. Незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету засвідчили 3,3% іноземних слухачів ЕГ і 20% КГ з українською мовою навчання; 6,7% ЕГ і 16,7% КГ з російською мовою навчання.

Так, на прикінцевому етапі іноземні слухачі без значних труднощів виокремлювали формули мовленнєвого етикету в умовах опосередкованого сприймання повідомлення, співвідносили вжиті в текстах формули мовленнєвого етикету з мовленнєвими ситуаціями. Наприклад, після прослуховування діалогів представлених комунікативними ситуаціями, що були максимально наближеними до реальних, з якими іноземні слухачі стикаються щодня, респонденти за найрізноманітнішими етикетними формулами визначали ситуації мовленнєвого спілкування (комплімент, знайомство, порада, телефонна розмова тощо). Іноземні слухачі засвідчили вміння обирати доречну для мовленнєвої ситуації й адресата ти- чи Ви-форму спілкування тощо.

Порівняльні кількісні дані експериментальної і контрольної груп з українською і російською мовами навчання на прикінцевому етапі експерименту щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення за субтестом «Письмо» подано в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів експериментальної і контрольної груп підготовчого відділення за критерієм «Письмо» (%)

Групи	Мова навчання	Рівні			
		Високий	Достатній	Низький	Незадовільний
ЕГ	укр.	16,7%	56,7%	20%	6,7%
	рос.	13,3%	56,7%	26,7%	3,3%
КГ	укр.	—	30%	46,7%	23,3%
	рос.	—	26,7%	50%	23,3%

За табл. 2.12 високого рівня сформованості мовленнєвого етикету за субтестом «Письмо» досягли 16,7% іноземних слухачів ЕГ з українською мовою навчання і 13,3% іноземних слухачів ЕГ з російською мовою навчання, а іноземців КГ на високому рівні не виявлено взагалі. До достатнього рівня піднялися 56,7% ЕГ і 30% КГ з українською мовою навчання; 56,7% ЕГ і 26,7% КГ з російською мовою навчання. На низькому рівні ще залишилося 20% іноземних слухачів ЕГ і 46,7% КГ з українською мовою навчання; 26,7% ЕГ і 50% КГ з російською мовою навчання. Незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету засвідчили 6,7% ЕГ і 23,3% КГ з українською мовою навчання; 3,3% ЕГ і 23,3% КГ з російською мовою навчання.

Відповіді іноземних слухачів на прикінцевому етапі характеризуються чіткістю і відзначаються повнотою й вичерпністю. Наприклад, аналіз

написаних респондентами листів на основі запропонованої програми, засвідчив володіння іноземними слухачами правилами етикету листування; в рекомендаціях друзів про правила мовленнєвого етикету України іноземні слухачі виявили обізнаність із національно-культурною специфікою україномовного (російськомовного) мовленнєвого етикету.

Дотримання слухачами загальноприйнятих літературних норм у використанні лексичних, морфологічних, стилістичних і синтаксичних засобів мови під час виконання письмових завдань засвідчили їх уміння правильно використовувати лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні одиниці в побудові етикетних формул на письмі, враховуючи соціокультурну специфіку мовленнєвої ситуації.

Порівняльні кількісні дані експериментальної і контрольної груп з українською і російською мовами навчання на прикінцевому етапі експерименту щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення за субтестом «Говоріння» подано в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів експериментальної і контрольної груп підготовчого відділення за субтестом «Говоріння» (%)

Групи	Мова навчання	Рівні			
		Високий	Достатній	Низький	Незадовільний
ЕГ	укр.	13,3%	56,7%	23,3%	6,7%
	рос.	16,7%	60%	23,3%	—
КГ	укр.	—	26,7%	43,3%	30%
	рос.	—	30%	46,7%	23,3%

Як засвідчує табл. 2.13, високого рівня сформованості мовленнєвого етикету за субтестом «Говоріння» досягли лише іноземні слухачі ЕГ: 13,3% іноземців групи з українською мовою навчання і 16,7% – з російською мовою навчання; іноземні слухачі КГ високого рівня не досягли. До достатнього рівня піднялися 56,7% ЕГ і 26,7% КГ з українською мовою навчання; 60% ЕГ і 30% КГ з російською мовою навчання. На низькому рівні ще залишилося 23,3% іноземних слухачів ЕГ і 43,73% КГ з українською мовою навчання; 23,3% ЕГ і 46,7% КГ з російською мовою навчання. Незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету засвідчили 6,7% ЕГ і 30% КГ з українською мовою навчання; 23,3% КГ з російською мовою навчання, іноземних слухачів ЕГ з російською мовою навчання на незадовільному рівні не залишилося взагалі.

Відповіді іноземних слухачів стали впевненими і вичерпними. Наприклад, спостерігалася повнота, точність урахування семантико-стилістичних властивостей словесних формул для їх правильного вибору; іноземці враховували структуру комунікативної ситуації, взаємини зі співрозмовниками, їх вік, соціальне становище.

Іноземні слухачі, продукуючи діалогічні єдності «вітання – відповідь на вітання», «прощання – відповідь на прощання» тощо з використанням необхідних реплік, установлювали дружню, невимушену чи, навпаки, офіційну тональність розмови.

На підставі одержаних даних щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету за субтестами «Лексика. Граматик», «Читання», «Аудіювання», «Письмо», «Говоріння» було обчислено загальні рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Порівняльні кількісні дані та динаміка змін щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення на прикінцевому етапі подано на рис. 2.2.

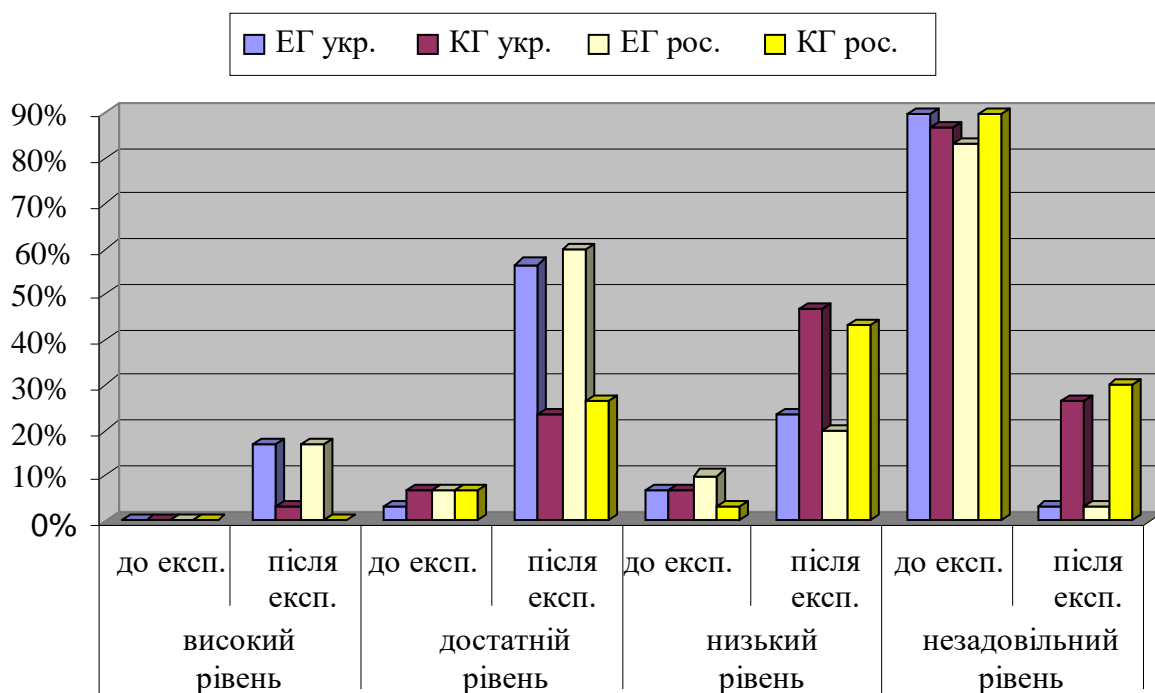

Рис. 2.2. Динаміка змін щодо сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (%)

Як видно з рис. 2.2, в ЕГ з українською і російською мовами навчання відбулися значні позитивні зміни щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету. Так, високого рівня досягли 16,7% іноземних слухачів обох груп; достатнього – 56,7% респондентів групи з українською мовою навчання і 60% – з російською мовою навчання. На низькому рівні залишилося 23,3% іноземних слухачів групи з українською мовою навчання і 20% – з російською мовою навчання. На незадовільному – по 3,3% іноземних слухачів обох груп.

Щодо КГ, то на прикінцевому етапі високий рівень сформованості мовленнєвого етикету було виявлено лише у 3,3% іноземних слухачів групи з українською мовою навчання і не виявлено в КГ з російською мовою навчання; достатній – у 23,3% респондентів групи з українською мовою навчання і 26,7% – з російською мовою; на низькому рівні залишилося 46,7% з групи, де навчання здійснювалося українською мовою, та 43,3% –

російською мовою; на незадовільному – 26,7% іноземних слухачів групи з українською мовою навчання і 30% – з російською мовою навчання.

Отже, як свідчать експериментальні дані, у процесі формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (в експериментальній групі) відбулися позитивні якісні зміни, що полягають у свідомому використанні теоретичних знань на практиці і вільному оперуванні теоретичним матеріалом; уміннях виділяти етикетні формули в потоці усного і письмового мовлення, правильному й доречному використанні одиниць мовленнєвого етикету відповідно до певної ситуації спілкування, поширенні етикетних формул відповідно до комунікативної ситуації, добиранні синонімів і синонімічних висловів до основних фраз мовленнєвого етикету, самостійному знаходженні й виправленні помилок в мовленнєвих ситуаціях у процесі роботи, чого не спостерігалось на констатувальному етапі. Аналіз тестових завдань показав, що респондентами контрольної групи були допущені ті самі помилки у тих самих завданнях.

Таким чином, порівняльний аналіз результатів діагностування іноземних слухачів контрольної й експериментальної груп щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету до і після експериментальної роботи, динаміка змін яких представлена на рис. 2.2, дозволяють дійти висновку, що в експериментальних групах формування мовленнєвого етикету відбувалося більш результативно, порівняно з контрольними групами.

Представимо математичну обробку здобутих результатів формувального експерименту. Метою опрацювання його результатів за допомогою статистичних методів було встановлення розбіжності кінцевого стану рівня сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (після проведення експериментальної роботи) експериментальної і контрольної груп.

Розрахунок емпіричного значення χ^2 на прикінцевому етапі формувального експерименту ($\chi_{emp}^2 =$) здійснювався за наступним

алгоритмом. Маємо порядкову шкалу ($L = 4$) з різними рівнями – «високий рівень», «достатній рівень», «низький рівень» і «незадовільний рівень». Характеристикою групи є відсоток студентів, які до неї входять та опинилися на тому чи іншому рівні. Для студентів ЕГ (укр.) вектор рівнів є $n=(n_1, n_2, n_3, n_4)$, де n_k – відсоток студентів, які опинилися на k -му рівні, $k = 1, 2, 3, 4$. Для студентів КГ (укр.) вектор рівнів є $m=(m_1, m_2, m_3, m_4)$, де m_k – відсоток студентів, які опинилися на k -му рівні, $k = 1, 2, 3, 4$. Аналогічно вектори рівнів розподіляються для студентів ЕГ (рос.) і КГ (рос.).

Для даних вимірювань у порядковій шкалі доцільно використовувати критерій однорідності χ^2 , емпіричне значення якого обчислюється за формулою [180]:

$$\chi_{\text{емп}}^2 = N \cdot M \cdot \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{n_i + m_i}.$$

Критичне значення χ^2 для рівня значущості 0,05 при різних градаціях шкали L (у нашому випадку $L=4$) визначається за статистичною таблицею критичних значень статистичних критеріїв для різних рівнів значущості та різних градацій порядкової шкали.

Проміжні розрахунки наведено в додатку К.

Емпіричне значення критерію χ^2 на прикінцевому етапі формувального експерименту $\chi_{\text{емп ф}}^2 = 48,99$ у групах з українською мовою навчання. Тобто, емпіричне значення критерію χ^2 порівняння експериментальної (укр.) і контрольної (укр.) груп на прикінцевому етапі дослідно-експериментальної роботи більше за критичне значення $\chi_{0,05}^2 = 7,82$. Таким чином, достовірність розбіжностей характеристик контрольної (укр.) і експериментальної (укр.) груп щодо рівня сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення після формувального етапу експерименту складає 95%.

Емпіричне значення критерію χ^2 на прикінцевому етапі формувального експерименту $\chi_{\text{емп } \phi}^2 = 59,48$ у групах з російською мовою навчання. Тобто, емпіричне значення критерію χ^2 порівняння експериментальної (рос.) і контрольної (рос.) груп на прикінцевому етапі дослідно-експериментальної роботи більше за критичне значення $\chi_{0,05}^2 = 7,82$. Отже, достовірність розбіжностей характеристик контрольної (рос.) та експериментальної (рос.) груп щодо рівня сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення після формувального етапу експерименту складає 95%.

Щоб бути більш впевненими, що саме за рахунок проведеного експерименту виникла значна позитивна динаміка в рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, в експериментальній групі студентів було додатково визначено емпіричне значення критерію χ^2 порівняння експериментальної групи на констатувальному етапі та після проведення формувального експерименту (прикінцевому етапі) у групах з російською й українською мовами навчання окремо.

Емпіричне значення критерію χ^2 такого порівняння ЕГ (укр.) згідно з розрахунком, що представлено в додатку К, складає 153,99, що є значно більше за критичне значення критерію $\chi_{0,05}^2 = 7,82$. Емпіричне значення критерію χ^2 такого порівняння ЕГ (рос.) згідно з розрахунком, яке представлено в додатку К, складає 102,07, що є також значно більше за критичне значення критерію $\chi_{0,05}^2 = 7,82$. Таким чином, з імовірністю 95% можна стверджувати, що в результаті формувального експерименту відбулися значні позитивні зміни у рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення в експериментальних

групах з українською і російською мовами навчання, і вони є достовірними, статистично значущими.

Відтак, статистичний аналіз експериментальних даних підтвердив достовірність здобутих результатів, необхідність і достатність розробленої моделі та експериментальної методики формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Висновки з другого розділу

За результатами проведеного дослідження визначено критерії і показники сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, зокрема: лексико-граматичний (показники: знання загальноприйнятих етикетних формул, що мають статус загальновизнаних в україномовному (російськомовному) середовищі; дотримання орфографічних, лексичних і граматичних норм у стандартних етикетних ситуаціях); мовленнєво-діяльнісний (показники: читання (вміння виокремлювати під час читання текстів етикетні формули, розуміти їх значення та добирати синоніми; аналізувати доречність і доцільність використання літературними героями етикетних формул відповідно до встановлених правил мовленнєвої поведінки в соціокультурному середовищі); аудіювання (вміння виокремлювати етикетні формули в умовах опосередкованого сприймання повідомлення, розуміти їх значення; співвідносити вжиті в текстах етикетні формули з мовленнєвими ситуаціями); письмо (вміння доречно використовувати лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні одиниці в побудові етикетних формул на письмі, враховуючи соціокультурну специфіку мовленнєвої ситуації); говоріння (вміння застосовувати етикетні формули в моделюванні комунікативних ситуацій, враховуючи соціокультурний рівень їхніх учасників; самостійно і правильно застосовувати етикетні формули при складанні діалогів різного типу відповідно до запропонованої ситуації та мети спілкування,

використовуючи репліки для стимулювання, підтримання діалогу; правильно й доречно використовувати етикетні формули, здійснюючи спілкування українською (російською) мовою у формі монологу); соціокультурний (показники: знання основних норм культури мовленнєвої поведінки в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному (російськомовному) середовищі, зокрема: «Звернення», «Знайомство», «Вітання», «Прощання», «Привітання», «Побажання», «Подяка», «Вибачення», «Прохання», «Запрошення», «Співчуття», «Комплімент», «Телефонування», «Листування»).

Відповідно до кожного із виокремлених критеріїв із відповідними показниками та з урахуванням специфіки прийнятих в Європі основних національних систем тестування з іноземної мови, а також вітчизняного досвіду розробки системи тестування іноземців для визначення рівня володіння українською / російською мовами як іноземних було розроблено тестове завдання, за яким визначалися рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення. Структура тесту представлена такими субтестами: «Лексика. Граматика», «Читання», «Аудіювання», «Письмо», «Говоріння». Процедура тестування передбачала чітку послідовність дій того, хто тестує, і того, кого тестують, дотримання часових обмежень та інших процедурних питань.

На основі визначених критеріїв і показників було схарактеризовано рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення: високий, достатній, низький, незадовільний.

За результатами констатувального етапу експерименту встановлено, що високого рівня сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення не було виявлено; достатній рівень констатовано у 3,3% іноземних слухачів ЕГ з українською мовою навчання і 6,7% – з російською мовою навчання; у 6,7% респондентів КГ з українською і російською мовами навчання; низький – у 6,7% іноземних слухачів ЕГ з українською мовою навчання і 10% – з російською мовою навчання; у 6,7%

КГ з українською мовою навчання і 3,3% – з російською мовою навчання. Більшість (90% ЕГ з українською мовою навчання і 83,3% – з російською мовою навчання; 86,6% КГ з українською мовою навчання і 90% – з російською мовою навчання) іноземних слухачів підготовчого відділення мали незадовільний рівень сформованості мовленнєвого етикету.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили необхідність цілеспрямованого формування в іноземних слухачів підготовчого відділення мовленнєвого етикету.

На формувальному етапі експерименту було розроблено експериментальну методика і побудовано модель формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, що містить: мету, педагогічні умови, форми, методи і засоби за трьома етапами навчання та його результат. Зазначені педагогічні умови формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення було реалізовано на всіх трьох етапах (початковому, базовому і пороговому), що забезпечувалося чітко визначеними формами організації навчально-виховного процесу, методами і засобами навчання мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

Формами організації навчально-виховного процесу з формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів були: практичні заняття з української (російської) мови як іноземної; заняття з інших навчальних дисциплін («Історія України», «Українська і зарубіжна література», «Біологія», «Хімія», «Математика», «Фізика» тощо); виховні заходи; самостійна робота іноземних слухачів підготовчого відділення в позааудиторний час. Методами формування мовленнєвого етикету виступили: комунікативний, моделювання мовленнєвих ситуацій і аналіз конкретних навчальних ситуацій (case study); засобами навчання – мовленнєвий зразок формул мовленнєвого етикету, логіко-комунікативні опорні схеми, вправи тощо.

Порівняльні кількісні дані та динаміка змін щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення на прикінцевому етапі підтвердили гіпотезу дослідження й ефективність запропонованої експериментальної методики і моделі формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення, оскільки засвідчили позитивні зміни щодо рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів експериментальних груп. Достовірність здобутих результатів підтверджена статистичними методами.

Основні положення розділу відображено в таких працях автора: [107; 111; 113; 117; 120].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розв'язано актуальне завдання, що полягало у визначенні, теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення.

1. Визначено, що формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення – це процес засвоєння ними загально визнаних етикетних формул мовленнєвої поведінки в україномовному соціокультурному середовищі шляхом утворення в мовній особистості інокомуніканта стійких зв'язків у системі «мова – мислення – мовлення – поведінка». Мовленнєвий етикет розглядаємо як систему правил мовленнєвої поведінки, норми використання засобів мови в певних умовах. У контексті дослідження поняття «мовленнєвий етикет» застосовано у вузькому значенні – як система мовних засобів, у яких виявляються етикетні відносини, що можуть бути реалізовані на різних мовних рівнях: лексичному, фразеологічному, граматичному, інтонаційному, організаційно-комунікативному. Іноземними слухачами підготовчого відділення є іноземні громадяни, які зараховані наказом ректора до навчання на підготовче відділення вищого навчального закладу відповідно до попередньо укладеної з ними угоди.

2. З'ясовано, що мовна підготовка іноземних слухачів підготовчих відділень у вишах України ґрунтується на засадах співвіднесення чинних програм з української мови як іноземної із загальноєвропейськими компетенціями володіння іноземними мовами (Common European Framework of Reference – CEFR). Специфіка мовної підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень полягає в необхідності досягнення ними рівнів володіння мовою А 1, А 2, В 1. Володіння українською мовою на рівні В 1 дозволяє інокомунікантові задовольнити основні комунікативні потреби під час

спілкування з носіями мови в соціально-побутовій і соціально-культурній сферах. Цей рівень забезпечує необхідну базу для успішної комунікації в умовах іншомовного середовища.

3. Доведено доцільність формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення в процесі реалізації таких педагогічних умов, як: забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі мовної підготовки іноземних слухачів підготовчого відділення; використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у мовній підготовці іноземних слухачів підготовчого відділення; занурення іноземних слухачів підготовчого відділення в полікультурне освітньо-мовленнєве середовище.

4. Визначено критерії сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення: лексико-граматичний, мовленнєво-діяльнісний, соціокультурний з відповідними показниками. На підставі визначених критеріїв і показників схарактеризовано рівні сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (високий, достатній, низький, незадовільний).

5. Розроблено й експериментально апробовано методику і модель формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення. Педагогічні умови реалізовувалися комплексно на всіх етапах (початковий, базовий, пороговий). Методика формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення передбачала проведення практичних занять з української (російської) мови як іноземної, інших навчальних дисциплін («Історія України», «Українська і зарубіжна література», «Біологія», «Хімія», «Математика», «Фізика» тощо), виховні заходи, самостійну роботу іноземних слухачів підготовчого відділення в позааудиторний час. На першому етапі – початковому – здійснювалося навчання іноземних слухачів підготовчого відділення основних етикетних формул, за допомогою яких вони були здатні встановлювати контакти і підтримувати комунікацію на елементарному рівні в стандартних етикетних ситуаціях в україномовному середовищі. Метою другого (базового) етапу

було навчання мовленнєвого етикету в стандартних етикетних ситуаціях, що мають різне комунікативне навантаження. На третьому (пороговому) етапі формування робота проводилась аналогічно попереднім етапам, проте вправи були складнішими, домінували комплексні завдання, від іноземних слухачів вимагалася більша самостійність у відповідях і толерантність у поведінці.

б. Було доведено ефективність методики формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення за розробленою експериментальною моделлю. Так, високого рівня сформованості мовленнєвого етикету в ЕГ досягли 16,7% іноземних слухачів обох груп (з українською і російською мовами навчання), у КГ лише 3,3% у групі з українською мовою навчання, а в іноземних слухачів групи з російською мовою навчання високого рівня не було виявлено (на констатувальному етапі експерименту високого рівня в ЕГ і КГ не було виявлено); достатнього – 56,7% іноземців ЕГ з українською мовою навчання (було 3,3%) і 60% – з російською мовою навчання (було 6,7%); у КГ – 23,3% іноземних слухачів з українською мовою навчання і 26,7% – з російською мовою навчання (було 6,7% в обох групах). На низькому рівні залишилося 23,3% іноземних слухачів ЕГ з українською мовою навчання (було 6,7%) і 20% – з російською мовою навчання (було 10%); у КГ 46,7% іноземців з групи, де навчання здійснювалось українською мовою (було 6,7%), та 43,3% – російською мовою (було 3,3%); на незадовільному – в ЕГ по 3,3% іноземних слухачів обох груп (було 90% і 83,3%), у КГ – 26,7% респондентів групи з українською мовою навчання (було 86,6%) і 30% – з російською мовою навчання (було 90%).

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні теоретичних і методологічних засад мовної підготовки іноземних слухачів на всіх етапах навчання в українських вишах з урахуванням сучасних освітніх реформ; дослідження проблеми підготовки кваліфікованих кадрів, які працюють з іноземними студентами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азбука вежливости : учебное пособие для детей, начинающих осваивать русский язык / Е. А. Железнякова, Ю. С. Пашукевич ; под ред. И. П. Лысаковой. – Прил. : Принимаем гостей [мультимедиа] : игровой мультимедийный тренажёр / О. В. Миловидова, Ю. С. Пашукевич; под ред. И. П. Лысаковой. – М. : КНОРУС, 2013. – 104 с. + 1 электрон.-опт. диск (CD-ROM).
2. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов : теория и практика преподавания языков / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – Санкт-Петербург : Златоуст, 1999. – 472 с.
3. Акишина А. А. Русский речевой этикет (для говорящих на английском языке) / А. А. Акишина, Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1983. – 176 с.
4. Акишина А. А. Учимся учить : для преподавателя русского языка как иностранного / А. А. Акишина, О. Е. Каган. – [7-е изд.]. – М. : Русский язык. Курсы, 2010. – 256 с.
5. Акишина А. А. Этикет русского письма / А. А. Акишина, Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1981. – 199 с.
6. Аксенова М. П. Русский язык по-новому : в 2-х ч. / М. П. Аксенова; под ред. Н. Н. Карлиной. – [3-е изд. испр. и доп.]. – Ч. 1 (уроки 1-15). – М. : Форум, 2010. – 648 с.
7. Аксенова М. П. Русский язык по-новому : в 2-х ч. / М. П. Аксенова; под ред. Н. Н. Карлиной. – [3-е изд. испр. и доп.]. – Ч. 2 (уроки 16-22). – М. : Форум, 2010. – 408 с.
8. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам / В. А. Артемов. – М. : Просвещение, 1969. – 279 с.
9. Байбурин А. У истоков этикета / А. Байбурин, А. Топорков. – Ленинград : Наука, 1990. – 165 с.

10. Байгутова Г. Н. К вопросу об определении речевого этикета [Электронный ресурс] / Г. Н. Байгутова, М. Ю. Шингарева. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Philologia/76259.doc.htm.

11. Балыхина Т. М. Стандартизированная контрольно-оценочная деятельность в обучении русскому языку как иностранному [Электронный ресурс] / Т. М. Балыхина. – Режим доступа : www.testor.ru/files/Conferens/probl_ur_vlad/Standart.doc.

12. Балыхина Т. М. Уровни владения русским языком в системе общеевропейских компетенций [Электронный ресурс] / Т. М. Балыхина. – Режим доступа : www.testor.ru/files/Conferens/test_kompet/Balihina.doc.

13. Балыхина Т. М. Что такое русский тест? Российская государственная система тестирования граждан зарубежных стран по русскому языку (ТРКИ – TORFL) / Т. М. Балыхина. – М. : Русский язык. Курсы, 2006. – 56 с.

14. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.

15. Баш Е. Г. Учебник русского языка для студентов-иностранцев, обучающихся на подготовительных факультетах вузов СССР / Е. Г. Баш, Е. Ю. Владимирский, Т. М. Дорофеева. – М. : Высшая школа, 1969. – [2-е изд.]. – Ч. 1. – 360 с.

16. Баш Е. Г. Учебник русского языка для студентов-иностранцев, обучающихся на подготовительных факультетах вузов СССР / Е. Г. Баш, Е. Ю. Владимирский, Т. М. Дорофеева. – М. : Высшая школа, 1969. – [2-е изд.]. – Ч. 2. – 344 с.

17. Безцінна Ж. П. Застосування мультимедійних засобів для оптимізації самостійної роботи студентів у процесі навчання іноземної мови в немовному ВНЗ [Електронний ресурс] / Ж. П. Безцінна // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 16. – С. 27-33. – Режим доступу : www.center.univer.kharkov.ua.

18.Беликов В. И. Социоллингвистика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : РГГУ, 2001. – 439 с.

19.Беликова Л. Г. Русский язык. Первые шаги : в 3 ч. / Л. Г. Беликова, Т. А. Шутова, С. Б. Степанова. – Санкт-Петербург : Мирс. – Ч. 1. – 2010. – 264 с.

20.Беликова Л. Г. Русский язык. Первые шаги : в 3 ч. / Л. Г. Беликова, Т. А. Шутова, С. Б. Степанова. – Санкт-Петербург : Мирс. – Ч. 2. – 2012. – 296 с.

21.Беликова Л. Г. Русский язык. Первые шаги : в 3 ч. / Л. Г. Беликова, Т. А. Шутова, С. Б. Степанова. – Санкт-Петербург : Мирс. – Ч. 3. – 2011. – 408 с.

22.Беляев Б. В. Об основном методе и методиках обучения иностранному языку / Б. В. Беляев // Иностранные языки в школе. – 1965. – № 3. – С. 14–21.

23.Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев. – М. : Учпедгиз, 1965. – 174 с.

24.Белих С. І. Роль полікультурної освіти в становленні толерантної особистості [Електронний ресурс] / С. І. Белих. – Режим доступу : librar.org.ua/sections_load.php?s=culture_science_education&id.

25.Бим И. Л. Концепция обучения второму иностранному языку / И. Л. Бим. – М. : Вентана-Граф, 1997. – 40 с.

26.Бим И. Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе : проблемы и перспективы / И. Л. Бим. – М. : Просвещение, 1988. – 255 с.

27.Богданова Г. Н. Русский язык – интенсивно (для китайских студентов) / Г. Н. Богданова, Т. И. Капитонова, И. Э. Кружков. – Санкт-Петербург : Нестор, 2008. – 103 с.

28.Богиня Л. В. Преемственность в обучении иностранных студентов письменной речи на довузовском и додипломном этапах / Л. В. Богиня, В. И. Владимирова // Тенденции и проблемы языковой подготовки

иностранных студентов в современных условиях : материалы заочной междунар. науч.-практ. интернет-конф., 3-17 мая 2013 г. – Запорожье : Изд-во ЗГМУ, 2013. – С. 3–5.

29. Богущ А. М. Культура речевого общения детей дошкольного возраста / А. М. Богущ, Е. П. Аматыева, С. К. Хаджирадева. – Харьков : Ранок, 2011. – 288 с.

30. Богущ А. М. Мовленнєвий супровід словесних ігор / А. М. Богущ // Наука і освіта : наук.-практ. журнал Південного наукового Центру НАПН України. – 2010. – № 4 / 5. – С. 87–90.

31. Богущ А. М. Мовленнєві ігри, їх характеристика / А. М. Богущ // Виховання і культура : міжнар. наук.-практ. журн. – 2010. – № 3. – С. 5-7.

32. Богущ А. М. Педагогічно-мовленнєвий супровід розвитку дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / А. М. Богущ. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpbdpu/Ped/2010_1/Bogush.pdf.

33. Бойцун О. Б. Педагогічні умови підготовки студентів технічного коледжу до застосування інформаційних технологій / О. Б. Бойцун // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 14 лист. 2008 р. – Хмельницький : НАДПСУ, 2008. – С. 306–310.

34. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовського пед. университета, 2000. – 325 с.

35. Борисова Е. Г. Лингвистические основы РКИ. Педагогическая грамматика русского языка : уч. пособ. / Е. Г. Борисова, А. Н. Латышева. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 208 с.

36. Борисова О. Н. Моделирование в профессиональной деятельности преподавателя университета [Электронный ресурс] / О. Н. Борисова, Л. А. Карасева. – Режим доступа : <http://www.eprints.tversu.ru/891/>.

37.Бронська А. А. Теоретичні основи базової теоретичної підготовки викладачів української та російської мов як іноземних : монографія / А. А. Бронська. – К. : Толока, 2002. – 208 с.

38.Брулёва Ф. Г. Обучение иностранных студентов русскому речевому этикету / Ф. Г. Брулева // Международный журнал экспериментального образования. Педагогические науки. – 2013. – № 7. – С. 20–23.

39. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Бугаєць Наталія Анатоліївна. – Харків, 2002. – 259 с.

40.Быстроновская Е. П. Формирование навыков письменной речи / Е. П. Быстроновская, Н. А. Персианова // Русский язык в национальной школе. – 1972. – № 2. – С. 66-71.

41.Вагнер В. Н. Методика преподавания русского языка англоговорящим и франкоговорящим на основе межъязыкового сопоставительного анализа / В. Н. Вагнер. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 384 с.

42.Вагнер В. Н. Русский язык для англоговорящих / В. Н. Вагнер. – М. : Русский язык, 1983. – 524 с.

43.Введенская Л. А. Русский язык и культура речи : учебное пособие для вузов / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова, Е. Ю. Катаева. – [12-е изд.] – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 544 с.

44. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та GD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

45.Венедиктова Н. К. Русский язык для студентов-иностранцев / Н. К. Венедиктова, Г. Г. Городилова. – [2-е изд. доп.]. – М. : Русский язык, 1977. – 448 с.

46.Верещагин Е. М. Язык и культура : лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 233 с.

47. Взгляд. Основной курс русского языка / [Н. А. Высотская, Н. П. Андриюшина, В. Б. Антонова и др.]. – М. : ПАИМС, 1995. – 215 с.
48. Власова Н. С. Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе / [Н. С. Власова, Н. Н. Алексеева, Н. Р. Барабанова и др.]. – М. : Русский язык, 1990. – 230 с.
49. Волкова О. С. О тактиках толерантного речевого поведения в коммуникативной ситуации «Конфликт» [Электронный ресурс] / О. С. Волкова // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 2 : Языкознание. – 2008. – № 2. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/o-taktikah-tolerantnogo-rechevogo-povedeniya-v-kommunikativnoy-situatsii-konflikt>.
50. Ворона Н. О. Міжпредметні зв'язки як необхідна умова вивчення російської мови як іноземної / Н. О. Ворона // Актуальні проблеми навчання іноземних студентів на сучасному етапі : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 28-29 лютого 2012 р. – Суми : СумДУ, 2012. – С. 21–27.
51. Вперед : компьютерный и сетевой учебник [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.langrus.ru/index.php/nashi-proekty/distantcionnye-shkoly/312-vfgk-vperjod>.
52. Время говорит по-русски [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://speak-russian.cie.ru/time_new/rus/.
53. Время учит русский : учебник русского языка для иностранных учащихся Центров довузовской подготовки иностранных граждан / [Т. И. Распопова, Е. Ф. Апаткина, Т. Ю. Новикова и др.]. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2003. – 178 с.
54. Вятютнев М. Н. О методах обучения языкам / М. Н. Вятютнев // Русский язык в национальной школе. – 1970. – № 6. – С. 22–38.
55. Гаврилюк Ю. Р. Історико-педагогічний аналіз розвитку системи підготовки іноземних громадян на теринах колишнього СРСР [Електронний ресурс] / Ю. Р. Гаврилюк, І. А. Сладких. – Режим доступу : <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/896>.

56. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам : лингводидактика и методика : [учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений] / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.

57. Ганіч О. М. Теоретичний аспект особливостей формування комунікативної компетенції студентів-іноземців / О. М. Ганіч, В. В. Чугуєва // Тенденции и проблемы языковой подготовки иностранных студентов в современных условиях : материалы заочной междунар. науч.-практ. интернет-конф., 3-17 мая 2013 г. – Запорожье : Изд-во ЗГМУ, 2013. – С. 5–9.

58. Гегечкори Л. Ш. К проблеме интенсификации процесса обучения взрослых иноязычной речи / Л. Ш. Гегечкори. – Тбилиси : Изд-во Тбилис. ун-та, 1975. – 297 с.

59. Гез Н. И. О факторах, определяющих успешность аудирования иноязычной речи / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1977. – № 5. – С. 32–42.

60. Гетманец А. О. Проблема коммуникации в программах русского языка как иностранного [Электронный ресурс] / А. О. Гетманец // Філологічні трактати. – 2014. – Т. 6, № 3. – С. 29–33. – Режим доступа : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/38539>.

61. Гласс Дж. Статистические методы в педагогике и психологии / Дж. Гласс, Дж. Стэнли; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1976. – 495 с.

62. Глухов Б. А. Термины методики преподавания русского языка как иностранного / Б. А. Глухов, А. Н. Щукин. – М. : Русский язык, 1993. – 371 с.

63. Головяшина Л. С. Роль межпредметной координации в повышении качества подготовки выпускников подготовительного факультета / Л. С. Головяшина, Т. В. Табенская // Вестник КГУ. – 1979. – № 3. – С. 19–25.

64. Голоса : a Basic Course in Russian [Электронный ресурс] / R. Robin, K. Evans-Romaine, G. Shatalina. – Режим доступа : www.gwu.edu/~slavic/golosa/.

65. Гольдин В. Е. Речь и этикет / В. Е. Гольдин. – М., 1983. – 109 с.

66. Гончаренко О. В. Об оптимизации обучения РКИ на начальном этапе / О. В. Гончаренко, Е. В. Панченко // Тенденции и проблемы языковой подготовки иностранных студентов в современных условиях : материалы заочной междунар. науч.-практ. интернет-конф., 3-17 мая 2013 г. – Запорожье : Изд-во ЗГМУ, 2013. – С. 10–13.

67. Городилова Г. Г. Лингводидактическое обоснование системы обучения русской речи нерусских студентов : автореф. дис. на соискание уч. степени д. пед. наук : спец. 13.00.02 / Г. Г. Городилова. – М., 1980. – 35 с.

68. Городилова Г. Г. Обучение речи и технические средства / Г. Г. Городилова. – М. : Русский язык, 1979. – 206 с.

69. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / О. А. Грива. – К., 2008. – 32 с.

70. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. для студ. аграрних вищих навч. закладів та коледжів / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 536 с.

71. Гукаленко О. В. Теоретико-методологические основы педагогической поддержки и защиты учащихся-мигрантов в поликультурном образовательном пространстве : автореф. дис. на соискание уч. степени д. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / О. В. Гукаленко. – Ростов-на-Дону, 2000. – 47 с.

72. Гуцало Е. У. Педагогічне тестування в системі контролю і оцінки якості навчання студентів (на базі дисциплін психолого-педагогічного циклу педагогічного університету) / Е. У. Гуцало. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – 68 с.

73. Давыдов В. В. Нерешенные проблемы теории деятельности / В. В. Давыдов // Психологический журнал. – 1992. – № 2. – С. 3–12.

74. Дементьєва Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Т. І. Дементьєва. – Харків, 2005. – 22 с.

75.Дзусова Б. Т. Осетинський речевой етикет как важная культурологическая дисциплина воспитания толерантности у учащихся / Б. Т. Дзусова // Успехи современного естествознания. – 2014. – № 12. – С. 152–154.

76.Дзюбенко А. А. Новые информационные технологии в образовании / А. А. Дзюбенко. – М. : ВНТИЦ, 2000. – 103 с.

77.Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. О. Долженко. – Луганськ, 2006. – 20 с.

78.Дорога в Россию : учебник русского языка (базовый уровень) / В. Е. Антонова, М. М. Нахабина, М. В. Сафронова, А. А. Толстых. – [6-е изд.]. – Санкт-Петербург : Златоуст; М. : ЦМО МГУ, 2013. – Ч. 2. – 256 с.

79.Дорога в Россию : учебник русского языка (первый уровень) / В. Е. Антонова, М. М. Нахабина, М. В. Сафронова, А. А. Толстых. – [4-е изд.]. – Санкт-Петербург : Златоуст; М. : ЦМО МГУ, 2012. – Ч. 3. – 184 с.

80.Дорога в Россию : учебник русского языка (элементарный уровень) / В. Е. Антонова, М. М. Нахабина, М. В. Сафронова, А. А. Толстых. – [7-е изд.] – Санкт-Петербург : Златоуст; М. : ЦМО МГУ, 2013. – Ч. 1. – 344 с.

81.Дочинец Д. И. Особенности организации учебно-воспитательного процесса на довузовском этапе обучения / Д. И. Дочинец, Л. В. Хиль, Л. П. Гайдук // Тенденции и проблемы языковой подготовки иностранных студентов в современных условиях : материалы заочной междунар. науч.-практ. интернет-конф., 3-17 мая 2013 г. – Запорожье : Изд-во ЗГМУ, 2013. – С. 14–18.

82.Елухина Н. В. Какими должны быть тексты для чтения и тексты для аудирования / Н. В. Елухина, Е. В. Мусницкая // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 3. – С. 28–39.

83. Елухина Н. В. Основные трудности аудирования и пути их преодоления / Н. В. Елухина // Иностранные языки в школе. – 1977. – № 1. – С. 36–44.

84. Етика ділового спілкування : навч. посібник / за ред. Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.

85. Єліна Т. О. Підсилення міжпредметних зв'язків засобами ознакової інтеграції [Електронний ресурс] / Т. О. Єліна // Простір і час сучасної науки : XI міжнар. наук. інтернет-конференція, 15-17 квітня 2015 р. – Режим доступу : <http://intkonf.org/elina-to-pidsilennya-mizhpredmetnih-zvyazkiv-zasobami-oznakovoyi-integratsiyi/>.

86. Живем и учимся в России : учебн. пос. по русскому языку для иностранных учащихся (I уровень) / Т. И. Капитонова, И. И. Баранова, Е. В. Городецкая и др. – Санкт-Петербург : Златоуст, 2003. – 301 с.

87. Жовтоніжко І. М. Урахування міжпредметних зв'язків під час викладання природничо-математичних дисциплін у довузівській підготовці іноземних студентів [Електронний ресурс] / І. М. Жовтоніжко // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 16. – С. 77-85. – Режим доступу : www.center.univer.kharkov.ua.

88. Журавлева Л. С. Обучение чтению (на материале художественных текстов) / Л. С. Журавлева, М. Д. Зиновьева. – М. : Русский язык, 1984. – 96 с.

89. Загальноосвітній стандарт з української мови як іноземної [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>.

90. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38. – С. 2004. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>.

91. Закон України «Про громадянство України» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – С. 65. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.

92. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – С. 179. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

93. Зверев И. Д. Взаимная связь учебных предметов / И. Д. Зверев. – М. : Знание, 1977. – 65 с.

94. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – [2-е изд.] – М. : Просвещение, 1985. – 160 с.

95. Зимняя И. А. Речевая деятельность и речевое поведение в обучении иностранному языку / И. А. Зимняя // Сборник научных трудов МШИИЯ. – 1984. – № 242. – С. 3–10.

96. Зозуля І. Є. Полікультурні взаємовідносини іноземних студентів у середовищі вищого навчального закладу України (досвід Вінниччини) [Електронний ресурс] / І. Є. Зозуля. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Zozulya.php>.

97. Зубехина И. А. К вопросу о системе письменных работ на начальном этапе обучения / И. А. Зубехина, И. Л. Максимова // Вопросы методики преподавания русского языка иностранцам. – М., 1973. – С. 60–67.

98. Зубов А. В. Информационные технологии в лингвистике : учеб. пособ. для студ. лингв. фак-тов высш. учеб. завед. / А. В. Зубов, И. И. Зубова. – М. : Академия, 2004. – 208 с.

99. Изаренков Д. И. Обучение диалогической речи / Д. И. Изаренков. – М. : Русский язык, 1981. – 136 с.

100. Ильин М. С. О классификации упражнений в речевой деятельности / М. С. Ильин // Иностранные языки в школе. – 1961. – № 5. – С. 29–35.

101. Интегрированные уроки по общеобразовательным дисциплинам и природоведению в начальных классах / [сост. Е. И. Руднянская]. – Волгоград : Учитель, 2005. – 70 с.

102. Калашникова С. Б. К вопросу о социально-психологической роли педагога в поликультурной образовательной среде [Электронный ресурс] / С. Б. Калашникова, Б. Е. Олехнович, И. Б. Олехнович. – Режим доступа : socioonom.ru/.../k-voprosu-o-socialno-psikhologicheskoi-rol-i-pedagoga-v-polikulturnoi-obrazovatelnoi-srede/.

103. Капитонова Т. И. Методика обучения русскому языку как иностранному на этапе предвузовской подготовки / Т. И. Капитонова, Л. В. Московкин. – Санкт-Петербург : Златоуст, 2006. – 272 с.

104. Капитонова Т. И. Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному / Т. И. Капитонова, Л. В. Московкин, А. Н. Щукин; под ред. А. Н. Щукина. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Русский язык. Курсы, 2009. – 312 с.

105. Капитонова Т. И. Современные методы обучения русскому языку иностранцев / Т. И. Капитонова, А. Н. Щукин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский язык, 1987. – 232 с.

106. Карасу Л. Азбука мовленнєвого етикету : робочий зошит для самостійної роботи / Л. Карасу. – Одеса, 2013. – 183 с.

107. Карасу Л. Використання сучасних педагогічних технологій у процесі мовної підготовки іноземних громадян / Л. Карасу // Зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. [«Перспективні напрямки розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук»], (13-14 лютого 2015 р.). – У 2 ч. – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2015. – Ч. II. – С. 19–21.

108. Карасу Л. Виховання толерантності в іноземних громадян / Л. Карасу // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Управління навчальними закладами : досвід, проблеми, перспективи»], (29-30 жовтня 2014 р.). – Одеса : вид. Букаєв В. В., 2014. – С. 42–44.

109. Карасу Л. Деякі аспекти мовленнєвого етикету / Л. Карасу // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Історія та сучасний стан педагогічних та психологічних наук»], (7 листопада 2014 р.). – У 2 ч. – Київ :

ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2014. – Ч. I. – С. 72–73.

110. Карасу Л. Деякі аспекти толерантного спілкування іноземних громадян у вищих навчальних закладах / Л. Карасу // Наука і освіта. – 2015. – № 2 / СХХХІ. – С. 47–50.

111. Карасу Л. Інтерактивний підхід у викладанні російської мови як іноземної / Л. Карасу // Использование инновационных технологий в методике преподавания русского языка : информационно-методическое пособие. – Одеса, 2013. – С. 27–29.

112. Карасу Л. Інформаційно-довідкові матеріали з мовленнєвого етикету для іноземних слухачів підготовчого відділення : навч.-метод. посібник / Л. Карасу. – Одеса, 2013. – 87 с.

113. Карасу Л. Парадигмы в грамматике русского языка. Таблицы, схемы, рисунки / [Бендяк К. И., Грудок-Костюшко М. А., Карасу Л. и др.]; под ред. Т. В. Ахапкиной. – Одесса : ПНПУ имени К. Д. Ушинского, 2012. – 198 с.

114. Карасу Л. Полікультурне освітнє середовище як передумова успішної підготовки іноземних громадян / Л. Карасу // Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. [«Управління навчальними закладами : досвід, проблеми, перспективи»], (29-30 жовтня 2013 р.). – Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2013. – Ч. 2. – С. 14–16.

115. Карасу Л. Проблеми міжкультурної комунікації в сучасних закладах освіти / Л. Карасу // Наша школа. – 2014. – № 6. – С. 5–7.

116. Карасу Л. Специфіка мовної підготовки іноземних слухачів на підготовчих факультетах (відділеннях) у вищих навчальних закладах України / Л. Карасу // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – 2015. – № 1. – С. 139–146.

117. Карасу Л. Сучасні аспекти навчання іноземних студентів мовленнєвому етикету / Л. Карасу // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2014. – Дод. 1 до Вип. 5. – Т. IV (55) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 192–198.

118. Карасу Л. Феноменология поликультурной языковой личности в контексте концептов «языковая личность», «вторичная языковая личность» / Л. Карасу // *Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială*. – 2014. – № 2 (35). – С. 41–48.

119. Карасу Л. Формування мовної особистості іноземних громадян у процесі навчання в закладах освіти України / Л. Карасу // Зб. тез наук. роб. учасників міжнар. наук.-практ. конф. [«Людина та соціум : сучасні проблеми взаємодії (психологічні та педагогічні аспекти)», (31 жовтня – 1 листопада 2014 р.)]. – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. – С. 68–70.

120. Карасу Л. Характеристика рівнів володіння мовленнєвим етикетом в іноземних слухачів підготовчого відділення / Л. Карасу // *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр.* – 2015. – № 2. – С. 156–160.

121. Карасу Л. Шляхи подолання комунікативних бар'єрів іноземними студентами у процесі навчальної діяльності / Л. Карасу // *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. пр.* – 2014. – № 1–2. – С. 77–83.

122. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.

123. Кирмайер М. Мультимедиа / М. Кирмайер ; пер. с нем. – Санкт-Петербург : ВНК Санкт-Петербург, 1994. – 192 с.

124. Китайгородская Г. А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Г. А. Китайгородская. – М. : Высшая школа, 1982. – 141 с.

125. Китайгородская Г. А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам / Г. А. Китайгородская. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 175 с.

126. Китайгородская Г. А. Мосты доверия : интенсивный курс русского языка / Г. А. Китайгородская, Я. В. Гольдштейн, Т. Смородинская. – М. : Русский язык, 1993. – 72 с.

127. Коваль А. Ділове спілкування : навч. посібник / А. Коваль. – К. : Либідь, 2002. – 280 с.

128. Ковтун О. В. Мовленнєва діяльність як категорія лінгводидактики / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2009. – № 1-2. – С. 103–112.

129. Козловська І. М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи : дидактичні основи / І. М. Козловська. – Львів, 1999. – 302 с.

130. Коккота В. А. Лингводидактическое тестирование / В. А. Коккота. – М. : Высшая школа, 1989. – 123 с.

131. Коломыцева О. Н. Русский речевой этикет как средство формирования языковой личности : монография / О. Н. Коломыцева. – Орел : ОрелГТУ, 2007. – 115 с.

132. Колосницина Г. В. Пути оптимального построения и оформления учебного аудиотекста (на материале русского языка как иностранного) / Г. В. Колосницина. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 95 с.

133. Коновалова Е. А. Методика обучения речевому этикету иностранных студентов в условиях полиэтничного региона (на примере обращений) / Е. А. Коновалова // Методические студии – 2013 : сб. науч.-метод. работ. – Симферополь, 2013. – С. 43–49.

134. Копчак М. М. Мовленнєвий етикет у світлі комунікативно-дискурсивної парадигми знання / М. М. Копчак // Наукові записки. Серія

«Філологічна»: зб. наук. праць. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 33. – 2013. – С. 68–70.

135. Копылова Г. И. Учебник русского языка для лиц, говорящих на испанском языке / Г. И. Копылова, Т. А. Рамсина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Русский язык, 1974. – 448 с.

136. Короткий тестологічний словник-довідник / упор. Л. Т. Коваленко. – К.: Грамота, 2008. – 160 с. (Серія «Словник»).

137. Костомаров В. Г. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам / В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Русский язык, 1978. – 136 с.

138. Кочеткова Т. В. Языковая личность в лекционном тексте / Т. В. Кочеткова. – Саратов: Саратовский ун-т., 1998. – 216 с.

139. Кузнецова Г. П. Мовленнєвий етикет у сфері соціальної культури та комунікації [Електронний ресурс] / Г. П. Кузнецова. – Режим доступу: www.gnpu.edu.ua/files/.../V15_2_206_212.pdf.

140. Кузьмич О. А. Виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. А. Кузьмич. – Київ, 2010. – 20 с.

141. Куйда Н. Я. Проблемы и особенности языковой подготовки иностранных студентов на довузовском этапе обучения / Н. Я. Куйда, Г. С. Манаева, И. Г. Новикова // Тенденции и проблемы языковой подготовки иностранных студентов в современных условиях: материалы заочной междунар. науч.-практ. интернет-конф., 3-17 мая 2013 г. – Запорожье: Изд-во ЗГМУ, 2013. – С. 21–26.

142. Кулішенко Л. Мовленнєвий етикет та ментальність українців / Л. Кулішенко, Т. Чечота // Світогляд – Філософія – Релігія: зб. наук. пр. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – Вип. 4. – С. 269–276.

143. Культура речи: сб. упр. / авт.-сост. Г. В. Битенская. – Нижний Тагил: Нижнетагил. технол. ин-т (фил.) УГТУ-УПИ, 2007. – 40 с.

144. Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали наук. конф. молодих учених, (25-26 квітня 2006 р.) / Харк. держ. акад. культури; відп. ред. С. В. Сищенко. – Х. : ХДАК, 2006. – 251 с.
145. Лапач С. Н. Статистика в науке и бизнесе / С. Н. Лапач, А. В. Чубенко, П. Н. Бабич. – К. : МОРИОН, 2002. – 640 с.
146. Леонтьев А. А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному : психологические очерки / А. А. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 88 с.
147. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
148. Лодатко Є. О. Моделювання педагогічних систем і процесів : монографія / Є. О. Лодатко. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – 148 с.
149. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання : that is that? / Є. О. Лодатко // Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис : [у 2 т.]. Т. 1. – 2011. – Вип 3. – С. 339–344.
150. Лошкарева Н. А. О понятии и видах межпредметных связей / Н. А. Лошкарева // Советская педагогика. – 1972. – № 6. – С. 48–56.
151. Лунева В. В. Речевой этикет как гиперсемиотическое образование : лингво-прагматический аспект : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Валентина Владимировна Лунева. – Ростов-на-Дону, 2011. – 171 с.
152. Лутай Н. В. Метод case study у навчанні іноземної мови [Електронний ресурс] / Н. В. Лутай, Т. П. Бесараб. – Режим доступу : file:///C:/Users/1/Downloads/Nznuoaf_2013_37_58.pdf.
153. Львова С. И. «Позвольте пригласить вас ...» или Речевой этикет / С. И. Львова. – Москва : Дрофа, 2010. – 2008 с.
154. Макаев В. В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. В. Макаев, З. А. Малькова, Л. Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3–10.

155. Макарова Г. И. Управление процессом обучения русскому языку как иностранному : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.02 / Г. И. Макарова. – М., 1987. – 49 с.

156. Максимова А. Л. 10 уроков русского речевого этикета / А. Л. Максимова. – [3-е изд.]. – Санкт-Петербург : Златоуст, 2006. – 104 с.

157. Максимова В. Н. Межпредметные связи в процессе обучения / В. Н. Максимова. – М. : Просвещение, 1988. – 191 с.

158. Максимова В. Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы / В. Н. Максимова. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.

159. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В. М. Манько // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. – К. : Логос, 2000. – Вип. 2. – С. 153–161.

160. Маслов В. І. Моделювання у теоретичній і практичній діяльності в педагогіці / В. І. Маслов // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 1. – С. 3–9.

161. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Академія, 2007. – 360 с.

162. Мацюк З. О. Українська мова професійного спрямування : навч. посіб. / З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич. – К. : Каравела, 2005. – 352 с.

163. Методика межкультурного образования средствами русского языка как иностранного : книга для преподавателя / [А. Л. Бердичевский, И. А. Гиниатуллин, И. П. Лысакова и др.]; под ред. А. Л. Бердичевского. – М. : Русский язык. Курсы, 2011. – 184 с.

164. Метс Н. А. Структура научного текста и обучение монологической речи / Н. А. Метс, О. Д. Митрофанова, Т. В. Одинцова. – М. : Русский язык, 1981. – 191 с.

165. Мещанинов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : монографія / О. П. Мещанинов. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460 с.

166. Мильруд Р. П. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам / Р. П. Мильруд, И. Р. Максимова // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 5. – С. 17–22.

167. Морозов В. Э. Культура письменной научной речи / В. Э. Морозов. – М. : Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2007. – 268 с.

168. Московкин Л. В. Теоретические основы выбора оптимального метода обучения (русский язык как иностранный, начальный этап) / Л. В. Московкин. – Санкт-Петербург : СМИО-Пресс, 1999. – 160 с.

169. Мотина Е. И. Система преподавания русского языка в Университете дружбы народов им. П. Лумумбы / Е. И. Мотина. – М. : РУДН, 1970. – 198 с.

170. Навчальні плани та програми : (довузівська підготовка іноземних громадян). Українська мова. Основи економіки. Біологія. Основи економічної та соціальної географії світу / [уклад. : Л. Г. Новицька, О. Ф. Гудзенко, М. І. Дудка та ін.]. – К. : ІВЦ «Вид-во «Політехніка», 2003. – Ч. 1. – 56 с.

171. Навчальні плани та програми : (довузівська підготовка іноземних громадян). Фізика. Хімія. Математика. Основи інформатики та обчисл. техніки. Креслення. Історія України. Російська мова. Українська і зарубіжна література. Основи психології. Образотворче мистецтво / [уклад. : Б. М. Андрющенко, Ю. М. Іващенко, Ю. О. Колтаков та ін.]. – К. : ІВЦ «Вид-во «Політехніка», 2005. – Ч. 2. – 168 с.

172. Назаренко І. М. Підвищення ефективності навчання іноземної мови майбутніх фахівців з інформаційної безпеки з використанням комп'ютерних технологій [Електронний ресурс] / І. М. Назаренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 21. – С. 108–114. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2012_21_17.pdf.

173. Начало [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.auburn.edu/~mitrege/russian/exercises/lesson-index.html#1>.

174. Немов Р. С. Психология : [учебн. для студ. высш. пед. учеб. заведений] : в 3 кн. / Р. С. Немов. – [4-е изд.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1. Общие основы психологии. – 688 с.

175. Немченко Н. В. Развитие коммуникативной компетенции иностранных студентов в процессе профессионально-языковой подготовки в вузе культуры : дис. ... канд пед. наук : 13.00.08 / Немченко Наталья Валентиновна. – Москва, 2003. – 346 с.

176. Никитина Е. Ю. Педагогические условия методики формирования умений речевого этикета младших школьников [Электронный ресурс] / Е. Ю. Никитина, Е. А. Зырянова. – Режим доступа : school2100.com/upload/.../1b0ebd6d77e40a90e0154db273f37be2.pdf.

177. Никитина Е. Ю. Теория и методика формирования умений речевого этикета младшего школьника / Е. Ю. Никитина, Е. А. Зырянова. – Москва : Баласс, 2011. – 191 с.

178. Ниссен В. Ю. Русский речевой этикет : учеб. пособие / В. Ю. Ниссен, Т. В. Карасёва. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2011. – 80 с.

179. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – 2-ге вид., випр. – Київ : Аконіт, 2001. – Т. 1. – 2001. – 928 с.

180. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / Д. А. Новиков. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.

181. Новикова Л. А. Педагогические условия поликультурного образования учащихся учреждений начального профессионального образования : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Л. А. Новикова. – Томск, 2009. – 24 с.

182. Обучение русскому языку : начальный этап / [И. А. Карташева, Т. А. Комиссарова, Р. Б. Волосатова и др.]; под ред. В. В. Химики, И. А. Карташевой. – Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1997. – 192 с.

183. Овсиенко Ю. Г. Русский язык для начинающих (для говорящих на английском языке) / Ю. Г. Овсиенко. – М. : Русский язык, 1989. – 448 с.

184. Огренич М. А. Формування мовленнєвого етикету в майбутніх економістів в англomовному діловому спілкуванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (германські мови) / М. А. Огренич. – Одеса, 2011. – 24 с.

185. Остапенко А. А. Моделирование многомерной педагогической реальности : теория и технологии / А. А. Остапенко. – М. : Народное образование, 2005. – 384 с.

186. Павленко М. И. Об обучении иностранных студентов подготовительных факультетов языку специальности / М. И. Павленко, Н. М. Кизилова // Тенденции и проблемы языковой подготовки иностранных студентов в современных условиях : материалы заочной междунар. науч.-практ. интернет-конф., 3-17 мая 2013 г. – Запорожье : Изд-во ЗГМУ, 2013. – С. 32–33.

187. Паламар Л. М. Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості / Л. М. Паламар. – К. : НПЦ «Київський університет», 1997. – 235 с.

188. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості : дис. доктора пед. наук : 13.00.02 / Лариса Максимівна Паламар. – Київ, 1997. – 468 с.

189. Палихата Е. Я. Комунікативні вправи для навчання діалогічного мовлення / Е. Я. Палихата // Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка. – 2001. – № 8. – С. 40–48.

190. Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи / Е. Я. Палихата. – Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2002. – 271 с.

191. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1985. – 206 с.

192. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – М. : Русский язык, 1989. – 276 с.

193. Пассов Е. И. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования : методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного / Е. И. Пассов, Н. Е. Кузовлева. – М. : Русский язык. Курсы, 2010. – 567 с.

194. Плужник И. Л. Педагогическая интерпретация личностных качеств толерантности в аспекте межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / И. Л. Плужник // Вестник Тюменского государственного университета. – 2003. – № 1. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskaya-interpretatsiya-lichnostnyh-kachestv-tolerantnosti-v-aspekte-mezhkulturnoy-kommunikatsii>.

195. Плужник И. Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И. Л. Плужник. – Тюмень, 2003. – 46 с.

196. Подопригорова Л. А. Использование интернета в обучении иностранным языкам / Л. А. Подопригорова // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 5. – С. 25–31.

197. Полат Е. С. Новые педагогические технологии в системе образования / Е. С. Полат. – М. : Владос, 2001. – 272 с.

198. Пономарев Р. Е. Образовательное пространство как основополагающее понятие теории образования / Р. Е. Пономарев // Педагогическое образование и наука. – 2003. – № 1. – С. 29–32.

199. Попова Д. Речевой этикет как неотъемлемый компонент формирования социокультурной компетенции в обучении иностранным языкам [Электронный ресурс] / Д. Попова. – Режим доступа : <http://repository.buk.by>.

200. Порожняк Н. Ф. Информационно-коммуникационные технологии в процессе обучения английскому языку в неязыковых вузах / Н. Ф. Порожняк // Молодой ученый. – 2014. – № 9. – С. 559–561.

201. Порох Д. О. Створення полікультурного освітнього простору для успішного перебігу адаптації іноземних студентів до навчання у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / Д. О. Порох. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_10/files/p1010_65.pdf.

202. Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе / Н. С. Власова, Н. Н. Алексеева, Н. Р. Барабанова, З. В. Бреденфельд и др. – М. : Русский язык, 1990. – 231 с.

203. Практический курс английского языка / [В. М. Плахотник, Р. Ю. Мартынова, Ж. Н. Лелица, Л. В. Москалюк]. Книга 2. – Одесса, 1998. – 314 с.

204. Проблемы коммуникативного метода обучения иноязычной речевой деятельности : [сб. статей / ред. Е. И. Пассов и др.]. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. пед. ин-та, 1980. – 222 с.

205. Прогресс. Элементарный уровень : [учебн. русского языка для студентов-иностранцев] / Н. И. Соболева, С. У. Волков, А. С. Иванова, Г. А. Сучкова. – [6-е изд., испр., доп.]. – М. : Издательство Российского университета дружбы народов, 2013. – 276 с.

206. Проект Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/img/zstored/files/2012-conz-zak.doc.

207. Проскуріна Я. Навчальні програми з мовних курсів для іноземних студентів підготовчих факультетів : компетентнісний підхід [Електронний

ресурс] / Я. Проскуріна. – Режим доступу :
file:///C:/Users/1/Downloads/OD_2013_6_11%20(1).pdf.

208. Протасова Т. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного на начальном этапе / Т. Н. Протасова, Н. И. Соболева. – М., 1977. – 48 с.

209. Протасова Т. Н. О требованиях к уровню владения навыками и умениями в различных видах речевой деятельности / Т. Н. Протасова, Н. И. Соболева // Русский язык за рубежом. – 1977. – № 6. – С. 46–49.

210. Протасова Т. Н. О требованиях к уровню владения навыками и умениями в различных видах речевой деятельности (аудирование) / Т. Н. Протасова, Н. И. Соболева // Русский язык за рубежом. – 1978. – № 6. – С. 52–54.

211. Протасова Т. Н. О требованиях к уровню владения навыками и умениями в различных видах речевой деятельности (говорение) / Т. Н. Протасова, Н. И. Соболева // Русский язык за рубежом. – 1979. – № 1. – С. 52–54.

212. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2001. – 224 с.

213. Ременцов А. Н. Дополнительная подготовка иностранных граждан для обучения в вузах России в системе непрерывного профессионального образования / А. Н. Ременцов. – М. : Техполиграфцентр, 1999. – 333 с.

214. Речевой этикет в ситуациях и заданиях [Электронный ресурс] / Единая коллекция цифровых образовательных ресурсов. – Режим доступа : [http://school-collection.edu.ru/catalog/rubr/90a91b0a-4f15-4398-a856-731d4fdfa3ec/?interface=pupil&class\[\]=47&subject\[\]=8](http://school-collection.edu.ru/catalog/rubr/90a91b0a-4f15-4398-a856-731d4fdfa3ec/?interface=pupil&class[]=47&subject[]=8).

215. Рожкова И. Г. К лингвистическим основам методики преподавания русского языка иностранцам / И. Г. Рожкова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : МГУ, 1983. – 125 с.

216. Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі : зб. матеріалів Міжнародного конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання, 30

червня – 1 липня 2005 р. / М-во освіти і науки України, Академія пед. наук України [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. – 338 с.

217. Рощупкина Е. А. Особенности понимания русскоязычного текста иностранными студентами довузовского этапа обучения / Е. А. Рощупкина, Т. В. Малова, И. В. Давыдова // Тенденции и проблемы языковой подготовки иностранных студентов в современных условиях : материалы заочной междунар. науч.-практ. интернет-конф., 3-17 мая 2013 г. – Запорожье : Изд-во ЗГМУ, 2013. – С. 38–39.

218. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 713 с.

219. Русский без акцента! : справочник-тренажер русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.istrasoft.info/RusMir/download.htm>.

220. Русский для всех. 1000 заданий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ruskiymir.ru/education2/rki/prog/113795/>.

221. Русский речевой этикет : мультимедийный учебный комплекс / Т. М. Балыхина, А. А. Денисова, А. Д. Гарцов, С. И. Ельникова, Е. А. Морозов.

222. Русский язык для всех / под ред. В. Г. Костомарова. – М. : Русский язык, 1978. – 208 с.

223. Русский язык и культура речи : учебник / О. Я. Гойхман, Л. М. Гончарова, О. Н. Лапшина и др.; под ред. О. Я. Гойхмана. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 240 с.

224. Русский язык как иностранный. Методика обучения русскому языку : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / Г. М. Васильева и др. ; под ред. И. П. Лысаковой. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 270 с.

225. Русский язык. Практический курс : учебник для начинающих (для иностранных учащихся) / Л. С. Журавлева, Л. В. Шипицо, М. М. Нахабина. – М. : Русский язык, 1989. – 343 с.

226. Рыданова И. И. Уроки этикета / И. И. Рыданова. – Минск : Вышэйшая школа, 1988. – 158 с.

227. Сайков Б. П. Организация информационного пространства образовательного учреждения : практическое руководство / Б. П. Сайков. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. – 406 с.

228. Сальникова Е. В. Развитие культуры коммуникации иностранных студентов в процессе профессионально ориентированной подготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Сальникова Елена Витальевна. – Пенза, 2014. – 181 с.

229. Самарук Н. М. Професійна спрямованість навчання математичних дисциплін майбутніх економістів на основі міжпредметних зв'язків : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Самарук Наталія Миколаївна. – Тернопіль, 2008. – 236 с.

230. Самарук Н. М. Теоретичні аспекти міжпредметності [Електронний ресурс] / Н. М. Самарук // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошук : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 14. – Режим доступу : www.center.univer.kharkov.ua.

231. Светловская И. С. Об интеграции как методическом явлении и ее возможностях в начальном обучении / И. С. Светловская // Начальная школа. – 1990. – № 5. – С. 57–60.

232. Семенистая М. Н. Система упражнений в обучении иностранных студентов лексике тематической группы «одежда» [Электронный ресурс] / М. Н. Семенистая. – Режим доступа : journals.kantiana.ru/upload/.../gwpufanzutrqqovxhymo_152-159.pdf.

233. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования образовательных систем / В. В. Суриков. – М. : Логос, 1999. – 272 с.

234. Ситуативное моделирование [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zicerino.com/azbuka/situ_model.pdf.

235. Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.

236. Соболева Н. И. Прогресс. Базовый уровень : [учебн. русского языка для студентов-иностранцев] / Н. И. Соболева, С. У. Волков, А. С. Иванова. – [2-е изд., испр., доп.]. – М. : Издательство Российского университета дружбы народов, 2009. – 214 с.

237. Сокіл Б. Методи вивчення української мови як іноземної та їх характеристика / Б. Сокіл // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 14–18.

238. Сосенко Э. Ю. Классификация упражнений и их система / Э. Ю. Сосенко // Русский язык за рубежом. – 1975. – № 2. – С. 53–58.

239. Сосенко Э. Ю. Создание речевых ситуаций на уроке / Э. Ю. Сосенко // Русский язык за рубежом. – 1970. – № 3. – С. 53–56.

240. Станкевич Н. Навчально-мовленнєва ситуація у діалогічному мовленні : стратегія моделювання / Н. Станкевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2010. – Вип. 5. – С. 53–60.

241. Старостенко О. В. Мовленнєвий етикет як засіб міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / О. В. Старостенко. – Режим доступу : <http://www-center.univer.kharkov.ua/vestnik/full/126.pdf>.

242. Старт-1 : учебник русского языка для подготовительных факультетов вузов СССР. Вводный курс. Книга для преподавателя / [М. М. Галеева, Л. С. Журавлева, М. М. Нахабина и др.]. – М. : Русский язык, 1979. – 144 с.

243. Старт-1 : учебник русского языка для подготовительных факультетов вузов СССР. Вводный курс. Книга для студента / [М. М. Галеева, Л. С. Журавлева, М. М. Нахабина и др.]. – М. : Русский язык, 1979. – 176 с.

244. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20–23.

245. Стернин И. А. Коммуникативные аспекты толерантности : [монография] / И. А. Стернин, К. М. Шилихина. – Воронеж : Истоки, 2001. – 135 с.

246. Стернин И. А. Русский речевой этикет / И. А. Стернин. – Воронеж, 1996. – 73 с.

247. Стрельчук Е. Н. Русский язык и культура речи в иностранной аудитории : теория и практика : учеб. пособие для иностранных студентов-нефилологов / Е. Н. Стрельчук. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 128 с. – (Русский язык как иностранный).

248. Сукачова Г. П. Формування професійного мовленнєвого етикету майбутніх інженерів-педагогів у навчально-виховному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. П. Сукачова. – Київ, 2007. – 19 с.

249. Сурыгин А. И. Дидактические основы предвузовской подготовки иностранных студентов в высших учебных заведениях : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Сурыгин Александр Игоревич. – Санкт-Петербург, 2000. – 311 с.

250. Сурыгин А. И. Основы теории обучения на неродном для учащихся языке / А. И. Сурыгин. – Санкт-Петербург : Златоуст, 2000. – 233 с.

251. Сурыгин А. И. Педагогическое проектирование системы предвузовской подготовки иностранных студентов / А. И. Сурыгин. – Санкт-Петербург : Златоуст, 2001. – 128 с.

252. Сучасний тлумачний словник української мови : 65000 слів / [за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

253. Термінологічний словник з культурології / [авт.-укл. Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук]. – К. : МАУП, 2004. – 144 с.

254. Типові тести з української / російської мови як вимоги і методика проведення : навч.-метод. пос. / [С. К. Хаджирадева, Н. М. Черненко, М. О. Грудок-Костюшко та ін.]. – Одеса : Освіта, 2013. – 268 с.

255. Тупикова С. Е. Развитие бытового речевого этикета как функционально-семантической универсалии (на материале художественных текстов XIX-XX вв.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Светлана Евгеньевна Тупикова. – Волгоград, 2003. – 206 с.

256. Учебник русского языка для говорящих по-китайски: базовый курс / [Т. М. Балыхина, И. Ф. Евстигнеева, К. В. Маерова и др.]. – М.: Русский язык, 2000. – 349 с.

257. Федорова В. Н. Межпредметные связи естественно-математических дисциплин: [пособие для учителя] / В. Н. Федорова. – М.: Просвещение, 1980. – 238 с.

258. Фоломкина С. К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе: учеб.-метод. пособие / С. К. Фоломкина. – М.: Высшая школа, 1987. – 205 с.

259. Фоменко В. Т. Диалог культур в образовательном пространстве / В. Т. Фоменко, И. В. Абакумова, И. В. Демченко // Рационализм и культура на пороге третьего тысячелетия: материалы третьего рос. философ. конгресса (16-20 сентября 2002 г.): в 3 т. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКНЦВШ, 2002. – С. 412–414.

260. Фомина Н. В. Лингвометодические основы формирования речевого этикета младших школьников: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (русский язык в общеобразовательной и высшей школе)» / Н. В. Фомина. – Майкоп, 2007. – 27 с.

261. Фоміних Н. Ю. Сутність поняття «інформаційно-комунікаційні технології» та їх значення на сучасному етапі модернізації освіти [Електронний ресурс] / Н. Ю. Фоміних. – Режим доступу: dspace.uabs.edu.ua/jspui/.../1/ped905_77.pdf.

262. Формановская Н. И. Вы сказали «Здравствуйте!» (Речевой этикет в нашем общении) / Н. И. Формановская. – [3-е изд.]. – М.: Знание, 1989. – 160 с.

263. Формановская Н. И. Культура общения и речевой этикет / Н. И. Формановская. – М. : ИКАР, 2004. – 236 с.

264. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.

265. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высшая школа, 1989. – 159 с.

266. Формановская Н. И. Речевой этикет. Русско-английские соответствия : справочник / Н. И. Формановская, С. В. Шевцова. – М. : Высшая школа, 1990. – 95 с.

267. Формановская Н. И. Русский речевой этикет : лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский язык, 1987. – 158 с.

268. Формановская Н. И. Употребление русского речевого этикета / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1984. – 193 с.

269. Харина И. В. Региональные особенности формирования поликультурной компетенции иностранных студентов в образовательном пространстве российского дальневосточного вуза [Электронный ресурс] / И. В. Харина // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 1. – Режим доступа : www.science-education.ru/107-8347.

270. Хрестоматия по методике преподавания русского языка как иностранного / [сост. Л. В. Московкин, А. Н. Щукин]. – 2-е изд., стереотип. – М. : Русский язык. Курсы, 2012. – 552 с.

271. Чистякова А. Б. Методичні засади навчання іноземних студентів письма у вищому навчальному закладі / А. Б. Чистякова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. – 2010. – Випуск 16. – С. 255–266.

272. Шапран О. І. Наукові підходи до педагогічного моделювання інноваційної підготовки майбутнього вчителя / О. І. Шапран // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький. – 2011. – № 21. – С. 315–318.

273. Швейцер А. Д. Современная социолінгвістика : теория, проблемы, методы / А. Д. Швейцер. – Москва : Наука, 1976. – 176 с.

274. Шумейко О. А. Мовленнєвий етикет як складова виховного процесу [Електронний ресурс] / О. А. Шумейко. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/30852/1/158.pdf>.

275. Шуховцова Т. А. Формирование социальной компетентности иностранных студентов на этапе предвузовской подготовки / Т. А. Шуховцова // Компетентностная модель выпускника в системе современного непрерывного профессионального образования : матер. 43-й науч.-методич. конф. ППС КазНУ, 17-18 янв. 2013 г. – Алматы : Қазақ университеті, 2013. – Кн. 1. – С. 348–353.

276. Щевелева Г. М. Образовательное пространство. Современный взгляд. Подходы к формированию : [монография] / Г. М. Щевелева. – Воронеж : Воронеж. гос. технол. акад., 2001. – 103 с.

277. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

278. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного / А. Н. Щукин. – М. : Высшая школа, 2003. – 334 с.

279. Якса Н. В. Толерантність у системі ціннісно-цільових пріоритетів педагогічної освіти : полікультурний аспект [Електронний ресурс] / Н. В. Якса. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=culture_science_education&id=7458.

280. Яременко И. А. Спецификация как первый и важный этап разработки языковых тестов [Электронный ресурс] / И. А. Яременко. – Режим доступа : www.rusnauka.com/9_NND_2012/Philologia/5_102803.doc.htm.

281. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Смысл, 2001. – 366 с.
282. Bennett M. J. Overcoming the Golden Rule : sympathy and empathy / M. J. Bennett // Basic Concepts of intercultural communication : [selected readings]. – Intercultural Press, Inc., 1998. – P. 191–214.
283. Cihangir H. Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Mustafa Kutlu'nun Eserlerinde ilişki Sözleri : Yüksek Lisans Tezi / H. Cihangir. – Ankara : G. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010. – 203 s.
284. Common European Framework of Reference for Language Learning and Teaching. – Strasbourg, 1996.
285. Doğançay A. S. Sözeylemler Bağlamında Türkçede Kibarlık İmleri / A. S. Doğançay, S. Kamili // Dilbilim Araştırmaları. – Ankara, 1997. – S. 133–141.
286. Erol Ç. Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme : Yüksek Lisans Tezi / Ç. Erol. – İstanbul : İstanbul Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. – 293 s.
287. Gökdayı H. Türkçede kalıp sözler / H. Gökdayı // Bilig. – Ankara, 2008. – Sayı 44. – S. 89–110.
288. Gudykunst W. B. Communicating with Strangers / W. B. Gudykunst, Y. Y. Kim. – Boston, 1997. – 444 p.
289. Howell W. The Emphatic Communicator / W. Howell // International Journal of Intercultural Relations. – 1982. – № 13. – P. 269–286.
290. Lambert R. The meaning and assessment of global competence / R. Lambert // EAIE Newsletter. – № 18. – April, 1995. – P. 14–17.
291. Martin J. Intercultural Communication in Contexts / J. Martin, T. Nakayama. – London. Toronto, 2000. – 363 p.
292. Özezen M. Y. Türkiye Türkçesi Yazın Dilinde Teçekkür Kalıplan / M. Y. Özezen // Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. – Ankara : Ankara Ün., 2006. – C. 3, Sayı 3 (Eylül). – S. 66–77.

СПИСОК ДОДАТКІВ

1. Додаток А. Етапи вишівського курсу російської мови як іноземної (за О. Суригіним)
2. Додаток Б. Співвідношення української системи рівнів володіння УЯІ / РЯІ із загальноєвропейською та російською шкалою рівнів
3. Додаток В. Комплекс вправ, які використовувалися на етапах формування мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення вищих навчальних закладів
4. Додаток Г. Дидактичний тест з визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (російська мова)
5. Додаток Д. Зміст комунікативно-мовленнєвої компетенції рівнів А 1, А 2, В 1 (інтенції, ситуації та теми спілкування)
6. Додаток Е. Формули мовленнєвого етикету в ситуації «Вибачення»
7. Додаток Ж. Опорні картки з формулами мовленнєвого етикету
8. Додаток З. Етикетні ситуації для моделювання іноземними слухачами
9. Додаток К. Порівняння експериментальних та контрольних груп на різних етапах експерименту

Додаток А

**Етапи вишівського курсу російської мови як іноземної
(за О. Суригіним)**

<i>Вишівське навчання російської мови як іноземної</i>			
<i>Етап довишівської підготовки</i>		<i>Етап власне підготовки у ВНЗ</i>	
Початковий етап	Середній етап	Просунутий етап	Завершальний етап
I семестр підготовчого факультету	II семестр підготовчого факультету	I-III курси основних факультетів	IV-V курси основних факультетів

Додаток Б

**Співвідношення української системи рівнів володіння УЯІ / РЯІ із загальноєвропейською
та російською шкалою рівнів**

	Рівні володіння іноземною мовою, розроблені Радою Європи (Strasbourg, 1996)	Система рівнів Асоціації лінгвістичних тесторів Європи (ALTE)	Російська державна система рівнів володіння російською мовою як іноземною	Українська система рівнів володіння російською / українською мовою як іноземною	Дискрептори рівнів (з Європейського мовного портфеля)
Елементарне володіння (А)	<p>A 1 – Breakthrough level</p> <p>Рівень виживання</p> <p>Учні 5-6 класів загальноосвітніх навчальних закладів</p>		<p>ТЕР – тест елементарного рівня</p>	<p>A 1 – рівень виживання (елементарний рівень)</p> <p>Сертифікат свідчить про те, що кандидат здатний задовольняти елементарні комунікативні потреби в обмеженій кількості ситуацій повсякденного спілкування.</p>	<p>Розуміє і може вживати в мовленні знайомі фрази та вирази, необхідні для виконання конкретних мовленнєвих завдань. Може відрекомендуватися, відрекомендувати інших, запитувати / відповідати про місце проживання, знайомих, навчання. Може брати участь у нескладній розмові, якщо співрозмовник говорить повільно й чітко.</p>

Продовження табл.

Елементарне володіння (А)	<p>A 2 – Waystage level</p> <p>Передпороговий рівень</p> <p>Учні 7-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів</p>	<p>Level 1. Waystage User Key English Test (KET)</p>	<p>ТБР – тест базового рівня</p>	<p>A 2 – передпороговий рівень (базовий рівень)</p> <p>Сертифікат свідчить про початковий рівень комунікативної компетенції; підтверджує те, що кандидат може задовольняти основні (базові) комунікативні потреби в побутовій, загальнокультурній, навчальній сферах спілкування.</p>	<p>Розуміє окремі речення й найуживаніші вирази, пов'язані з основними сферами життя (наприклад, відомості про себе, членів своєї родини, роботу тощо). Може виконувати завдання, пов'язані з простим обміном інформації на знайомі чи побутові теми. За допомогою простих виразів може розповісти про себе, своїх рідних і близьких, описати основні аспекти повсякденного життя.</p>
Вільне володіння (В)	<p>B 1 – Threshold level</p> <p>Пороговий рівень</p> <p>Учні 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, студенти довузівських відділень</p>	<p>Level 2. Threshold User Preliminary English Test (PET)</p>	<p>ТРЯІ-1 – тест І сертифікаційного рівня</p>	<p>B 1 – пороговий рівень</p> <p>Сертифікат свідчить про здатність кандидата задовольняти основні комунікативні потреби під час спілкування з носіями української / російської мови. Наявність даного сертифіката необхідна для вступу до вишів України.</p>	<p>Розуміє основні ідеї чітких повідомлень, зроблених у середньому темпі літературною мовою на різні теми, що виникають на роботі, у навчанні, дозвіллі тощо. Уміє спілкуватися в більшості ситуацій, які виникають під час перебування в країні мови, що вивчається. Може скласти зв'язне повідомлення на знайомі теми або теми, якими особливо зацікавлений; описати враження, події, сподівання, прагнення; викласти й обґрунтувати свою думку та плани на майбутнє.</p>

Продовження табл.

<p>ільне володіння (B)</p>	<p>B 2 – Vantage level</p> <p>Пороговий поглиблений рівень</p> <p>Студенти курсів бакалаври 1-4 вишу,</p>	<p>Level 3. Independent User First Certificate in English (FCE)</p>	<p>ТРЯІ-2 – тест II сертифікаційного рівня</p>	<p>B 2 – пороговий поглиблений рівень</p> <p>Сертифікат свідчить про здатність спілкуватися в досить широкому колі ситуацій культурної, навчальної та професійної сфер спілкування; дозволяє здійснювати професійну діяльність українською / російською мовою в системі курсового навчання, як спеціаліст гуманітарного (за винятком філологічного), інженерно-технічного, природничо-наукового профілів. Сертифікат необхідний для отримання диплома бакалавра-нефілолога. Надає можливість вступати до магістратури українського вишу.</p>	<p>Розуміє загальний зміст текстів на різні теми, зокрема – за спеціальністю. Може без особливих труднощів спілкуватися з носіями мови. Говорить досить швидко (у середньому темпі носія мови) і спонтанно. Уміє робити чіткі, докладні повідомлення на різні теми; висловити свою думку на певну проблему, показати переваги і недоліки різних поглядів.</p>
----------------------------	---	---	--	--	---

Досконале володіння (С)	<p>C1 – Effective operational proficiency</p> <p>Високий рівень</p> <p>Студенти 5-6 курсів вишу, магістри; підвищення кваліфікації; стажування в країні, мова якої вивчається</p>	<p>Level 4. Competent User Certificate in Advanced English (CAE)</p>	<p>ТРЯІ-3 – тест III сертифікаційного рівня</p>	<p>C1 – високий рівень (рівень професійного володіння)</p> <p>Сертифікат свідчить про високий рівень комунікативної компетенції, дозволяє вільно спілкуватися в усіх сферах комунікації, здійснювати професійну діяльність українською / російською мовою як спеціаліст-філолог, перекладач, редактор, журналіст, дипломат, менеджер, який працює в україномовному / російськомовному колективі. Сертифікат необхідний для отримання диплома бакалавра, спеціаліста, магістра перерахованих вище спеціальностей (за винятком спеціалістів і магістрів філологів-україністів / русистів, для яких цей іспит є проміжним).</p>	<p>Розуміє об'ємні, складні тексти різної тематики, розпізнає їх значення. Говорить спонтанно, у швидкому темпі. Не має труднощів із вибором мовних і мовленнєвих засобів. Гнучко й ефективно використовує мову для спілкування в науковій і професійній діяльності. Може створити точне, докладне повідомлення на будь-яку тему, демонструючи володіння моделями організації тексту та засобами зв'язку його елементів.</p>
-------------------------	---	--	---	--	--

Продовження табл.

Досконале володіння (С)	<p>C 2 – Mastery level</p> <p>Володіння мовою досконало</p> <p>Рівень носія мови</p>	<p>Level 5. Good User</p> <p>Certificate of Proficiency in English (CPE)</p>	<p>ТРЯІ-3 – тест IV сертифікаційного рівня</p>	<p>C 2 – рівень досконалого володіння</p> <p>Сертифікат свідчить про вільне володіння українською / російською мовою. Наявність такого сертифіката необхідна для отримання диплому спеціаліста і магістра філолога-україніста / русиста, кандидата філологічних наук, а також кандидата педагогічних наук; надає право на всі види викладацької та науково-дослідної діяльності у галузі української / російської мови.</p>	<p>C 2 – Mastery level</p> <p>Володіння мовою досконало</p> <p>Рівень носія мови</p>
-------------------------	--	--	--	---	--

Додаток В

**Комплекс вправ, які використовувалися на етапах формування мовленнєвого етикету
в іноземних слухачів підготовчого відділення вищих навчальних закладів**

№	Види вправ	Етапи формування мовленнєвого етикету		
		I. Початковий	II. Базовий	III. Пороговий
I. 1.	Лексико-семантичні (мета: формування вмінь виділяти формули мовленнєвого етикету в потоці мовлення)	<i>Вправа.</i> Прочитайте (прослухайте) текст. Знайдіть «ввічливі слова» і выпишіть (назвіть) їх.		
2.	Комбіновані (мета: отримання основних лексико-граматичних знань; формування і закріплення вмінь і навичок з мовленнєвого етикету)		<i>Вправа.</i> Прочитайте (прослухайте) текст. Визначте, які етикетні слова зустрічаються в тексті. Підберіть до них синоніми чи синонімічні вислови.	
3.	Вправи на з'ясування ступеня знань, умінь і навичок у сфері мовленнєвого етикету в цілому			<i>Вправа.</i> Назвіть відомі вам етикетні формули: 1) вітання; 2) прощання; 3) прохання; 4) подяки; 5) вибачення.

Продовження табл.

<p>II. 1.</p>	<p>Мовні (підготовчі, тренувальні) (дозволяють зафіксувати в пам'яті лексичні одиниці, зрозуміти їх системну та контрактивну цінність)</p> <p>Імітативні вправи (використовуються для закріплення лексичних одиниць, граматичних моделей і їх автоматизації в мовленні, тобто для формування фонетичних, лексичних і граматичних навичок)</p>	<p><i>Вправа.</i> Слухайте і повторюйте. Зверніть увагу на ... <i>Вправа.</i> Вимовте одну й ту ж фразу голосно, тихо, швидко, задумливо, іронічно <i>Вправа.</i> Підтвердіть висловлення (диктора), якщо це так насправді.</p>		
<p>1.2.</p>	<p>Вправи свідомого вибору (спрямовані на автоматизацію вже введеного матеріалу; студенти знаходяться в ситуації вирішення певного мовленнєво-діяльнісного завдання, пов'язаного з вибором правильної граматичної форми)</p>		<p><i>Вправа.</i> Оберіть правильну форму 1. Привітати (кого?) _____ Привітатися (з ким?) _____ (з другом, друга)</p>	

Продовження табл.

1.3.	Підставні вправи		<p><i>Вправи</i> на розподіл формул мовленнєвого етикету за тематичними групами (вітання, прощання, вибачення, подяка і т. д.)</p> <p><i>Вправа.</i> Прочитайте (послухайте) етикетні вислови та розподіліть їх у таблиці.</p> <p><i>Будь ласка. Проходьте, будь ласка. Завітайте до нас. Прошу до столу. Їжте на здоров'я. Чи можу я попросити вас. Приїздіть до нас. Дуже прошу тебе. Прошу сідати. Ласкаво просимо. Чи моли б виконати це завдання. Приходь. Будемо раді вас бачити.</i></p> <table border="1" data-bbox="1099 895 1579 970"> <tr> <td data-bbox="1099 895 1323 935">Прохання</td> <td data-bbox="1330 895 1579 935">Запрошення</td> </tr> <tr> <td data-bbox="1099 940 1323 970"></td> <td data-bbox="1330 940 1579 970"></td> </tr> </table>	Прохання	Запрошення			
Прохання	Запрошення							
1.4.	Трансформаційні вправи (від підставних відрізняються більш складним характером перетворення відповідно до інструкції)		<p><i>Вправа.</i> Замініть фрази згоди на відмову.</p> <p>1. – Ходімо, будь ласка, зі мною до буфету.</p> <p>– Так, добре, з радістю.</p>					
1.5.	Вправи на доповнення речень (формують швидкість реакції на пропоновані стимули)	<p><i>Вправа.</i> Заповніть пропуски, завершивши фрази. (Закінчіть речення)</p> <p>Як Вас ... ? 2. Як Ваше ... ?</p> <p>3. Мене звати ... 4. Моє прізвище ...</p>						

Продовження табл.

1.6.	Вправи на поширення речень (під час виконання таких вправ іноземні слухачі використовують додаткові слова для уточнення змісту запропонованої фрази)		<i>Вправа.</i> Доповніть речення. Мене звати Мустафа. Мене звати Мустафа Келер. (Я приїхав із Туреччини. У Туреччині я живу в Стамбулі на вулиці ...) <i>Вправа.</i> Доповніть речення. Мене звати Чжуан. (Будьмо знайомі!) Мене звати Чжуан.	
1.7.	Вправи зі стандартними фразами (такі завдання включають стандартні фрази; мета – домогтися автоматизму у використанні такої фрази в умовах навчальної ситуації)	<i>Вправа.</i> Починайте вашу відповідь з фрази «Дай, будь ласка ...» – Попроси книгу. – Дай, будь ласка, книгу.		
2.	Мовленнєві та умовно-мовленнєві		<i>Вправа.</i> Доповніть діалог, використовуючи відповідні слова і вирази. 1. – Як ви живете? – ... 2. – Доброго дня. Радий вас бачити. Як ваше здоров'я? – ... 3. – Привіт! Як успіхи? – ... 4. – Ходімо сьогодні на концерт. – ... 5. – Дай мені, будь ласка, твій підручник до завтра....	

Продовження табл.

			<p>6. – Допоможи мені зробити домашнє завдання.</p> <p>– ...</p> <p><i>Вправа.</i> За реплікою-відповіддю відтворіть попередню фразу. Слідкуйте, щоб міні-діалоги відповідали вимогам українського мовленнєвого етикету</p> <p>1. – ...</p> <p>– Добрий день. Дякую, добре.</p> <p>2. – ...</p> <p>– Не переживай. Це все дрібниці. Про це навіть думати не потрібно.</p> <p>4. – ...</p> <p>– Дякую, але я не можу. У мене ввечері справи.</p> <p>4. – ...</p> <p>– Мені б дуже хотілося тобі допомогти, але не знаю, чи зможу.</p> <p>7. ...</p> <p>– Ну що ви! Так би вчинив кожний на моєму місці.</p> <p>8. ...</p> <p>– Звичайно запитуй. Я тебе слухаю.</p>	
2.1.	Питально-відповідні (цей вид вправ найчастіше зустрічаються в практиці навчання українській / російській мові як іноземній;		<p><i>Вправа.</i> Прочитайте (прослухайте) текст. Які слова ввічливості були сказані головними героями?</p> <p><i>Вправа.</i> Прочитайте (прослухайте) текст. Яких слів ввічливості забули сказати головні герої.</p>	<p><i>Вправа.</i> Прочитайте текст і поясніть, яке відношення він має до теми «Мовленнєвий етикет». Дайте відповідь на наступні запитання:</p>

Продовження табл..

	питання ставляться до змісту прочитаного тексту чи до ситуації спілкування)			1. Як ви розумієте зміст тексту? 2. Чи згодні ви з цим твердженням? 3. Наведіть приклади ситуацій, що підтверджують або, навпаки, спростовують це твердження?
2.2.	Реплікові (вправи включають діалогічні єдності: ствердження-питання, ствердження-ствердження, ствердження-заперечення)		<i>Вправа.</i> Висловіте сумнів за допомогою питального слова. – Канікул у цьому навчальному році не буде. (– Цю інформацію ти отримав з надійного джерела?) – З понеділка урок української мови перенесли на п'ятницю. (– Та невже?)	
III.	Ситуативні вправи (вид мовленнєвих вправ) (мета – за допомогою зазначених у завданні умов відтворити природну комунікативну ситуацію, в якій може опинитись іноземець)			
1.	Ситуативні вправи першого рівня складності (мета: навчити іноземця різноманітним етикетним висловам, розрізняти мовноетикетні формули		<i>Вправи на ситуацію прохання.</i> Виберіть вислови для: а) повторного прохання; б) вмовляння; в) нагадування про прохання.	

Продовження табл.

	залежно від стилю спілкування, соціального статусу адресата та умов спілкування (час, місце спілкування тощо).		<p><i>Вправи на ситуацію вибачення.</i> Зазначте, в яких ситуаціях використовують такі вислови вибачення: <i>Вибачай(-те)! Даруй(-те)! Мені дуже шкода! Не гнівайтесь (на мене)! Не ображайтесь!</i> <i>Перепрошую... Прошу вибачення... Шкода, що....</i> <i>Вправа</i> Складіть діалоги, використовуючи етикетні формули прихованих вибачень.</p>	
2.	<p>Ситуативні вправи другого рівня складності (мета: навчити іноземців відтворювати свої навички під час спонтанного мовлення)</p>		<p><i>Вправа.</i> Складіть діалог за описаною ситуацією. 1. Ви купили два білети на концерт і хочете запросити друга піти разом з вами. Ви телефонуєте другу, запрошуєте його, але він не може піти з вами. 2. Ваш друг наполегливо просить вас піти з ним на концерт, але у вас важливі справи і ви не можете погодитися. Він довго вас вмовляє. Відмовте йому так, щоб він не образився. <i>Вправа.</i> Змодельуйте ситуації. Ситуація 1. 1. Ви прийшли на наукову конференцію і дуже зацікавилися виступом одного з її учасників. Зверніться і познайомтеся з</p>	<p><i>Вправа. Навчальне інтерв'ю</i> Ви журналіст і вам необхідно взяти інтерв'ю в групи «Океан Ельзи», але Святослав Вакарчук відмовляється виконати ваше прохання, вмовте його. Наприклад, ви можете пояснити йому, що ви приїхали з-за кордону, щоб написати статтю про цей концерт. <i>Вправа.</i> Ситуація 1. Ви давно спілкуєтеся з одним українським другом. В останньому листі він запросив вас влітку до себе в гості. Напишіть йому відповідь за запропонованою програмою. У вашому листі повинна бути вся інформація, зазначена в програмі</p>

Продовження табл.

			<p>незнайомим вам доповідачем для подальшого спілкування, домовтеся про зустріч. (Розмову починаєте ви).</p> <p>2. Ваш виступ на науковій конференції дуже зацікавив одного з її учасників, який з вами незнайомий і хоче познайомитися. Ви не проти подальшого спілкування та зустрічі з ним. (Розмову починає ваш партнер).</p> <p>Ситуація 2.</p> <p>1. Ви – викладач, який надав студенту послугу. Зустрівшись випадково на вулиці, дайте відповідь студенту, який дякує вам за допомогу. (Розмову починає ваш партнер).</p> <p>2. Зустрівшись випадково на вулиці, ви хочете подякувати викладачеві за допомогу. (Розмову починаєте ви).</p> <p>Ситуація 3.</p> <p>1. Ваш однокурсник повідомляє інформацію, яка, на вашу думку, не зовсім правдива. Висловіть сумніви. До того ж ви незадоволені вчинком вашого однокурсника – зробіть йому зауваження. (Розмову починаєте ви).</p> <p>2. Ваш однокурсник вважає, що</p>	<p>(пункти 1, 2, 3 і т. д.). Використовуйте для цього всі рядки, залишені для кожного пункту).</p> <p><i>Вправа.</i> Зробіть якомога більше компліментів своїм одногрупникам або тактовно вкажіть на недоліки в їхньому одязі, зачісці, використовуючи слова для довідок.</p>
--	--	--	--	---

Продовження табл.

			<p>інформація, яку ви повідомляєте, не зовсім правдива і висловлює з цього приводу сумнів.</p> <p>До того ж він незадоволений вашим вчинком і робить вам зауваження. Дайте йому відповідь. (Розмову починає ваш партнер).</p> <p>Ситуація 4.</p> <p>1. Вам телефонує друг і каже, що він захворів і до того ж загубив свій телефон. Заспокойте його, висловіть співчуття. Запропонуйте йому свою допомогу. (Розмову починає ваш партнер).</p> <p>2. Ви захворіли і до того ж загубили свій телефон. Ви телефонуєте другові і просите його допомогти вам. (Розмову починаєте ви).</p> <p>Ситуація 5.</p> <p>1. Ви зустріли знайому (знайомого), яку (якого) давно не бачили, але цікаві статті якої (якого) часто читаєте в газетах. Зробіть їй (йому) комплімент. (Розмову починаєте ви).</p> <p>2. Ви зустріли знайому (знайомого), яку (якого) давно не бачили, але яка (який) часто читає в газетах ваші цікаві статті. Прийміть її (його) компліменти. (Розмову починає ваш партнер).</p>	
--	--	--	---	--

Продовження табл.

3.	Аудіоситуативні вправи (мета поєднання різних видів мовленнєвої діяльності)			
IV.	Мовні ігри	<p><i>Вправа «Естафета етикетних формул».</i> <i>Процедура виконання.</i> Ставши в коло, учасники гри передають один одному уявний мікрофон. Той, хто його одержав, має вимовити етикетну формулу, що вживається при привітанні (прощанні, вибаченні, знайомстві тощо): <i>добрий день, привіт</i> і т. ін. Виграє той, хто висловлюється останнім.</p>	<p><i>Вправа «Діалог у колі».</i> <i>Варіант 1.</i> <i>Процедура виконання.</i> Ставши у два кола – зовнішнє і внутрішнє – гравці утворюють пари і стають обличчям один до одного. Викладач окреслює ситуацію спілкування (читає умову ситуативної вправи): діалог-знайомство, діалог-привітання зі святом; діалог-прощання, діалог-вибачення і т. ін. Тривалість діалогу – 2 хв. <i>Завдання:</i> у репліках діалогу вжити доречні етикетні формули. Після першого сигналу викладача студенти парами по чергово виконують вправу. Після другого сигналу зовнішнє коло пересувається на одну особу, таким чином склад пар змінюється. Та сама вправа виконується вдруге – в іншому складі і т. д.; пара, в якій один із співрозмовників не вжив (або повторив щойно почуто) етикетну формулу, вибуває. <i>Вправа «Діалог у колі».</i></p>	<p><i>Вправа «Діалог по телефону».</i> <i>Процедура виконання.</i> Студенти об'єднуються в пари. За сигналом викладача кожна пара розпочинає телефонну розмову, що має тривати 3 хв. <i>Завдання:</i> вжити якнайбільше доречних етикетних формул. До кожної з пар «прикріплюються» арбітри, які підраховують кількість ужитих формул. Час визначався секундоміром. <i>Вправа «Привітання й побажання».</i> <i>Процедура виконання.</i> Іноземні слухачі діляться на дві команди, що стають обличчям одна до одної. Слухачі, які стоять напроти один одного, утворюють пари. Викладач пропонує кожній з утворених пар пригадати всі відомі їм свята (Новий рік, День народження, Міжнародний день захисту дітей, День знань та ін). Перший із співрозмовників вітає зі святом, другий висловлює побажання. Привітання й побажання у вигляді двох реплік</p>

Продовження табл.

			<p><i>Варіант 2.</i> <i>Процедура виконання.</i> Студенти утворюють зовнішнє та внутрішнє кола, тобто стають парами. Діалог кожної пари слухає студент-арбітр. Викладач окреслює умови спілкування (див. попередню вправу). <i>Завдання:</i> у репліках ужити якнайбільше звертань (повторювати звертання не можна). Як тільки один зі співрозмовників промовляє репліку, що не містить звертання, пара вибуває з гри. Перемагає пара, що залишається.</p>	<p>діалогу висловлюється всіма парами по чергові. Повторювати назви свят не можна. Вибуває пара, яка не змогла розпочати свій діалог вчасно.</p>
--	--	--	--	--

Додаток Г.

Дидактичний тест з визначення рівнів сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення (російська мова)

**ТЕСТОВЫЙ БЛОК
(уровень В1)**

Субтест 1. ЛЕКСИКА. ГРАММАТИКА

Время выполнения субтеста – 45 минут.

Инструкция

В данной части теста вы должны выполнить 5 заданий (20 позиций).

Сначала прочитайте задание, затем – предложения / тексты и предлагаемые варианты ответов. Выберите правильный, по вашему мнению, вариант. Букву выбранного варианта (а, б, в или г) отметьте в контрольном листе.

Задание 1. Выберите правильный вариант ответа.

1. Строка, в которой все слова прощания:

- а) до свидания, до новых встреч, пока, спасибо;
- б) пока, до встречи, всего хорошего, благодарю;
- в) до свидания, до новых встреч, пока, до встречи;
- г) здравствуйте, спасибо, до свидания, пока.

2. Строка, в которой все слова приветствия:

- а) здравствуйте, привет, спасибо, благодарю;
- б) пока, извините, добрый день, до свидания;
- в) привет, добрый день, здравствуйте, приветствую Вас;
- г) приветствую Вас, извините, пока, здравствуйте.

3. Строка, в которой все слова благодарности:

- а) здравствуйте, привет, спасибо, благодарю;
- б) спасибо, благодарю, очень признательна, Вы очень любезны;
- в) пока, до встречи, всего хорошего, спасибо;
- г) здравствуйте, спасибо, до свидания, пока.

4. Строка, в которой все слова извинения:

- а) простите, спасибо, извините, прошу прощения;
- б) здравствуйте, привет, спасибо, благодарю;
- в) извините, доброе утро, пожалуйста, спасибо;
- г) простите, приношу Вам свои извинения, извините, прошу прощения.

5. Строка, в которой все слова сочувствия, утешения:

- а) не переживайте, мне жаль, не беспокойтесь, все пройдет;
- б) забудьте об этом, не расстраивайтесь, прощайте, ничего не поделаешь;
- в) вы не виноваты, очень сочувствую вам, возьмите себя в руки, мое почтение;
- г) я вам сочувствую, я благодарен вам, крепитесь, все пройдет.

Задание 2. Определите правильный вариант ответа.

6. При выражении отказа используются определенные этикетные формулы. Определите, какая из них может быть использована в разговоре с преподавателем.

- а) Я еще не выполнил предыдущее поручение.
- б) К сожалению, я не смогу этого сделать.
- в) Я не согласен выполнять это поручение.
- г) Как-нибудь в другой раз.

7. При несогласии с собеседником используются определённые этикетные формулы. Определите, какая из них будет предпочтительнее в официальной обстановке, если партнёр по общению ваш декан.

- а) Я с вами согласен.
- б) Думаю, что вы не совсем правы.
- в) Вы ошибаетесь.
- г) Это абсурд.

8. При прощании используются определённые этикетные формулы. Определите, какая из них может быть использована при прощании с другом.

- а) Разрешите попрощаться.
- б) Всего хорошего.
- в) До встречи.
- г) До свидания.

9. Стандартная последовательность фраз при обращении к незнакомому человеку может быть такая:

- а) Очень признателен за ...; Добрый день!; Не могли бы вы сказать
- б) Извините, что задерживаю вас; Скажите, пожалуйста ...; Добрый день!
- в) Добрый день!; Будьте добры, скажите ...; Спасибо.
- г) Подождите!; Добрый день!; Скажите, пожалуйста.

10. Чтобы познакомиться без посредника, можно воспользоваться такими словесными формулами:

- а) Познакомьтесь, пожалуйста!; Давайте познакомимся!; Мое имя
- б) Разрешите познакомиться с вами!; Будем знакомы!; Я
- в) Будем знакомы!; Я хотел бы с вами познакомиться; Моя фамилия
- г) Мне хочется с вами познакомиться; Меня зовут ...; Познакомьтесь!

Задание 3. Закончите фразы.

11. Мы хотим пригласить вас _____.

- а) к праздничному концерту
- б) на праздничный концерт
- в) для праздничного концерта
- г) в праздничном концерте

12. Ты можешь послать мне письмо _____.

- а) по электронной почте
- б) с электронной почтой
- в) на электронной почте
- г) электронной почтой

13. Мне _____ позвонить вечером.

- а) может
- б) можно
- в) могу
- г) мочь

14. _____ вы хорошо выглядете!

- а) какая
- б) какой
- в) как
- г) как-то

15. Большое спасибо вам _____.

- а) за поздравление с Новым годом
- б) поздравление с Новым годом
- в) за поздравление Нового года
- г) поздравить с Новым годом

Задание 4. Вставьте в диалоге пропущенные слова.

– Доброе **_16_**! Какое настроение сегодня? Думаю, хорошее! О, Анна Ивановна!..

– Рад **_17_** приветствовать. Ну, как идут ваши дела?

– Здравствуйте, Тимофей Александрович! ... Спасибо, **___18___**.

– Очень рад!

16. а) утро

б) вечер

в) здоровье

г) настроение

17. а) вам

б) вас

в) вы

г) у вас

18. а) не очень

б) хорошо

в) не знаю

г) плохо

Задание 5. Дополните диалоги.

19. – _____

– На улице Некрасова.

а) Мы пойдём гулять?

б) Извините, вы не скажете, где находится университет?

в) Ты идешь в магазин?

г) Какая красивая улица!

20. – _____

– Спасибо большое, я обязательно приду.

а) Я приглашаю вас к себе в гости.

б) Не опаздывайте, пожалуйста.

в) Я хочу выразить благодарность.

г) Передайте привет родителям!

Субтест 1. ЛЕКСИКА. ГРАММАТИКА

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТ

ФАМИЛИЯ, ИМЯ _____

СТРАНА _____

ДАТА _____

<i>Задание 1</i>	1.	а	б	в	г
	2.	а	б	в	г
	3.	а	б	в	г
	4.	а	б	в	г
	5.	а	б	в	г
<i>Задание 2</i>	6.	а	б	в	г
	7.	а	б	в	г
	8.	а	б	в	г
	9.	а	б	в	г
	10.	а	б	в	г
<i>Задание 3</i>	11.	а	б	в	г
	12.	а	б	в	г
	13.	а	б	в	г
	14.	а	б	в	г
	15.	а	б	в	г
<i>Задание 4</i>	16.	а	б	в	г
	17.	а	б	в	г
	18.	а	б	в	г
<i>Задание 5</i>	19.	а	б	в	г
	20.	а	б	в	г

Субтест 1. ЛЕКСИКА. ГРАММАТИКА

КЛЮЧИ

<i>Задание 1</i>	1.	а	б	в	г
	2.	а	б	в	г
	3.	а	б	в	г
	4.	а	б	в	г
	5.	а	б	в	г
<i>Задание 2</i>	6.	а	б	в	г
	7.	а	б	в	г
	8.	а	б	в	г
	9.	а	б	в	г
	10.	а	б	в	г
<i>Задание 3</i>	11.	а	б	в	г
	12.	а	б	в	г
	13.	а	б	в	г
	14.	а	б	в	г
	15.	а	б	в	г
	16.	а	б	в	г
<i>Задание 4</i>	17.	а	б	в	г
	18.	а	б	в	г
<i>Задание 5</i>	19.	а	б	в	г
	20.	а	б	в	г

Субтест 2. ЧТЕНИЕ

Время выполнения субтеста – 50 минут.

Инструкция

Субтест состоит из текстов и заданий к ним.

Вначале ознакомьтесь с ситуацией 1-2 и определите, что вам нужно узнать из текста. Потом прочитайте текст и варианты ответов.

Для выполнения заданий ситуаций 1-2 выберите правильный, по вашему мнению, вариант (а, б, в или г) и отметьте его в контрольном листе.

Ознакомьтесь с ситуацией 3 и заполните таблицы, представленные в контрольном листе.

Ситуация 1. Прочитайте тексты. О чем в них говорится?

Текст 1.

Для человека обязательно не только чувствовать благодарность, но и уметь выразить – взглядом, улыбкой, словом, делом. «У меня нет слов, чтобы передать свою глубокую благодарность ...» Ведь услышать их так важно для продавца и парикмахера, врача и наставника, для матери и друга – для всех, без чьей помощи и заботы не может существовать ни один человек. Не рассыпаться в благодарностях, но поблагодарить за подарок и помощь, за совет и доброе слово, за поздравление и письмо, за участие и расположение – долг воспитанного человека».

по Б. Бушелевой

1.1. Для воспитанного человека важно

- а) только чувствовать благодарность.
- б) знать слова благодарности.
- в) уметь выразить благодарность.
- г) рассыпаться в благодарностях.

1.2. Фраза «У меня нет слов, чтобы передать свою глубокую благодарность ...» означает, что человек

- а) не знает, как передать свою благодарность.
- б) забыл нужные слова.
- в) не хочет выражать свою благодарность словами.
- г) очень благодарен.

Текст 2.

Если кто-нибудь докладывает или отчитывается о своей работе и вам надо возразить, сначала выслушайте его объяснения, а затем уже высказывайте свои возражения или мнения. Повторение своими словами точки зрения собеседника перед тем, как высказывать свое мнение, снижает риск того, что ваше мнение может быть воспринято как личная нападка. Масса недоразумений происходит в жизни именно потому, что мы не умеем слушать других и не пытаемся понять переживаемые ими чувства и их точку зрения.

Иствуд Атватер

1.3. Если вам надо возразить, то прежде

- а) выслушайте объяснения собеседника.
- б) попросите собеседника повторить точку зрения своими словами.
- в) высказывайте свои возражения или мнения немедленно.
- г) поменяйте точку зрения собеседника.

Ситуация 2. Прочитайте диалоги. О чем в них говорится?**Диалог 1.**

У Насти и Димы в гостях была соседская девочка Маша. Перед уходом Маша подошла к хозяевам дома и сказала:

– Спасибо. Мы очень хорошо поиграли. Разрешите, пожалуйста, Насте и Диме прийти ко мне в гости. До свидания!

– Какая приятная и вежливая девочка! – сказала, улыбнувшись, бабушка.

2.1. Определите, каких слов не произнесла девочка:

- а) благодарности
- б) просьбы
- в) извинения
- г) прощания.

2.2. Перед уходом Маша подошла к хозяевам дома и обратилась к ним со словами

- а) поздравления.
- б) просьбы.
- в) извинения.
- г) утешения.

Диалог 2.

– Валерий Семенович, я хочу попросить прощения за ту резкость, которую я позволил себе вчера в споре с вами. Приношу глубокие извинения.

– Ну что вы, голубчик Александр, с кем этого не бывает! Я это объясняю полемическим задором и нисколько не обижаюсь.

– Спасибо, Валерий Семенович! Сам не понимаю, как это со мной случилось. Думаю, что это будет хорошим уроком для меня.

– Ну что вы! Право же, не стоит придавать этому такое серьезное значение. До свидания. Не мучайте себя.

– До свидания, Валерий Семенович.

2.3. Александр обращается к Валерию Семеновичу в начале диалога с:

- а) благодарностью за подсказку в споре.
- б) поздравлением.
- в) извинением за резкость в споре.
- г) утешением за резкость в споре.

2.4. Валерий Семенович Александра:

- а) благодарит за поздравление.
- б) поздравляет с успешным выступлением.
- в) приглашает выступить в дискуссии.
- г) утешает, успокаивает.

Диалог 3.

– Коля, ты так хвалил новый фильм. А мне он показался очень слабым.

– Ольга, я с тобой совершенно не согласен.

– Начну с того, что, во-первых, он очень спорный ...

– Спорный? Против этого не возразишь, но ...

– Не перебивай меня. Мне хотелось бы внести ясность. Значит, во-первых, в этом фильме очень много спорного, во-вторых, я думаю, замысел автора так и остался непонятным для зрителя.

– Ну уж нет! Тут ты абсолютно не права.

2.5. После просмотра фильма Коля

- а) приглашает Ольгу посмотреть фильм.
- б) соглашается с Ольгой о том, что фильм спорный.
- в) высказывает несогласие о том, что фильм спорный.
- г) просит Ольгу не перебивать и выслушать его.

2.6. Во время обсуждения фильма Коля

- а) благодарит Ольгу за хороший фильм.
- б) соглашается с Ольгой о том, что фильм остался непонятным для автора.
- в) высказывает несогласие о том, что фильм остался непонятным для автора.
- г) просит Ольгу обязательно посмотреть фильм.

2.7. После просмотра фильма Ольга

- а) благодарит Колю за хороший фильм.
- б) соглашается с мнением Коли о фильме.
- в) высказывает свою точку зрения относительно фильма.
- г) советует Коле поменять мнение о фильме.

Диалог 4.

– Ахмед, мне бы дружески хотелось дать один совет ... Можно?

– Да, конечно!

– Мне кажется, что вместо слова «хочите» лучше произносить слово «хотите», особенно во время выступлений, когда много людей.

– Да?

– Если об одном человеке речь идет в третьем лице, то лучше говорить: «Он хочет», а если во множественном числе, то надо говорить: «Они хотят.

– Значит, «хотите» вместо «хочите» и «хочет» вместо «хотит» ... А ты знаешь, Александр, так даже лучше!

2.8. Один из участников диалога

- а) высказывает соболезнование и утешение.
- б) высказывает дружеские поздравления.
- в) дает дружеский совет.
- г) критикует неграмотную речь.

2.9. Озаглавьте текст:

- а) «Дружеский совет».
- б) «Так даже лучше».
- в) «Желания друзей».
- г) «Слова для выступлений».

Ситуация 3. Прочитайте тексты. Выберите этикетные формулы, подберите к ним синонимы и заполните таблицу.

Текст 1.

– Здравствуйте! – здоровается Анна, обводя столовую расширившимися от полумрака зрачками ...

– Здравствуйте! – ненужно повторяет она.

– Здравствуйте, Анна Семеновна! – поняв ее смущение, неловкость, восклицает Владимир Алексеевич и бросается к Анне, берет за локоть. – Проходите, Анна Семеновна! Милости просим.

Анне чуточку становится легче: передохнув, она торопливо озирается.

– Спасибо! – говорит Анна. – Проходить я не буду!

– Садитесь с нами обедать, Анна! – радушно разводит руками Любовь Борисовна. – Очень прошу, Анна!

– Я уже обедала, – тихо отвечает Анна, смущение постепенно проходит. – Я уже обедала! – повторяет она, оглядываясь по сторонам.

Лицо у нее делается изумленным, восторженным: «Вот это да!» ...

– Садитесь, Анна, обедать! – приглашает Любовь Борисовна. – Хоть чайку попейте, если есть не хотите.

(В. Липатов «Черный Яр»)

	<i>Ситуация речевого этикета</i>	<i>Формулы речевого этикета (в тексте)</i>	<i>Формулы речевого этикета (синонимы)</i>
3.1.	Приветствие		
3.2.	Приглашение		
3.3.	Отказ		
3.4.	Благодарность		

Текст 2.

– Здравствуйте, Иван Николаевич! – вдруг раздается радостный голос.

– Здравствуйте, – машинально отвечает он. – Здравствуйте.

С ним здороваются двенадцатилетний мальчуган, а двухсотлетняя старуха тоже смотрит на Черепнина и ласково кивает ему головой.

– Ты уж, Николаевич, тоже приходи к нам на новоселье! – Мы все ваше семейство зовем, потому как столько лет жили рядом и ваше семейство до того хорошее, что слов нету.

– Мы скажем, когда приходите! – кричит мальчуган.

– Придем приглашать специально! – подтверждает из ограды мужчина, видимо сын старухи, – и тоже радушно здоровается: – Здравствуйте, Иван Николаевич. Милости просим к нам на новоселье.

– Здравствуйте! Спасибо! – отвечает Иван Николаевич, стараясь не показать удивления. – Спасибо, приду.

Удивляться есть чему – эти люди называют его по имени-отчеству, а он и не знает, кто это такие.

(В. Липатов «Чужие»)

	<i>Ситуация речевого этикета</i>	<i>Формулы речевого этикета (в тексте)</i>	<i>Формулы речевого этикета (синонимы)</i>
3.5.	Приветствие		
3.6.	Приглашение		
3.7.	Согласие		
3.8.	Благодарность		

Субтест 2. ЧТЕНИЕ

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТ

ФАМИЛИЯ, ИМЯ _____

СТРАНА _____

ДАТА _____

<i>Ситуация 1</i>					
<i>Текст 1</i>	1.1.	а	б	в	г
	1.2.	а	б	в	г
<i>Текст 2</i>	1.3.	а	б	в	г
<i>Ситуация 2</i>					
<i>Диалог 1</i>	2.1.	а	б	в	г
	2.2.	а	б	в	г
<i>Диалог 2</i>	2.3.	а	б	в	г
	2.4.	а	б	в	г
<i>Диалог 3</i>	2.5.	а	б	в	г
	2.6.	а	б	в	г
	2.7.	а	б	в	г
<i>Диалог 4</i>	2.8.	а	б	в	г
	2.9.	а	б	в	г

Ситуация 3**Текст 1**

	<i>Ситуация речевого этикета</i>	<i>Формулы речевого этикета (в тексте)</i>	<i>Формулы речевого этикета (синонимы)</i>
3.1.	Приветствие		
3.2.	Приглашение		
3.3.	Отказ		
3.4.	Благодарность		

Текст 2

	<i>Ситуация речевого этикета</i>	<i>Формулы речевого этикета (в тексте)</i>	<i>Формулы речевого этикета (синонимы)</i>
3.5.	Приветствие		
3.6.	Приглашение		
3.7.	Отказ		
3.8.	Благодарность		

Субтест 2. ЧТЕНИЕ

КЛЮЧИ

<i>Ситуация 1</i>					
Текст 1	1.1.	а	б	в	г
	1.2.	а	б	в	г
Текст 2	1.3.	а	б	в	г
<i>Ситуация 2</i>					
Диалог 1	2.1.	а	б	в	г
	2.2.	а	б	в	г
Диалог 2	2.3.	а	б	в	г
	2.4.	а	б	в	г
Диалог 3	2.5.	а	б	в	г
	2.6.	а	б	в	г
	2.7.	а	б	в	г
Диалог 4	2.8.	а	б	в	г
	2.9.	а	б	в	г
<i>Ситуация 3</i>					
Приветствие	3.1.				
Приглашение	3.2.				
Отказ	3.3.				
Благодарность	3.4.				
Приветствие	3.5.				
Приглашение	3.6.				
Отказ	3.7.				
Благодарность	3.8.				

Субтест 3. АУДИРОВАНИЕ

Время выполнения субтеста – 35 минут.

Инструкция

В данной части теста вы должны выполнить 20 заданий после прослушанных текстов к 4 ситуациям.

Тексты к ситуациям 1-3 вы будете слушать один раз, а к ситуации 4 – два раза.

Сначала прослушайте описание ситуации и определите, что вы должны узнать из текста. Потом вы услышите текст. После (или во время) прослушивания прочитайте предлагаемые варианты ответа. В паузу выберите правильный, по вашему мнению, вариант (а, б, в или г) и отметьте его в контрольном листе.

Ситуация 1. Слушаем стихотворения.

Послушайте стихотворения. Каких слов вежливости не сказали главные герои?

Стихотворение 1.**1.1. Главные герои забыли сказать**

- а) спасибо, до свидания.
- б) до свидания, здравствуйте.
- в) извините, спасибо.
- г) здравствуйте, извините.

Послушайте стихотворения. Определите, что персонажи в стихотворении говорят друг другу.

Стихотворение 2.**1.2. Персонажи в стихотворении говорят друг другу**

- а) слова благодарности.
- б) комплименты.
- в) слова приветствия.
- г) слова прощания.

1.3. Один из персонажей стихотворения, обращаясь к другому:

- а) приглашает в гости.
- б) утешает.
- в) просит о помощи.
- г) поздравляет.

Ситуация 2. Слушаем диалоги.

Послушайте диалоги. По формулам речевого этикета, использованных в них, определите ситуацию речевого общения.

Диалог 1.**2.1.**

- а) встреча
- б) знакомство
- в) приглашение
- г) разговор по телефону.

Диалог 2.**2.2.**

- а) приветствие
- б) знакомство
- в) комплимент
- г) разговор по телефону.

Диалог 3.**2.3.**

- а) встреча
- б) знакомство
- в) комплимент
- г) предложение.

Диалог 4.**2.4.**

- а) встреча
- б) знакомство
- в) комплимент
- г) предложение.

Диалог 5.**2.5.**

- а) утешение
- б) предложение
- в) прощание
- г) извинение.

Диалог 6.**2.6.**

- а) извинение
- б) приглашение
- в) просьба
- г) поздравление.

Диалог 7.**2.7.**

- а) совет
- б) знакомство
- в) прощание
- г) поздравление.

Диалог 8.**2.8.**

- а) приветствие
- б) знакомство
- в) комплимент
- г) разговор по телефону.

Ситуация 3. Слушаем письмо.**3.1. Письмо написано**

- а) учеником своему учителю.
- б) редакцией издательства автору статей.
- в) учителем своему ученику.
- г) преподавателем своему коллеге.

3.2. Письмо можно считать

- а) письмом-одобрением, комплиментом.
- б) письмом-извинением.
- в) письмом-упреком, неодобрением.
- г) письмом-просьбой, предложением.

Ситуация 4. Слушаем тексты.

Текст 1.

4.1. Сторонники обращения на *ты* считают, что

- а) это обращение сближает, стирает границы в общении.
- б) такое обращение считается признаком хорошего тона.
- в) нет правил, которые бы регулировали переход с *вы* на *ты*.
- г) *вы*, обращённое к одному человеку, – это пережиток прошлого.

4.2. Обращение *ты* допустимо

- а) в семье.
- б) при общении врача с пациентом.
- в) к коллегам во время конференции.
- г) в общении с коллегами, в присутствии посторонних лиц.

4.3. Согласно правилам этикета мы используем обращение *вы*, адресованное одному человеку

- а) при обращении к друзьям.
- б) в семье.
- в) по отношению к людям старшего возраста.
- г) в школе при обращении к детям.

4.4. По мнению многих, существенно упрощает общение на форумах в Интернете

- а) обращение исключительно на *ты*.
- б) обращение исключительно на *вы*.
- в) обращение по правилам этикета, как и в обычной жизни.
- г) указывание при регистрации предпочтительной формы обращения.

Текст 2.

4.5. Важным элементом украинского этикета является

- а) рукопожатие.
- б) беззвучные приветствия.
- в) поцелуи.
- г) бурные формы приветствия.

4.6. Классическим вариантом приветствия является

- а) беззвучные приветствия с использованием мимики и жестов.
- б) поцелуй, который бывает не только реальным, но и виртуальным.
- в) рукопожатие вместо словесного приветствия или в дополнение к нему.
- г) внятное приветствие, обращённое непосредственно к адресату или адресатам.

4.7. Другим или хорошим знакомым принято говорить

- а) «Привет!»
- б) «Добрый день!»
- в) «Чмоки-чмоки».
- г) «Здравия (здоровья) желаю».

Субтест 3. АУДИРОВАНИЕ

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТ

ФАМИЛИЯ, ИМЯ _____

СТРАНА _____

ДАТА _____

<i>Ситуация 1</i>	1.1.	а	б	в	г
	1.2.	а	б	в	г
	1.3.	а	б	в	г
<i>Ситуация 2</i>	2.1	а	б	в	г
	2.2	а	б	в	г
	2.3.	а	б	в	г
	2.4.	а	б	в	г
	2.5.	а	б	в	г
	2.6.	а	б	в	г
	2.7.	а	б	в	г
	2.8.	а	б	в	г
<i>Ситуация 3</i>	3.1	а	б	в	г
	3.2.	а	б	в	г
<i>Ситуация 4</i>	4.1.	а	б	в	г
	4.2.	а	б	в	г
	4.3.	а	б	в	г
	4.4.	а	б	в	г
	4.5.	а	б	в	г
	4.6.	а	б	в	г
	4.7.	а	б	в	г

Субтест 3. АУДИРОВАНИЕ

КЛЮЧИ

<i>Ситуация 1</i>	1.1.	а	б	в	г
	1.2.	а	б	в	г
	1.3.	а	б	в	г
<i>Ситуация 2</i>	2.1	а	б	в	г
	2.2	а	б	в	г
	2.3.	а	б	в	г
	2.4.	а	б	в	г
	2.5.	а	б	в	г
	2.6.	а	б	в	г
	2.7.	а	б	в	г
	2.8.	а	б	в	г
<i>Ситуация 3</i>	3.1	а	б	в	г
	3.2.	а	б	в	г
<i>Ситуация 4</i>	4.1.	а	б	в	г
	4.2.	а	б	в	г
	4.3.	а	б	в	г
	4.4.	а	б	в	г
	4.5.	а	б	в	г
	4.6.	а	б	в	г
	4.7.	а	б	в	г

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ФОНОГРАММЫ*Тексты для фонограммы***Ситуация 1. Слушаем стихотворения.**

Послушайте стихотворения. Каких слов вежливости не сказали главные герои?

Дядя Саша огорчен
Рассказал он вот о чем...
Встретил Витю я соседа.
Встреча грустная была:
На меня он как торпеда,
Налетел из-за угла!
Но представьте! Зря от Вити
Ждал я слова...
А слово-то какое –
Очень дорогое!

Он про внучку говорил:
– Экая досада!
Я портфель ей подарил,
Вижу: очень рада!
Но – нельзя ж молчать, как рыба.
Ну сказала бы...
Слово-то какое –
Очень дорогое.

Выполняйте задание.
Конец задания.

Послушайте стихотворения. Определите, что персонажи в стихотворении говорят друг другу.

Кот сказал бедной мышке:
- Знаю я не понаслышке,
Что у вас очень тонкий, изысканный вкус,
А живёте вы в норке и глотаете корки.
Так ведь вкус ваш испортиться может, боюсь!
Хоть мы с вами, соседка, встречаемся редко,
Ваш визит я бы счёл за особую честь!
Приходите к обеду в ближайшую среду!
В нашем доме умеют со вкусом поесть!

Выполняйте задание.
Конец задания.

Ситуация 2. Слушаем диалоги.

Послушайте диалоги. По формулам речевого этикета, использованных в них, определите ситуацию речевого общения.

Диалог 1.

2.1.

- Это деканат?
- Да.
- Можно ли попросить заместителя декана по научной работе?
- Кто его спрашивает?
- Профессор Минского университета Супрунов.
- Одну минутку. Я вас соединю.

Выполняйте задание.
Конец задания.

Диалог 2.

2.2.

- Добрый день, Галина Ивановна! Никак не ожидал вас встретить здесь. Вы давно приехали?
- Вчера поздно вечером. Рада вас видеть, Михаил Михайлович.

Выполняйте задание.
Конец задания.

Диалог 3.

2.3.

- Здравствуйте, Виктор! Я рад Вас видеть. Но что привело вас ко мне? Ведь мы только вчера все обсудили.
- Но, Дмитрий Евгеньевич, ведь сегодня день вашего рождения. Я пришел поздравить вас.
- Спасибо большое.

Выполняйте задание.
Конец задания.

Диалог 4.**2.4.**

- Будьте добры, где я могу найти преподавателя Рощину?
- Это я.
- Простите, я не знаю вашего имени-отчества.
- Меня зовут Людмила Александровна.
- Мне сказали, что я могу получить у вас консультацию, Людмила Александровна
- Пожалуйста, я вас слушаю.

Выполняйте задание.

Конец задания.

Диалог 5.**2.5.**

- Мне бы не хотелось тебя обижать, но я не могу прийти сегодня. Не сердись на меня, Витя!
- Ну как же? Ты ведь обещала.
- Да, конечно, но я не знала, что сегодня у нас будет генеральная репетиция. Прости. Это же не от меня зависит.
- Ну что ж! Ничего не поделаешь.

Выполняйте задание.

Конец задания.

Диалог 6.**2.6.**

- Здравствуйте!
- Добрый день.
- Я недавно приехал из Китая после каникул. Меня зовут Ван Цзин.
- Какая у вас проблема?
- Я хочу узнать, в какой группе я буду изучать русский язык на I курсе.
- Сейчас посмотрю... Вы будете учиться в группе № 3.
- А мой друг Хуан Пэнвэй учится в группе № 2. Нельзя ли нам учиться в одной группе?
- Вам с этим вопросом нужно обратиться к заместителю декана по учебной работе в комнату 305.
- А как зовут заместителя декана?
- Анна Васильевна Титова. –
- Спасибо большое, я обязательно зайду в комнату 305.

Выполняйте задание.

Конец задания.

Диалог 7.**2.7.**

- Здравствуй, Ира!
- Здравствуй, Наташа!
- Поздравляю тебя, Ира, с окончанием школы. Желаю тебе поступить в институт.
- Спасибо! А как у тебя с учёбой в институте?
- Спасибо, хорошо. Скоро у нас будет первый экзамен во втором семестре.
- Какого числа у тебя будет экзамен?
- 15 июня, как раз в мой день рождения.
- Желаю тебе сдать экзамен на «отлично», а также хочу поздравить тебя заранее с днём рождения.
- Спасибо большое.

Выполняйте задание.
Конец задания.

Диалог 8.**2.8.**

- Добрый день, Анна Николаевна!
- Добрый день, Али! Мы давно с вами не виделись.
- Я слышал, Анна Николаевна, что вы этим летом ездили на юг. Как вы отдохнули?
- Очень хорошо. А что у тебя нового в жизни?
- А я женился. У меня всё хорошо.
- Поздравляю тебя с женитьбой и желаю семейного счастья!

Выполняйте задание.
Конец задания.

Ситуация 3. Слушаем письмо.

Здравствуйте, уважаемая Марина Константиновна!

Спасибо Вам за Вашу посылку. Вы, как всегда, чутки, доброжелательны, отзывчивы. Книги, которые Вы прислали, особенно Ваши собственные труды, несомненно помогут мне в моем исследовании. Прочитал уже Вашу статью. Очень интересные наблюдения! Ваши работы всегда глубоки и оригинальны, я очень многому учусь у Вас и всегда, всю свою жизнь буду Вашим учеником.

Мои дела идут неплохо. Уже закончил первую серию экспериментов, получил довольно неожиданные, но, кажется объяснимые выводы.

Как только будет что-нибудь толковое, сразу же поделюсь с Вами.

Желаю Вам, неутомимый человек, бодрости, энтузиазма и много-много счастья.

Всегда Ваш

Валерий Комаров.

Выполняйте задание.

Конец задания.

Ситуация 4. Слушаем тексты.

Текст 1.

Несколько слов о местоимениях *ты* и *вы*

В последнее время среди молодежи распространилось мнение о том, что *вы*, обращённое к одному человеку, – это пережиток прошлого. Почему они так считают? Основных причин две: во-первых, значительную часть рекламных текстов составляют тексты, переведённые с английского языка. В английском языке есть только одно местоимение второго лица – *you*, а в русском языке – два: *ты* и *вы*, поэтому английское местоимение переводится двумя способами. Местоимение *вы* является более официальным, а фамильярное *ты*, напротив, сокращает дистанцию между производителем и покупателем, поэтому многие компании предпочитают *ты*: *Пежо – это твоя машина; Ты этого достойна* и т. д. Во-вторых, сторонники повсеместного обращения на *ты* отмечают, что это обращение сближает, стирает границы в общении. Именно поэтому открытым остается вопрос о разделении *ты* и *вы* в русской части Интернета; некоторые считают, что интернет всех уравнивает, там нет разделения по возрасту, социальному положению, но часть людей полагает, что и в виртуальном мире действуют такие же правила этикета, как и в обычной жизни. Многим людям трудно обратиться к незнакомому, пусть и невидимому собеседнику, на *ты*. Интересный выход нашли на некоторых форумах: при регистрации следует указать предпочтительную форму обращения. По мнению многих, это действительно существенно упрощает общение.

Итак, согласно правилам этикета мы используем обращение *вы*, адресованное одному человеку:

1) в официальной обстановке и при обращении к незнакомому и малознакомому человеку; при этом обращение на *вы* к взрослому человеку дополняется именем и отчеством;

2) в общении с коллегами, в присутствии посторонних лиц;

3) к коллегам во время конференции, совещания и т.п., независимо от того, как мы обращаемся к ним в неформальной обстановке;

4) при общении врача с пациентом;

5) по отношению к людям старшего возраста — вместе с именем и отчеством.

Признаком хорошего тона считается обращение на *вы* к учащимся старших классов средней школы. Журналисты во время интервью даже с хорошо знакомыми людьми должны обращаться к ним на *вы*, но этому принципу в последнее время, опять же, под влиянием американской традиции, следуют не всегда.

Обращение *ты* допустимо:

- 1) в семье, что является свидетельством близких отношений; в современной Украине дети обращаются к родителям на *ты*;
- 2) в неофициальной обстановке, при обращении к друзьям, хорошим знакомым, детям, коллегам (в последнем случае – только с их согласия);
- 3) в школе при обращении к детям.

Нет правил, которые бы регулировали переход с *вы* на *ты*, но всегда надо помнить о том, что это решение должно быть обоюдным. Старший может предложить младшему перейти на *ты*, но младший не обязан соглашаться на такой переход. И наконец, при наличии большой разницы в возрасте и социальном статусе с каким-то человеком к нему всегда следует обращаться на *вы*.

В. Ю. Ниссен, Т. В. Карасёва
«Русский речевой этикет»

Слушайте текст еще раз.

Выполняйте задание.

Конец задания.

Текст 2.

Как мы здороваемся

Всем нам известно, что приветствие – это неотъемлемая часть общения. Буквальное значение слова здравствуй(те) положительное – «здравия (здоровья) желаю». Первые слова очень важны. Они могут многое сказать о человеке, его отношениях с окружающими. Характер общения зависит и от интонации, мимики, жестов. Как говорил герой популярного советского сериала «Место встречи изменить нельзя»: «Даже здравствуй можно сказать так, чтобы смертельно оскорбить человека». Как же приветствуют друг друга современные украинцы? Если понаблюдать за людьми на улицах, в кафе, парках, можно услышать несколько типовых форм приветствия. Классический вариант – внятное приветствие, обращённое непосредственно к адресату или адресатам. Так здороваются воспитанные люди с теми, с кем они находятся в хороших отношениях, с кем готовы вступить в контакт. Пол, возраст, социальное положение здоровающихся не имеют значения. Такое приветствие может быть как эмоциональным, так и достаточно нейтральным. В более официальной обстановке или при приветствии малознакомых людей употребляется «здравствуй(те)!!», а друзьям или хорошим знакомым мы говорим: «Привет!» Вместо словесного

приветствия или в дополнение к нему мужчины часто используют рукопожатие. Оно является важным элементом украинского этикета, распространены даже виртуальные рукопожатия. На первый взгляд кажется, что рукопожатие, в отличие от слов «привет» или «здравствуй», не несёт никакой информации о здоровающемся. но это не так. Вялое рукопожатие будет сразу отмечено тем, кому подали руку, оно говорит о безразличии второй стороны. Для такого типа рукопожатий даже есть отдельное название: «дохлая рыба». Согласитесь, не самое приятное словосочетание. Каким же должно быть рукопожатие? Социально одобренное рукопожатие должно быть крепким и коротким: в Украине не принято долго трясти руку. В отличие от некоторых европейских стран не распространены и рукопожатия среди женщин. Помимо рукопожатия, друзья-мужчины при встрече также могут похлопывать друг друга по спине. Как мы уже сказали, женские рукопожатия не распространены, но украинки часто целуются при встрече. Поцелуи бывают не только реальными, но и виртуальными. Виртуальные поцелуи обозначаются словами чмок или чмоки. Эти слова популярны на женских форумах. Среди молодёжи распространены беззвучные приветствия с использованием мимики и жестов, например, шевеление пальцами. Встречаются и бурные формы приветствия, когда здоровающийся начинает громко приветствовать знакомого метров за восемь и при этом отчаянно жестикулировать. Несмотря на то что подобное проявление эмоций этикетом не одобряется, на украинских улицах оно не редкость. Иностранцам такого рода приветствия кажутся агрессивными, но не бойтесь: здоровающийся не хочет причинить вам вреда, это просто способ привлечь внимание! Невежливой является и беззвучная имитация приветствия, когда человек то ли голос потерял, то ли забыл, зачем вообще здоровается. Его губы пытаются произнести нечто похожее на приветствие, но делают это весьма неуверенно. Человек как бы говорит: «я тебя знаю, но для меня ты не представляешь никакой ценности».

Слушайте текст еще раз.

Выполняйте задание.

Конец задания.

Субтест 4. ПИСЬМО**Время выполнения теста – 60 минут.****Инструкция**

Тест состоит из 4 заданий: написать личное письмо по заданной ситуации и программе, написать сообщение на Интернет-сайт, подготовить текст для поздравительной открытки и написать рекомендации о правилах речевого этикета в стране, где вы обучаетесь.

Перед началом выполнения задания внимательно ознакомьтесь с ситуацией.

При выполнении теста можно пользоваться словарем.

Задание 1.

Ситуация 1. Вы давно переписываетесь с одним украинским другом. В последнем письме он пригласил вас летом к себе в гости. Напишите ему ответ по предложенной программе.

В вашем письме должна быть вся информация, указанная в программе (пункты 1, 2, 3 и т.д.). Используйте для этого все строчки, оставленные для каждого пункта).

1. _____

(формула начала письма)

2. _____

(сообщение о получении письма и извинение, что долго не писал)

3. _____

*(благодарность за приглашение и сожаление о том, что вы не можете его
принять)*

4. _____

(причины отказа)

5. _____
(приглашение друга к себе)
- _____
- _____
- _____
- _____
6. _____
(надежда на возможную встречу в скором будущем)
- _____
7. _____
(формулирование своей просьбы)
- _____
8. _____
(формула окончания письма)

Задание 2.

Ситуация 2. Вы хотели бы поехать в зимние каникулы на экскурсию в другой город. Свяжитесь с администрацией сайта туристического агентства, которое вы нашли в Интернете, для выяснения всех интересующих вас вопросов.

В письме

а) сообщите информацию о себе:

- как Вас зовут;
- Ваш возраст;
- откуда Вы;
- сколько времени Вы живёте в Украине;
- где Вы учитесь;
- когда и куда Вы хотите поехать;
- почему Вы хотите поехать на экскурсию в этот город;

б) задайте интересующие Вас вопросы:

- о времени начала экскурсии;
- о продолжительности экскурсии;
- о количестве человек в группе;
- об условиях проживания;
- о приобретении билетов;
- о стоимости и скидках;
- о культурной программе.

Задание 3.

Ситуация 3. У вашего (й) лучшего (й) друга (подруги) завтра День рождения. Подготовьте текст для открытки с поздравлением и пожеланиями (текст должен составлять не менее 5 предложений).

Задание 4.

Ситуация 4. Вы узнали о том, что ваш друг едет отдыхать в Украину. Напишите рекомендации: что ему необходимо знать о правилах речевого этикета в стране (рекомендации должны составлять не менее 15 предложений).

Субтест 5. ГОВОРЕНИЕ

Время выполнения теста –60 минут.

Инструкция

Тест состоит из 3 частей: 1) решение практической задачи (ситуации 1-5); 2) беседа (ситуация 6); 3) объяснение (ситуация 7).

Во время подготовки нельзя разговаривать с вашим партнёром.

Можно пользоваться словарём при выполнении заданий части 2-3 (ситуации 6-7).

Вы получите карточку с заданиями. Обратите внимание, кто начинает разговор.

Перед началом выполнения задания внимательно ознакомьтесь с ситуацией.

Карточка 1**КАНДИДАТ 1*****Часть 1. Решение практической задачи***

Смоделируйте ситуации.

Ситуация 1. Вы пришли на научную конференцию и очень заинтересовались выступлением одного из ее участников. Обратитесь и познакомьтесь с незнакомым вам докладчиком для дальнейшего общения, договоритесь о встрече.

(Разговор начинаете вы).

Ситуация 2. Вы – преподаватель, который оказал студенту услугу. Встретившись случайно на улице, ответьте студенту, который благодарит вас за помощь.

(Разговор начинает ваш партнёр).

Ситуация 3. Ваш однокурсник сообщает информацию, которая, по вашему мнению, не совсем правдивая. Выскажите сомнения.

К тому же вы недовольны поступком вашего однокурсника – сделайте ему замечание.

(Разговор начинаете вы).

Ситуация 4. Вам звонит друг и говорит, что он заболел и к тому же потерял свой телефон. Успокойте его, выразите сочувствие. Предложите ему свою помощь.

(Разговор начинает ваш партнёр).

Ситуация 5. Вы встретили знакомую (знакомого), которую (которого) давно не видели, но интересные статьи которой (которого) часто читаете в газетах. Сделайте ей (ему) комплимент.
(Разговор начинаете вы).

Часть 2. Беседа

Ситуация 6. От вашего факультета необходимо послать группу студентов на «Экологический форум», который пройдет в г. Киеве с 12 по 14 мая. Вежливо и развернуто откажитесь от этого предложения. Сформулируйте речевые приемы эффективного отказа.

- Узнайте все детали мероприятия.
- Вежливо откажитесь.
- Объясните, почему вы не сможете поехать.
- Предложите, кто бы мог поехать вместо вас и почему.

(Разговор начинает ваш партнер).

Часть 3. Объяснение

Объясните, почему в предложенных текстах формулы речевого этикета не соответствуют речевой ситуации.

Ситуация 7.

- Как дела? – спросил я.
- Как сажа бела.

Я хотел повернуться и уйти, но Ленька, виновато улыбнувшись, сказал:

- Не обижайся, это просто так выскочило. Дела мои нормальные.

(Ю. Додолев)

Карточка 2

КАНДИДАТ 2

Часть 1. Решение практической задачи

Смоделируйте ситуации.

Ситуация 1. Ваше выступление на научной конференции очень заинтересовало одного из ее участников, который с вами незнаком и хочет познакомиться. Вы не против дальнейшего общения и встречи с ним.
(Разговор начинает ваш партнер).

Ситуация 2. Встретившись случайно на улице, вы хотите поблагодарить преподавателя за помощь.
(Разговор начинаете вы).

Ситуация 3. Ваш однокурсник считает, что информация, которую вы сообщаете, не совсем правдивая и высказывает по этому поводу сомнение.
К тому же он недоволен вашим поступком и делает вам замечание. Ответьте ему.
(Разговор начинает ваш партнер).

Ситуация 4. Вы заболели и к тому же потеряли свой телефон. Звоните другу и просите его помочь вам.
(Разговор начинаете вы).

Ситуация 5. Вы встретили знакомую (знакомого), которую (которого) давно не видели, но которая (который) часто читает в газетах ваши интересные статьи. Примите ее (его) комплименты.
(Разговор начинает ваш партнер).

Часть 2. Беседа

Ситуация 6. От вашего факультета необходимо послать группу студентов на «Экологический форум», который пройдет в г. Киеве с 12 по 14 мая. Предложите и попросите поехать туда одного из студентов.

- Расскажите о всех деталях мероприятия и предложите поездку.
- Попросите поехать на форум студента.
- Объясните, почему именно он должен туда поехать.
- Выскажите своё мнение по этому вопросу и объясните, почему вы так думаете. Оцените решение вашего коллеги.

(Разговор начинаете вы).

Часть 3. Объяснение

Объясните, почему в предложенных текстах формулы речевого этикета не соответствуют речевой ситуации.

Ситуация 7.

- Ну, Ванюша, прощай! – Я протянул руку мальчику.
- Не прощай, а до свидания! – строго поправил он, сунув мне крохотную узенькую ладошку и одарив меня взглядом исподлобья.

(В. Богомолов)

Додаток Д

Зміст комунікативно-мовленнєвої компетенції рівнів А 1, А 2, В 1 (інтенції, ситуації та теми спілкування)

Рівень володіння мовою як іноземною	Інтенції, які повинен вербально реалізувати інокомунікант під час розв'язання певних комунікативних завдань	Ситуації спілкування, в яких інокомунікант повинен уміти реалізувати елементарні комунікативні наміри	Актуальна тематика спілкування, в межах якої інокомунікант повинен уміти здійснювати елементарне мовленнєве спілкування в усній формі
<p>A1</p> <p>Досягнення цього рівня володіння українською мовою дозволяє інокомунікантові задовольняти елементарні комунікативні потреби під час спілкування з носіями мови у мінімальному наборі ситуацій. Ситуації спілкування на цьому рівні пов'язані з побутовою, навчальною, обмежено соціально-культурною і країнознавчою сферами. Набір мовних засобів, що забезпечують спілкування в зазначених сферах, суворо мінімізований відповідно до комунікативних потреб початкового рівня.</p>	<p>Вступати в комунікацію (спілкування), знайомитися з ким-небудь, представлятися чи представляти іншу людину, вітатися, прощатися, звертатися до когось, дякувати, вибачатися, відповідати на подяку й вибачення; просити вибачення; <i>висловлювати:</i> бажання, прохання, запрошення, пропозицію, згоду або незгоду, відмову; <i>ставити запитання і повідомляти</i> про факт чи подію, особу, предмет, про наявність або відсутність предмета чи особи, про якість, належність предмета,</p>	<p>у магазині, касі, кіоску; на пошті; у банку, в пункті обміну валюти; у ресторані, кафе, їдальні, буфеті; у бібліотеці; на заняттях; на вулиці, у транспорті; у поліклініці, лікарні, у лікаря, в аптеці.</p>	<p>розповідь про себе; елементи біографії: дитинство, навчання, робота, зацікавлення; мій друг (член родини); сім'я; мій робочий день; вільний час, відпочинок, захоплення; Україна, Київ (або інше місто, де навчається інокомунікант).</p>

Продовження табл.

	<p>про подію, дію, час і місце дії, її причину; <i>висловлювати своє ставлення:</i> давати оцінку особі, предмету, факту, дії.</p>		
<p>A2</p> <p>Досягнення цього рівня володіння українською мовою як іноземною свідчить про початковий рівень комунікативної компетенції, який дозволяє інокомунікантові задовольняти базові комунікативні потреби в певних ситуаціях, пов'язаних із повсякденним життям при спілкуванні з носіями мови.</p> <p>Ситуації спілкування на цьому рівні пов'язані з побутовою, соціально-культурною та навчальною сферами. При цьому набір мовних засобів, що забезпечують спілкування в зазначених сферах, обмежений відповідно до комунікативних потреб цього рівня. Базовий рівень забезпечує також мінімально необхідну основу для заняття деякими видами трудової діяльності, що не потребують професійного рівня володіння</p>	<p>Вступати в комунікацію, знайомитися з ким-небудь, представлятися чи представляти іншу людину, вітатися, прощатися, звертатися до когось, дякувати, просити вибачення, відповідати на подяку й вибачення, вітати, просити повторити, перепитувати, виражати побажання; <i>виражати:</i> намір, бажання, прохання, побажання, пораду, пропозицію, запрошення, згоду чи незгоду, відмову, дозвіл чи заборону, обіцянку,</p>	<p>в адміністративних установах (у деканаті, в дирекції, в офісі та ін.); у кіоску, у магазині, на базарі; в аеропорту, на вокзалі; на пошті; у банку, в пункті обміну валюти; у ресторані, у кафе, у буфеті, в їдальні; у бібліотеці; на заняттях, в університеті; на вулицях міста, у транспорті; у театрі, у кінотеатрі, у музеї, на екскурсії; у поліклініці, на прийомі в лікаря, в аптеці; у телефонній розмові.</p>	<p>розповідь про себе (біографія: дитинство, навчання, робота, зацікавлення); мій друг (знайомий, член сім'ї); сім'я; навчання, робота (місце роботи, професія); вивчення іноземної мови; мій день; вільний час, відпочинок, зацікавлення; рідне місто, столиця; здоров'я; погода.</p>

Продовження табл.

українською мовою.	<p>невпевненість; <i>запитувати й повідомляти</i> про факт або подію, особу, предмет, про наявність чи відсутність особи або предмета; про кількість предметів, їх якість і належність; про дію, час, місце, причину та мету дії або події; <i>виражати своє ставлення</i>: давати оцінку особі, предмету, факту, дії, події.</p>		
<p>В1 Досягнення цього рівня володіння українською мовою дозволяє інокомунікантові задовольнити основні комунікативні потреби при спілкуванні з носіями мови в соціально-побутовій і соціально-культурній сферах. Цей рівень забезпечує необхідну базу для успішної комунікації в умовах мовного середовища. При цьому набір мовних засобів змінімований згідно з комунікативними потребами цього рівня.</p>	<p>вступати в комунікацію; знайомитися з будь-ким; відрекомендуватися чи відрекомендувати іншу людину, вітатися, прощатися; звертатися до будь-кого; дякувати, вибачатися, відповідати на подяку і вибачення, вітати; ініціювати, підтримувати, змінювати тему (напря́м) розмови; привертати увагу, просити повторити, перепитувати, нагадувати, закінчувати розмову; <i>висловлювати</i> наміри, бажання,</p>	<p>в адміністративних установах (у деканаті, у дирекції, в офісі і т. ін.); у магазині, кіоску, касі; на пошті; у банку, у пункті обміну валюти; у ресторані, кафе, їдальні; у бібліотеці; на заняттях, на вулицях міста, у транспорті; у театрі, музеї, на екскурсії; у поліклініці, у лікаря, в аптеці; у ситуації спілкування по телефону; у готелі; на вокзалі, в аеропорту.</p>	<p>Людина і її цінності: біографія: дитинство, навчання, зацікавлення; сім'я; навчання і робота: обрання місця навчання чи роботи, професії і т. ін., ставлення до них; система освіти (школи, коледжі, інститути та університети в Україні та рідній країні); роль іноземних мов у житті; вивчення української мови; спосіб життя (режим дня (навчання, роботи), відпочинок, традиції, спілкування з колегами та друзями); дозвілля, відпочинок,</p>

Продовження табл.

	<p>прохання (вимогу), побажання, пораду, пропозицію, запрошення, згоду чи незгоду, відмову, дозвіл чи заборону, обіцянку, невпевненість, сумнів; запитувати і повідомляти інформацію: ставити запитання і повідомляти про факт чи події, особу, річ; про наявність чи відсутність особи чи предмета; про кількість, якість, належність предметів; про дію, час, місце, причину і мету дії чи події; про можливість, необхідність, імовірність, неможливість дії; висловлювати своє ставлення: давати оцінку особі, предмету, факту, події, вчинку; висловлювати уподобання, осуд, подив, співчуття, жаль.</p>		<p>зацікавлення, захоплення (мистецтво, спорт, подорожі і т. ін.).</p> <p>Людина і суспільство: місто; столиця країни; рідне місто; місто як центр культури і туризму; проблеми сучасного міста; життя в місті та селі; країна; Україна, рідна країна: географія, економіка, культура; відомі діячі науки й культури України та рідної країни.</p> <p>Людина і природа: природа; природа й людина; екологія.</p>
--	--	--	---

Додаток Е

Формули мовленнєвого етикету в ситуації «ВИБАЧЕННЯ»

Методичні вказівки Методические комментарии Yöntemsel yorumlar	Етикетні формули українською мовою	Этикетные формулы на русском языке	Konuşma klişeleri
Найбільш часто вживані фрази: Наиболее часто употребляемые фразы: En sık kullanılan cümleler:	– Вибачте! – Вибач!	– Извините! – Извини!	– Affedersiniz! – Özür dilerim!
Те ж зі словом «будь ласка»: То же со словом «пожалуйста»: Aynısı, «lütfen» kelimesiyle:	– Вибач, будь ласка! – Будь ласка, вибач! – Пробач, будь ласка! – Пробач мені (будь ласка)!	– Извини, пожалуйста! – Пожалуйста, извини! – Прости, пожалуйста! – Прости меня (пожалуйста)!	– Bağışlayım lütfen! – Lütfen Bağışla! – Affet, lütfen! – Beni Affet! (Lütfen)!
Коли просять вибачення за будь-яку провину: Когда просят прощения за какую-либо вину: Bir suç için özür dilendiğinde:	– Вибач ... за ... – Пробач ... за ... – Вибачте за турботу! – Вибачте мене, будь ласка, за пізній візит! – Перепрошую за запізнення! – Вибач (пробач) за те, що ... – Вибач мене, будь ласка, за те, що я затримав книгу. – Перепрошую за те, що я був неуважний до тебе.	– Извини ... за ... – Прости ... за ... – Извините за беспокойство! – Извините меня, пожалуйста, за поздний приход! – Прости за опоздание! – Извини (прости) за то, что ... – Извини меня, пожалуйста, за то, что я задержал книгу. – Прости меня за то, что я был невнимателен к тебе.	– ... için özür dilerim. – ... için affet. – – Verdiğim rahatsızlıktan dolayı özür dilerim! – – Geç geldiğim için özür dilerim! – – Geç kaldığım için özür dilerim! – – ...den/dan dolayı özür dilerim (affet). – Kitabı getirmekte geç kaldığım için beni affet, lütfen. – Sana karşı dikkatsiz/kayıtsız kaldığımdan dolayı beni affet.

Продовження табл.

Стилістично підвищені форми вибачення: Стилістически повышенные формы извинения: Afta üslupça yüksek cümleler:	– Пробач мене за помилку. – Вибачте мені мою помилку. – Пробачте мені ці слова. – Винен.	– Прости мою оплошность. – Извините мою ошибку. – Простите мне (за) эти слова. – Виноват.	– Kusurumu bağışla! – Hatamı affediniz. Bağışlayınız. – Bu sözlerimden dolayı beni affediniz. – Suçluyum.
Вибачення з обґрунтуванням провини: Извинения с обоснованием вины: Suçu gerektelendiren aflar:	– Я винен у тому, що ... – Я завинив перед вами. – Я дуже винна перед вами: не змогла принести книгу. – Прошу вибачення за ...	– Я виноват в том, что ... – Я виноват перед вами. – Я очень виновата перед вами: не смог (ла) принести книгу. – Прошу прощенья за ...	– ... den/dan dolayı suçluyum. – Sizin karşınızda suçluyum. – Kitabı getiremediğimden dolayı, karşınızda suçluyum. – ... den/dan özür dilerim.
Вибачення із зазначенням причини: Извинения с указанием причины: Nedeni anlatan aflar:	– (Я) прошу (у вас) вибачення за те, що ... – Я прошу у вас вибачення за те, що не виконав своєї обіцянки.	– (Я) прошу (у вас) прощенья за то, что ... – Я прошу у вас прощенья за то, что не выполнил своего обещания.	– ... için (ben) (sizden) özür dilerim. – Vaadimi yerine getirmediğim için, sizden özür dilerim.
Вибачення з відтінком офіційності: Извинения с оттенком официальности: Resmiyet ayrıtlı aflar:	– Приношу свої (глибокі) вибачення! – Я спізнався. Приношу свої глибокі вибачення! – Приношу свої вибачення за / за те, що... – Прийміть мої (глибокі) вибачення! – Дозвольте вибачитися (перед вами)! – Дозвольте попросити (у вас) вибачення! – Дозвольте принести (вам) свої вибачення! – Дозвольте попросити у вас	– Приношу свои (глубокие) извинения! – Я опоздал. Приношу свои глубокие извинения! – Приношу свои извинения за / за то, что ... – Примите мои (глубокие) извинения! – Разрешите извиниться (перед вами)! – Позвольте попросить (у вас) извинение / прощенье! – Позвольте принести (вам) свои извинения! – Позвольте попросить у вас	– Çok özür dilerim! – Geç kaldığımdan dolayı çok özür dilerim! – ... içinaffımı beyan ediyorum. – En içten affımı/özrümü kabul ediniz! – Karşınızda özür beyan etmeme izin veriniz! – (Sizden) affımı istememe izin veriniz! – (Size) affımı sunmayamüsade edin! – Müsade ederseniz geç kaldığımdan dolayı sizden özür dilemek istiyorum.

Продовження табл.

	вибачення за моє запізнення (... за те, що запізнився).	прощение за мое опоздание (... за то, что опоздал).	
Звороти з дієсловом «хотіти» або зі значенням повинності: Обороти с глаголом «хотеть» или со значением долженствования: «İstemek» fiili ile ve ya gereklilik anlamıyla deyimler:	– Я хочу (мені хочеться, я хотів би, мені хотілося б) вибачитися (перед вами) / попросити (у вас) вибачення. – Я повинен вибачитися перед вами. – Я не можу не вибачитися. – Я повинна вибачитися перед вами, я дуже винна. – Я не можу не вибачитися за свою надто різку поведінку.	Я хочу (мне хочется, я хотел бы, мне хотелось бы) извиниться (перед вами) / попросить (у вас) извинение (прощение). – Я должен извиниться перед вами. – Я не могу не попросить у вас извинения (прощения). – Я должна извиниться перед вами, я очень виновата. – Я не могу не попросить извинения за свое слишком резкое поведение.	– (Sizden) özür dilemek istiyorum (isterdim). – Sizden özür dilemeliyim. – Sizden özür dilemeden edemiyorum. – Sizden özür dilemeliyim, çok suçluyum. – Kendi sert davranışım den/dan, sizden özür dilemek zorundayım.
Емоційно-експресивні висловлювання вибачення: Эмоционально-экспрессивные выражения извинения: Duyusal anlamlı cümleler:	– Якщо ти можеш, пробач мені (прости мене, не сердися на мене)! – Якщо ти тільки можеш, вибач мене, будь ласка! Обіцяю тобі, що це було в останній раз.	– Если ты можешь, извини меня (прости меня, не сердись на меня)! – Если ты только можешь, прости меня, пожалуйста! Обещаю тебе, что это было в последний раз.	– Affedebilirsen, affet beni (özür dilerim, bana küsme)! – Eğer affedebilirsen lütfen affet beni! Sana söz veriyorum, bu son kez oldu.
Перебільшеним способом вибачення, як правило, за невеликий проступок, є порівняно рідкісне: Преувеличенным способом извинения, как правило, за небольшой проступок, является сравнительно редкое:	– Тисяча вибачень!	– Тысяча извинений!	– Binlerce kez özür dilerim!

Продовження табл.

Abartılı şekilde özür dileme, genellikle küçük bir hata için nadir söylenen cümle:			
РЕПЛИКИ-ВІДПОВІДІ ОТВЕТНЫЕ РЕПЛИКИ CEVAP REPLİKLER (cümleler)			
Найбільш вживані і стилістично нейтральні: Наиболее употребительные и стилистические нейтральные: Sık kullanılan, üslupça tarafsız cümleler:	– Будь ласка! – Нічого! – Не варто вибачатися!	– Пожалуйста! – Ничего! – Не стоит извинения!	– Lütfen! – Bir şey değil! – Özür dilemeye gerek yok!
Реплікою-відповіддю на стилістично підвищені форми вибачення («Приношу свої вибачення!» «Прийміть мої вибачення!») є: Ответной репликой на стилистически повышенные формы извинения («Приношу свои извинения!» «Примите мои извинения») является: Üslupça yüksek olan cümlelere cevap:	– Я вибачаю вас!	– Я принимаю ваши извинения!	– Özürlerinizi (aflarınızı) kabul ediyorum!
Якщо вибачення здається співрозмовнику зайвим чи перебільшеним, то він може використовувати висловлювання: Если извинение кажется собеседнику излишним или преувеличенным, то он может	– Та (ну) що ви! – За що ж (вибачатися)! – Ні за що (вибачатися)! – Це такі дрібниці! Яка нісенітниця! – Це така нісенітниця! – Прости мене, будь ласка! – Та що ти!	– Да (ну) что вы! – За что же (извиняться)! – Не за что (извиняться)! – Это такие пустяки! Какая ерунда! – Это такая ерунда! – Прости меня, пожалуйста! – Да что ты!	– Hadi, canım, sizde! – Özür dilemene gerek yok! – Boş ver! Boş şeyler/saçmalık! Boş ver! Önemsiz şeyler. Lütfen, beni affet! – Olur mu canım, önemli değil boş şeyler / boşver!

Продовження табл.

использовать высказывания: Eğer muhatap afları gereksiz ve abartılı görüyorsa, bu cümleleri kullanabilir:	Нема за що! Це такі дрібниці!	Не за что! Это такие пустяки!	
Репліки-відповіді після особливо переконливого прохання про вибачення: Ответные реплики после особенно убедительной просьбы о прощении: Çok razı ettirici aflara cevap replikler:	– Добре! – Ну добре!	– Хорошо! – Ну хорошо!	– İyi! – Peki! Tamam!
Репліки-відповіді з відтінком фамільярності: Ответные реплики с оттенком фамільярности: Laubalilik auyırtılı cevap replikler:	– Гаразд! – Ну годі! – Та годі (вже)! (Ну) так і бути! – (Ну) що ж поробиш (вдіяти)! – Мамо, прости, я більше не буду! – Ну годі вже. Так і бути, щоб це було в останній раз.	– Ладно! – Ну ладно! – Да ладно (уж)! (Ну) так и быть! – (Ну) что же поделаешь (поделать)! – Мама, прости, я больше не буду! – Ну ладно уж. Так и быть, чтобы это было в последний раз.	– Tamam! – Peki, tamam! Neyse tamam! – Tamam, ya! Öyle olsun! Hadi tamam! Öyle olsun! – Napalım! Olan oldu – Affet, anne. Bir daha uyarımayacağım! – Peki, tamam Hadi neyse. Bu son olsun.

Додаток Ж

Опорні картки з формулами мовленнєвого етикету

Опорна картка з етикетними формулами прохання

<p>Коли ви звертаєтесь до кого-небудь з проханням, вживайте такі слова і вирази:</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Будь ласка! – Будьте ласкаві! – Будьте люб’язні! – Коли Ваша ласка! – Даруйте, можна Вас попрохати ... – Якщо Вам не важко ... – Прошу Вас ... – Чи не могли б ви ... – Чи не хотіли б Ви ... – Чи не бажаєте Ви ... – Дозвольте Вас попрохати ... – У мене є прохання ... – Дозвольте Вас потурбувати ... – Я хочу попросити зробити мені послугу ... – Прошу допомогти мені ... – Скажіть, будь ласка ... – Чи можу я попрохати ... ? – Можна? – Дозвольте?
--	---

Опорна картка з репліками-відповідями на прохання

Формули позитивних реплік-відповідей на прохання	Відмовні етикетні відповіді на прохання	Невизначені відповіді
<p>Так Авжеж Добре Гаразд Безперечно Згода З радістю Із задоволенням Обов’язково Ще б пак</p>	<p>Я не можу, на жаль На жаль, я змушений відмовити Мені дуже шкода, але я не зможу цього зробити</p> <p><i>Аргументована відмова:</i> З радістю б, але я зайнятий Я не можу, тому що ... Я б із задоволенням, але ... Я б з радістю зробив це, але ...</p>	<p>Поки що не знаю Може бути Ймовірно, Напевно Швидше за все Я подумаю</p>

Етикетні ситуації для моделювання іноземними слухачами

Опис ситуації	Завдання для виконання
<p>Ситуація 1.</p> <p>Ви прийшли на наукову конференцію і дуже зацікавилися виступом одного з її учасників. Зверніться і познайомтеся з незнайомим вам доповідачем для подальшого спілкування, домовтеся про зустріч.</p> <p>Ваш виступ на науковій конференції дуже зацікавив одного з її учасників, який з вами незнайомий і хоче познайомитися. Ви не проти подальшого спілкування та зустрічі з ним.</p>	<p>Розмову починаєте ви</p> <p>Розмову починає ваш партнер</p>
<p>Ситуація 2.</p> <p>Ви – викладач, який надав студенту послугу. Зустрівшись випадково на вулиці, дайте відповідь студенту, який дякує вам за допомогу.</p> <p>Зустрівшись випадково на вулиці, ви хочете подякувати викладачеві за допомогу.</p>	<p>Розмову починає ваш партнер</p> <p>Розмову починаєте ви</p>
<p>Ситуація 3.</p> <p>Ваш однокурсник повідомляє інформацію, яка, на вашу думку, не зовсім правдива. Висловіть сумніви. До того ж ви незадоволені вчинком вашого однокурсника – зробіть йому зауваження.</p> <p>Ваш однокурсник вважає, що інформація, яку ви повідомляєте, не зовсім правдива і висловлює з цього приводу сумнів. До того ж він незадоволений вашим вчинком і робить вам зауваження. Дайте йому відповідь.</p>	<p>Розмову починаєте ви</p> <p>Розмову починає ваш партнер</p>
<p>Ситуація 4.</p> <p>Вам телефонує друг і каже, що він захворів і до того ж загубив свій телефон. Заспокойте його, висловіть співчуття. Запропонуйте йому свою допомогу.</p> <p>Ви захворіли і до того ж загубили свій телефон. Ви телефонуєте другові і просите його допомогти вам.</p>	<p>Розмову починає ваш партнер</p> <p>Розмову починаєте ви</p>

Продовження табл.

<p>Ситуація 5.</p> <p>Ви зустріли знайому (знайомого), яку (якого) давно не бачили, але цікаві статті якої (якого) часто читаєте в газетах. Зробіть їй (йому) комплімент.</p> <p>Ви зустріли знайому (знайомого), яку (якого) давно не бачили, але яка (який) часто читає в газетах ваші цікаві статті. Прийміть її (його) компліменти.</p>	<p>Розмову починаєте ви</p> <p>Розмову починає ваш партнер</p>
---	--

Додаток К.

Порівняння експериментальних та контрольних груп на різних етапах експерименту

Таблиця К.1

Розрахунок критерію χ^2 для ЕГ (укр.) та КГ (укр.) на прикінцевому етапі експерименту

Рівень сформованості	Кількість по ЕГ (укр.) (%)	Кількість по КГ (укр.) (%)	$\frac{n_i}{N}$	$\frac{m_i}{M}$	$\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}$	$\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2$	$n_i + m_i$	$\frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{n_i + m_i}$
	n_i	m_i						
Високий	16,7	3,3	0,167	0,033	0,134	0,017956	20,0	0,000898
Достатній	56,7	23,3	0,567	0,233	0,334	0,111556	80,0	0,001394
Низький	23,3	46,7	0,233	0,467	- 0,234	0,054756	70,0	0,000782
Незадовільний	3,3	26,7	0,033	0,267	- 0,234	0,054756	30,0	0,001825
Σ	100,0	100,0						0,004899

$$\chi_{емп\phi}^2 = 100 \cdot 100 \cdot 0,004899 = 48,99, \text{ отже } \chi_{емп\phi}^2 = 48,99 > \chi_{0,05}^2 = 7,82,$$

що свідчить про розбіжність характеристик контрольної й експериментальної групи з українською мовою навчання після формувального експерименту з ймовірністю 95%.

Розрахунок критерію χ^2 для ЕГ (рос.) та КГ (рос.) на прикінцевому етапі експерименту

Рівень сформованості	Кількість по ЕГ (рос.) (%)	Кількість по КГ (рос.) (%)	$\frac{n_i}{N}$	$\frac{m_i}{M}$	$\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}$	$\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2$	$n_i + m_i$	$\frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{n_i + m_i}$
	n_i	m_i						
Високий	16,7	0	0,167	0	0,167	0,027889	16,7	0,00167
Достатній	60,0	26,7	0,6	0,267	0,333	0,110889	86,7	0,001279
Низький	20,0	43,3	0,2	0,433	- 0,233	0,054289	63,3	0,000858
Незадовільний	3,3	30,0	0,033	0,3	- 0,267	0,071289	33,3	0,002141
Σ	100,0	100,0						0,005948

$\chi_{емп\phi}^2 = 100 \cdot 100 \cdot 0,005948 = 59,48$, отже $\chi_{емп\phi}^2 = 59,48 > \chi_{0,05}^2 = 7,82$, що свідчить про розбіжність характеристик контрольної та експериментальної групи з російською мовою навчання після формувального експерименту з ймовірністю 95%.

**Розрахунок критерію χ^2 для ЕГ (укр.) на констатувальному та
прикінцевому етапах експерименту**

Рівень сформованості	Кількість по ЕГ (укр.) на початку експерименту (%)	Кількість по ЕГ (укр.) на кінець експерименту (%)	$\frac{n_i}{N}$	$\frac{m_i}{M}$	$\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}$	$\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2$	$n_i + m_i$	$\frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{n_i + m_i}$
	n_i	m_i						
Високий	0	16,7	0	0,167	- 0,167	0,027889	16,7	0,00167
Достатній	3,3	56,7	0,033	0,567	- 0,534	0,285156	60,0	0,004753
Низький	6,7	23,3	0,067	0,233	- 0,166	0,027556	30,0	0,000919
Незадовільний	90,0	3,3	0,9	0,033	0,867	0,751689	93,3	0,008057
Σ	100,0	100,0						0,015399

$\chi^2 = 100 \times 100 \times 0,015399 = 153,99$, що є значно більше за критичне значення $\chi^2_{0,05} = 7,82$, а тому можемо стверджувати, що у процесі формувального експерименту рівень сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення в експериментальній групі з українською мовою навчання студентів значно підвищився.

**Розрахунок критерію χ^2 для ЕГ (рос.) на констатувальному та
прикінцевому етапах експерименту**

Рівень сформованості	Кількість по ЕГ (рос.) на початку експерименту (%)	Кількість по ЕГ (рос.) на кінець експерименту (%)	$\frac{n_i}{N}$	$\frac{m_i}{M}$	$\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}$	$\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2$	$n_i + m_i$	$\frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{n_i + m_i}$
	n_i	m_i						
Високий	0	16,7	0	0,167	- 0,167	0,027889	16,7	0,00167
Достатній	6,7	60,0	0,067	0,6	- 0,233	0,054289	66,7	0,000814
Низький	10,0	20,0	0,1	0,2	- 0,1	0,01	30,0	0,000333
Незадовільний	83,3	3,3	0,833	0,033	0,8	0,64	86,6	0,00739
Σ	100,0	100,0						0,010207

$\chi^2 = 100 \times 100 \times 0,010207 = 102,07$, що є значно більше за критичне значення $\chi^2_{0,05} = 7,82$, а тому можемо стверджувати, що у процесі формувального експерименту рівень сформованості мовленнєвого етикету в іноземних слухачів підготовчого відділення в експериментальній групі з російською мовою навчання студентів значно підвищився.

